

STUDIA Debreceni Teológiai Tanulmányok

*A Debreceni Református Hittudományi Egyetem
teológiai szakfolyóirata*

2019/2.

*Theological Journal of the
Debrecen Reformed Theological University*

*Theologische Zeitschrift der
Reformierten Theologischen Universität Debrecen*

STUDIA
Debreceni Teológiai
Tanulmányok

*A Debreceni Református Hittudományi Egyetem
teológiai szakfolyóirata*

STUDIA Debreceni Teológiai Tanulmányok

*A Debreceni Református Hittudományi Egyetem
teológiai szakfolyóirata*

2019/2.

*Theological Journal of the
Debrecen Reformed Theological University*

*Theologische Zeitschrift der
Reformierten Theologischen Universität Debrecen*

Főszerkesztő és felelős kiadó/Editor-in-Chief:
Kustár Zoltán rektor

Felelős szerkesztő/Managing Editor:
Kovács Krisztián

Kiadja a Debreceni Református Hittudományi Egyetem
4044 Debrecen, Kálvin tér 16.

ISSN 2415-9735

Szerkesztőbizottság/Editorial Board:
Baráth Béla Levente, Ittzés Gábor, Kovács Ábrahám, Peres Imre

Olvasószerkesztő/Copy Editor:
Kenyhercz Róbert

Szerkesztőség címe/Editorial Office:
H-4044 Debrecen, Kálvin tér 16.
Tel.: +36-52/516-820 • Fax: +36-52/516-822
E-mail: rektori@drhe.hu • Web: <http://www.drhe.hu>

Olvasói észrevételek/Readers' reflections:
kovacs.krisztian@drhe.hu

A borítón a Debreceni Református Kollégium freskója,
Gáborjáni Szabó Kálmán alkotása
Fotó: Vígh Tamás

Technikai szerkesztés:
M. Szabó Monika

Készítette:
Kapitális Kft.

Felelős vezető:
Kapusi József

TARTALOM

LECTORI SALUTEM!

KOVÁCS KRISZTIÁN

TANULMÁNYOK

PERES IMRE – Apostolok és könyvtárak	9
SERES ANNAMÁRIA – Intertextualitás és bibliai körút a pokolba	17
DAMÁSDI DÉNES – Az istentisztelet és a misszió kapcsolata az Egyházak Világtanácsa missziói állásfoglalásaiban	29
TAMUS ELVIRA – The role of the Good Shepherd Committee in the international rescue activity for Jews in Hungary, 1942–1945	40
JAAP DE LANGE – Az ének a pasztorációban – Gyakorlati teológiai szempontok	50

EMLÉKEZET

PERES IMRE – Ulrich Luz nekrológja	58
GAÁL SÁNDOR – Emlékezés a 100 éve született Bütösi Jánosra	63

RECENZÍÓK

NÉMETH ÁRON – Kustár Zoltán–Repelik Gábor: A bibliai arámi nyelv alapjai (DÓTTF 8), DRHE, Debrecen, 2019.	67
SAJTOS SZILÁRD – Sue Johnson: Ölelj át! Sue Johnson–Kenneth Sanderfer: Kapcsolatra teremtve	70
PRÉM ALEXANDRA – Bartholomew, Craig G.–Goheen, Michael W.: A Nagy Történet – Hogyan találjuk meg a küldetésünket a Biblia elbeszélésében?	73

SZERZŐK, FORDÍTÓK	78
-------------------	----

CONTENTS

LECTORI SALUTEM!

KRISZTIÁN KOVÁCS

STUDIES

IMRE PERES – Apostles and Libraries	9
ANNAMÁRIA SERES – Intertextuality and the biblical tour of hell	17
DÉNES DAMÁSDI – Worship and Mission in the Mission Statements of the World Council of Churches	29
ELVIRA TAMUS – The role of the Good Shepherd Committee in the international rescue activity for Jews in Hungary, 1942–1945	40
JAAP DE LANGE – Songs in Pastoral Care: Practical Theological Considerations	50

IN MEMORIAM

IMRE PERES – In Memoriam Ulrich Luz	58
SÁNDOR GAÁL – János Bütösi Centenary	63

REVIEWS

ÁRON NÉMETH – Zoltán Kustár–Gábor Repelik: Basics of Biblical Aramaic	67
SZILÁRD SAJTOS – Sue Johnson: Hold Me Tight – Seven Conversations for a Lifetime of Love	
Sue Johnson–Kenneth Sanderfer: Created for Connection. Seven Conversations for a Lifetime of Love	70
ALEXANDRA PRÉM – Bartholomew, Craig G.–Goheen, Michael W.: The drama of Scripture	73

AUTHORS	78
---------	----

LECTORI SALUTEM!

Ha egy folyóirat nyitottságot mutat arra nézve, hogy tükröként funkcionáljon a háttérintézménye számára, akkor nem ritka, hogy egy-egy számba sokfelől érkeznek tanulmányok, cikkek. A sokszínűség, a határok kiterjesztése, az írásbeli megszólalásoknak való lehetőségmegadás lesznek ilyenkor a legfőbb jellemzői a periodikának, s mindez mindenféle kényszeres uniformizálási erőltetés és tematizálási kísérlet nélkül. De éppen ez is értelmezhető egy olyan folyóiratnak az intenciójaként, mint amely deklaráltan arra törekszik, hogy egyrészt bemutassa az intézményben folyó oktatási-kutatási munkát – akár több szinten is –, másrészt, hogy lehetőséget kínáljon bel- és külföldi intézményekhez kötődő, de a teológia számára is releváns üzenettel bíró cikkek, tanulmányok megjelentetésére, publikálására, s így kollegiálisan is közel hozzon máshol kutató szerzőket. Nem titok, hogy a tudományos életben egyfajta konkurencia észlelhető a különböző sajtóorgánumok és szaklapok között, s hogy a folyóiratok széles spektrumával kell számolni. A versenyben és a rangsorban való pozícionálás szempontjait és kritériumait szem előtt tartani éppoly lényeges és szakmailag kívánatos egy egyetemi folyóirat számára, mint lehetőséget biztosítani a tudományos élet felé igyekvőknek a publikálási lehetőségre, megfelelő szakmai kontroll alatt. Így válhat egy periodika egyszerre

verseny- és piacképessé, másrészt műhelyé a pályakezdő fiatal kutatók számára. Mindeközben mindig szem előtt tartva a kutatott téma relevanciáját, szakmai színvonalának garanciáját. De éppúgy figyelembe véve az intézményhez kötődő személyek (kutatók, tudósok, professzorok) emlékének ápolását.

A Studia mostani száma széles szerzői kört tudhat maga mögött, s a folyóiratban megjelent írások intenciói is sok helyről érkeztek. Az újszövetségi kutatások és kutatók (mester és tanítványa – Peres Imre és Seres Annamária) két izgalmas és eddig talán kevésbé megszólaltatott témájú tanulmánnyal gazdagítják jelen lapszámot. Peres Imre „Az apostolok és könyvtárak” című tanulmánya abba a korba vezeti vissza az olvasót, amikor kezdetét veszi az a csodálatos és lenyűgöző szellem- és irodalomtörténeti folyamat, amely a keresztyénséget megszámlálhatatlan tudományos alkotással gazdagítja, s amely révén maga a keresztyénség is megajándékozta a tudomány világát. A magyar nyelven eddig kevésbé ismert szerző Matthew Ryan Hauge „The biblical tour of hell” című munkáját dolgozza fel Seres Annamária az „Intertextualitás és bibliai körút a pokolba” című írása, amely a halálon túli világ értelmezéseibe ad bepillantást. A gyakorlati teológia területéről és széleskörű nemzetközi háttér felől érkezik két tanulmány, amely jelentős impulzusokat adhat a magyar

reformátusság számára közegyházi szinten is. Damásdi Dénes írása („Az istentisztelet és a misszió kapcsolata az Egyházak Világtanácsa missziói állásfoglalásaiban”) már eleve magában foglalja azt a tágabb kontextust, amelyben egy rendkívül aktuális kérdéskört jár körül kellő megalapozással. Jaap de Lange Gonda László magyar fordításában megjelent tanulmánya („Az ének a pasztorációban – Gyakorlati teológiai szempontok”) pedig a nyugat európai gyakorlati teológia tapasztalatait hozzák közel, s lehetnek felismerései útmutatásá a magyarországi liturgiai útkeresés és pasztoálpszichológia módszertana számára. Egy külföldi egyetemen (University of Leicester) született kiváló írás viszont arról tesz tanúbizonyságot, hogy egy sajátos magyar téma („The role of the Good Shepherd Committee in the international rescue activity for Jews in Hungary, 1942–1945”) is lehet releváns a nyugat-európai tudományművelés talaján, s hogy a fiatal magyar kutatók, mint Tamus Elvira, méltón képviselhetik a magyar tudományos életet, akár egy speciális magyar református egyháztörténeti témával is, neves külföldi intézményekben. A *Studia* jelenlegi száma két jelentős teológusnak állít emléket. Ulrich Luz közelmúltban elhunyt svájci Újszövetségprofesszorra itthoni kollé-

gája és pályatársa, Peres Imre emlékezik nekrológiájában, a 100 éve született, s többek között a Debreceni Református Hittudományi Egyetemhez szorosan kötődő Bütösi Jánosnak pedig egykori tanítványa Gaál Sándor állít emléket méltó módon. A recenziók sorában elsőként az egyetemünkön megjelent – akár hiánypótlónak is nevezhető – Kustár Zoltán és Repelik Gábor által jegyzett „A bibliai arámi nyelv alapjai” kiadványról olvashatunk Németh Árontól ajánlót. Sue Johnson „Ölelj át!” és Sue Johnson–Kenneth Sanderfer „Kapcsolatra teremtve” című könyveit Sajtos Szilárd ismerteti, majd Craig G. Bartholomew és Michael W. Goheen „A Nagy Történet. Hogyan találjuk meg a küldetésünket a Biblia elbeszélésében” nemrég megjelent munkájáról Prém Alexandra tollából olvashatunk részletes recenziót.

A teológia tudományos művelése során mindig nyitottsággal kell lenni a témák sokszínűsége, a nemzetközi kutatások s a korábbi kutatók felismerései iránt, s egyben nyitottságot is lehet mutatni egy következő nemzedék pályakezdése iránt. A *Studia* jelenlegi száma ezekre tesz kísérletet, megköszönve a szerzőknek és fordítóknak a munkát, az olvasóknak a kitüntetett érdeklődést!

Kovács Krisztián

TANULMÁNYOK

PERES IMRE

Apostolok és könyvtárak

ABSTRACT

For the modern man and modern theologian it is almost unimaginable to live without books. The today's digitised way of data storage and communication keeps this fact unchanged. To us, believers, books mean a versatile treasure: they mean not only the source of knowledge, old cultures and worldview but – first of all – it communicates to us the revelation about God, the description of the origin of life, redemption and our eschatological chances. As such it can mean to us the daily spiritual bread, the unfailling spring of knowledge. Additionally, the theology originating from the Bible has fundationally determined our culture and civilisation and it remains until the end of our world.

The paper tries to shed some light on the books of ancient Christians, the origin, use and research on their apostolic texts. It brings close the supposed (moving) library of the Apostle Paul, including its scrolls and sources. The author examines the burning of a maleficent library in Ephesus where in that time wizardry was fashionable, and also pays attention to the scripts of the community of Cumran. This research also shows what an important role had books play in the life of the apostolic Church, and that they were an indispensable tool in the Church's liturgy, mission, education as well as the shaping of new theology.

1. Az olvasás és könyvszeretet mint lelki igény

A mai keresztyénség bizonyára nem lehet meg könyvek és olvasás nélkül. Annak ellenére, hogy az elektronikus információs rendszerek lendülettel terjedésének korában élünk, valószínűleg nehéz lenne elképzelni, hogy pl. megszűnne a bibliakiadás, és a Szentírás üzenete csak a számítógépek képernyőjén lehetne megtalálható. A nyomtatott Ige továbbra is a kijelentés megbízható és mindenki számára hozzáférhető forrása marad.

Korunk keresztyénségének problémája valószínűleg nem az, hogy az egyházi gyakorlatban, misszióban vagy keresztyén környezetben a számítógépes technika vagy a nyomtatott Ige legyen-e használatban. Sokkal inkább kérdés, hogy a mai embernek egyáltalán van-e igénye a könyvekre és az olvasásra, és engedi-e magát megszólítani az által, amit olvas, ha egyáltalán olvas.

A könyvek és az olvasás általános haszonnal és személyes élménnyel is szolgálnak. Felidézik a régi ismereteket. Ebből új ismeretekre teszünk szert, hiszen másoktól, tapasztaltabbaktól tanulni mindig csak javunkra lehet. A régi szerzők hangsúlyozták, hogy a könyv az ész közsörűje, az ítélet fűrésze és a szem balszamja. Sőt, hogy a könyv a legjobb barát, aki nem okoz csalódást, nem hagy el és nem árul el. Aki a könyvet szereti, bizonyára egyetért ezzel a bölcsességgel – annak ellenére is, hogy a mai irodalom vagy nyomtatott szó nem mindig csak balszam, hanem sokszor egyenesen méreg a lélek számára. Az embereken múlik, hogy milyen ol-

vasmányt választanak, és milyen lelki táplálékkal élnek, vagy milyen szándékkal vesznek könyvet a kezükbe.

2. Az ókori keresztyének szövegkutatásai

Nekünk, teológusoknak és keresztyéneknek azonban küldetésünk a tiszta, megbízható, gyógyító és vigasztaló szó (Ige) hirdetése. Ilyen az Isten országáról és a Jézus Krisztusban való megváltásról szóló Ige. Ennek a kijelentésnek fő forrása természetesen a Biblia. Tehát a Szentírásnak kell az Istenről és az igazi életről való ismereteink elsőrendű forrásának lennie. Ezért soha nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a Szentírás olvasása a keresztyének napi eledele kell, hogy legyen, ahogyan a kenyér az a testünk számára. Hát mi más vigasztalhatja és erősítheti meg jobban a keresztyént, mint a bűnbocsánatról és a mennyei dicsőségben való örök életről szóló örömhír? Ilyen hévvel olvasták és tanulmányozták az Írások üzenetét a béreai hívők is, akik feltehetően az ószövetségi messiási próféciáknak az Úr Jézus Krisztus személyében való beteljesedését tanulmányozták. Lukács evangélista nem kis elismeréssel írja róluk, hogy „teljes készséggel fogadták az ígét, és napról napra kutatták az Írásokat, hogy valóban így vannak-e ezek a dolgok” (ApCsel 17,11).¹ A görög *ἀνακρίνω* szó boncolgatást, vizsgálatát, tanulmányozást jelent. Tehát a keresztyének aktív részesedését fejezi ki az Úr Jézus Krisztusról és az igazságról – amelyre lelkiismeretesen el akartak jutni – szóló ismereteik szerzésében. Nem véletlenül hangsúlyozták bölcs elődeink a Szentíráshoz mint a kijelentés forrásához való visszatérést (*ad fontes*).

3. Egy apostol úti (mozgó) könyvtára

Ma azonban figyelmünk nem csak a tiszta Igére irányul, még ha az Írást nem is tudja semmi pótolni. A hit és a keresztyének intellektusához olyan bizonyágtételek ismerete is tartozik, amelyek szerzői az Írás gondolatait és a hit igazságait hitelesen boncolgatják, közelivé teszik számunkra az Isten általuk szerzett és felismert titkait. Ezért kell, hogy a mai keresztyénben is legyen tisztelet a könyv és az írott szó iránt, amelyet hitből és az igazság tiszta ismeretéből fakadnak, és segítségül akarnak lenni a hívő, rendezett életben és szolgálatban. Ezért a jó könyvek és az olvasásukból fakadó élvezet a keresztyének számára olyan világosságot jelent, amelyben Jézus Krisztus napként ragyoghat.

Az apostoli egyház nagy alakjai arról is híresek, hogy szerették a tudományt, a bölcs írókat és a könyveket. Pál apostol is szerette a könyveket, megvonta a kedvelt könyvtára, amelyet maga után küldetett, amerre ment (2Tim 4,13). Könyvekből (biblia), tekercsekből, pergamenekből és bőrhártyákból, ill. membránokból (membravnai) állt.

¹ PERES: A Biblia és a hit szerepe az irodalom és kultúra megerősítésében, 59–60.

Gottfried Holtz szerint² ez alatt lehet érteni ószövetségi könyveket vagy a gyülekezetektől kapott leveleket. Ezeket valamikor korábban egy Karpus nevű embernél hagyta, és most Timóteusnak az lenne a feladata, hogy hozza utána, nyilván szüksége van rájuk. A mai kutatásban több feltevés érvényesül Pál mozgó könyvtárára vonatkozólag, ahogy erre Lorenz Oberlinner³ is utal, különböző szerzők munkáira hivatkozva:

1. A könyvek amolyan jegyzetanyagai lehettek Pál apostolnak.
2. Ugyanakkor nem kizárt, hogy a könyvek között olyan iratok is lehettek, amik Pál római állampolgárságával függhettek össze.
3. Egyesek arra gondolnak, hogy ez a könyvgyűjtemény akár Pál apostolnak saját korábbi leveleinek gyűjteménye lehetett, amit maga után akar hozatni.
4. De a kutatók között olyan vélemény is előfordul, hogy Pál könyvtárában bizonyára Jézus szavainak és tetteinek a gyűjteménye is fontos helyet foglalhatott el, hiszen akkor már a Q-forrásnak is léteznie kellett.
5. Egyszerűbb feltevés szerint Pál könyvtárában leginkább az addig meglátogatott gyülekezeteknek és azok tagjainak névjegyzéke lehetett, ami bizonyára kitett néhány tekercsnyi terjedelmet.

Ezeket az információkat és nézeteket nem tudjuk sem megcáfolni, sem megerősíteni. Ugyanis az egyik nagy kérdésünk az, hogy vajon az illető nagy apostol tényleg Pál apostol lehetett-e, vagy a pásztori levelek szerzőjét valaki másban kell keresnünk. A másik fontos kérdés pedig az, hogy a pásztori levelek írója és egyházi közössége mennyire polemikus felfogású volt a korabeli zsidó teológiával, ill. a hellenista kultúrával szemben, amelynek éppen írott emlékei hordozták a legtöbb ilyen jellegű üzenetet. Azonban mégis feltételezés tárgyává tehetjük, hogy a pásztori levelek írója valamiképpen nem vezethető-e vissza páli tradícióra, még ha deuteropáli vonalon is.⁴ Talán éppen ezért némelyek véleménye szerint a leg-egyszerűbb ezt a nagy apostolt vagy környezetét látni a 2Tim 4,18 mögött. Ha mégis valamilyen úton-módon Pál apostolról lehet szó, akkor feltételezhetjük, hogy könyvtárába valószínűleg olyan kedvenc szerzők művei is tartoztak, akiktől mint zsidó teológus szívesen tanult, és akiknek gondolatait esetleg beszédeiben vagy leveleiben felhasználhatta, néha pozitív, akár negatív argumentáció gyanánt. Hiszen Pál apostol korábbi képzettsége, amelyet otthon Tarzusban vagy később Jeruzsálemben a híres Gamáliel rabbi iskolájában szerzett, eléggé mélyreható mind a görög klasszikus irodalomban, mind a filozófiai iskolák írásaiban, mind a szinkretista vallási iratok ismeretében.⁵

Nem kellett, hogy ezek csak keresztyén vagy zsidó szerzők legyenek, hiszen Pál és más apostol is olyan görög szerzőket is idézett írásaiban, akik negatív példáját elretentésként említette (pl. Euripides, Epimenides, Aratus, Menandros stb.).

Ez azt jelenti, hogy nem keresztyén szerzők könyvei által is származhat áldás és haszon, ha bizonyágtételüket átjárja a Szentlélek, és megnyitja arra a szemünket,

2 HOLTZ: Die Pastoralbriefe.

3 OBERLINNER: Der zweite Timotheusbrief, 174.

4 Vö. PERES: Források és tradíciók a pásztori levelekben, 149–155.

5 Vö. pl. HENGEL-SCHWEMMER: Paulus zwischen Damaskus und Antiochien, 260kk; SCHELKLE: Paulus, 42–45.

hogy mögöttük is felismerjük a pozitív értékeket és az Isten dicsőségét. Még akár elferdített vallomásuk is olyan, mint a titkon elvetett mag, ami egyszer a Szentlélek harmata nyomán termést hoz. Természetesen sokkal könnyebb az egyértelmű szerzőket olvasni, akik világosan és meggyőzően fogalmazzák meg gondolataikat. Azonban a Szentlélek nélkül még a legjobb szerző is csak kormozni tud. De hisszük, hogy Isten Lelke képes befolyásolni úgy a szerzőket, mint az olvasókat, akiknek gondolatai a Szentlélek által találkoznak, és egymást gazdagítják.

Most talán ebben az összefüggésben nem fontos azt a kérdést taglalni, hogy Pál apostol élete melyik szakaszába tehető ez a megjegyzés 2Tim 4,18-ból, és hogyan harmonizálható össze ez az adat valamelyik pontosabb szituációjával. Tény az, hogy mostani ismereteink szerint ezek a kérdések nagyon bizonytalanok,⁶ így nem szabad elzárkóznunk az olyan feltevés elől sem, mely szerint ez az állítás mélyen összefügg az őskeresztyén iratimitációkkal és pszeudepigráfiával.⁷ Mégis számunkra azért fontos ez az adat, mert akárhogy is volt a szöveg születése, mindenképpen korhú, akárkitől is származott, és ezzel arra vetít fényt, hogy az apostolok vagy a misszióban levő munkatársak, szolgálatukban vagy éppen börtönben, igényeltek bizonyos könyveket vagy irodalmat, és volt kihez fordulniuk, hogy ezt az igényüket teljesítsék. Külön érték, hogy itt olyan információt olvasunk, amikor egy apostol saját könyvtára után vágyik, és azt küldeti maga után, hogy használhassa.

4. Egy káros könyvtár elégetése

Az apostoli korban azonban nemcsak olyan könyvtárakról tudunk, amelyek az apostolok szolgálatához vagy az egyház tanításához voltak fontosak, hanem olyanokról is, amelyeket pogány praktikákhoz vagy sötét üzelmekhez használtak. Lukács evangélista beszámol arról, hogy amikor Efezusban⁸ a keresztyén misszió igehirdetése olyan nagy istenfélelmet ébresztett az ott lakó zsidókban és görögökben, hogy teljes mértékben Jézus nevét kezdték magasztalni, némelyek közülük megvallották korábbi életüket, és bevallották azt is, hogy régebben „haszontalan dolgokkal foglalkoztak” (τὰ περιέργα πράσσειν), ami valójában szakkifejezést jelent a mágiával vagy varázslással való manipulációra.⁹ Ehhez használtak mágikus könyveket (βίβλος),¹⁰ amelyeket aztán a leleplezés és beismerés után – hitük, lelkiismeretük és környezetük nyomására – közösen mindenki szeme láttára elégettek.¹¹ Így demonstrálták, hogy meg akarnak szabadulni pogány múltjuktól és

6 Vö. KÜMMEL: Einleitung in das Neue Testament, 331.

7 Vö. BROX: Falsche Verfasserangaben. Zur Erklärung der frühchristlichen Pseudepigraphie.

8 Efezus az ókorban közismerten a varázslás központjának számított: JERVELL: Die Apostelgeschichte, 483.

9 Arra lehet gyanítani, hogy a diaszpórában élő hellenizált zsidók és görög származású prozeliták is ilyen sötét praktikákhoz folyamodhattak, ahogy ez a Skéva fiai esetében is kiviláglik, akik amolyan vándor ördögűzők (exorkistés) lehettek (ApCsel 19,10.13): JERVELL: Die Apostelgeschichte, 484. Némelyek azonban konkrétan a korábbi keresztyének mágikus gyakorlatára is gondolnak: vö. pl. PESCH: Die Apostelgeschichte II, 174.

10 Itt semmiképpen sem lehet szó az általánosan hellenista kultúrához tartozó görög szerzők szépirodalmi vagy filozofikus műveiről.

11 A káros könyvek nyilvános elégetéséről más ókori szerzők is tesznek említést, pl. Livius: XXXIX 16,8 és XL, 29:

WALSH: Titi Livi Ab Urbe Condita = Titus Livius: Ab urbe condita libri – Römische Geschichte. Suetonius: Aug. 31:

megtisztulni a visszahúzó démoni hatás kísértésétől, ami egyformán elért keresztényeket és pogányokat is.¹² Az evangélista megjegyzi, hogy a könyvek ára: 50 000 ezüst drachma.¹³ Ez az adat sejteti velünk, hogy itt igen sok könyv¹⁴ elégetéséről lehetett szó, tehát együttvéve egy egészen nagy könyvtárról.¹⁵ Ezek a könyvek a varázslással kapcsolatos pergamentekercsek vagy papiruszlevelek, ill. lapok lehettek,¹⁶ amelyek különböző ráolvasásokat, glosszolikus imádságokat, manipulációs erőátadási praktikákat, beavatási titkokat, szerelmi bájitalok receptjeit, halál elleni orvosságokat, amulettgyártási eljárásokkal, átokmondásokkal és átokelhárításokkal foglalkozó szövegeket is tartalmazhattak.¹⁷ Jól ismerhetjük őket pl. az ἐφέσια γράμματα¹⁸ elnevezésű gyűjteményből,¹⁹ amire Pseudo-Phokylides leírása is utal (μάγικοι βιβλίοι):²⁰ Pausanias szerint a varázslási praktikákat főleg Artemis istennő szobránál újték.²¹

Ebből az esetből arra lehet következtetni, hogy bár az apostoli misszió és az egyház igényes volt a tudományra és a megbízható irodalmi forrásokra nézve, a kétes szinkretista tudománytól, beleértve a drága könyveket vagy egész könyvtárakat is, radikálisan tisztulni vágyott. A könyveket ugyanis nem önmagukért értékelte, hanem csakis azért, mert Krisztus megbízható tudományát közvetítették.

5. Nevezetesebb egyházatyák könyvtárai

A könyvekhez és könyvtárakhoz, főleg ha azok nevezetesebb teológusok után maradtak, nagy ragaszkodás tapasztalható később is, vagy akkor már annál inkább. Itt inkább csak illusztrációként említhetjük, hogy Euszébiosz püspök és egyháztörténész tud arról,²² hogy Origenész és Pamphilus könyvtárát úgy kellett megmen-

12 IHM: C. Suetoni Tranquilli Opera (Vol. I.): De vita Caesarum libri VIII. Diogenes Laertius: IX, 52; JÜRSS: Leben und Lehre der Philosophen, vagy Lucian: Alex. 47; HARMON (ed.): Lucian. Works.

13 NILSSON: Geschichte der griechischen Religion II, 696–701; PERES: A püünkösi entuziazmus pozitív és negatív vetületei, 37–52.

13 Némelyek szerint ez az érték megfelelhet egy ember 50 000 munkanapi bérének: HAENCHEN: Die Apostelgeschichte, 502.

14 Alfred Weiser szerint ezek a drága könyvek úgy egyedi darabok, mint egész könyvsorozatok vagy gyűjtemények (zusammengestellte Sammlungen) is lehettek: WEISER: Die Apostelgeschichte, 296.

15 Ernst Haenchen megjegyzi – a mai állapotokra lefordítva –, hogy Rómában egy nyomtatott ív mintegy 20 pfennigbe került. Viszont biztos, hogy a varázslással kapcsolatos könyvek bizonyára drágábbak voltak: HAENCHEN: Die Apostelgeschichte, 502.

16 I. m., 501.

17 Ehhez vö. pl. PREISENDANZ (Hg.): Papyri graecae magicae. Die griechischen Zauberpapyri; REITZENSTEIN: Die hellenistischen Mysterienreligionen nach ihren Grundgedanken und Wirkungen, 27; LUCK: Hexen und Zauberei in der römischen Literatur; ANGUS: The Mystery-Religions and Christianity. A Study in the Religious Background of Early Christianity, 249–253.

18 Vö. PLUTARCHUS: Moralia 706e; WEISE-VOGEL: Plutarchus: Moralia. ZINTZEN: Zauberei, 1466.

19 Ezek a varázskönyvek többnyire Egyiptomból származtak, leginkább ott gyártották őket: SCHILLE: Die Apostelgeschichte des Lukas, 381.

20 PSEUDO-PHOKYLIDES: Carm. 149; WALTER: Pseudepigraphische jüdisch-hellenistische Dichtung. Vö. FARINA: Silloge Pseudofocilidea. Van der HORST: Pseudo-Phocylides and the New Testament, 187–202.

21 WEISER: Die Apostelgeschichte, 296–297. WIKENHAUSER: Die Apostelgeschichte und ihr Geschichtswert, 369.

22 Vö. HIERONYMUS: De viris illustribus, 113; BARTHOLD: Hieronymus, De viris illustribus.

teni, hogy a papirusztekercseket át kellett írni pergamenlapokra.²³ Fritz Barth²⁴ azt mondja, hogy Euszebiosz talán ebből a könyvtárból Konstantinus császár parancsára ötven kötetet hagyott másoltatni szépíró másolókkal pergamenre a konstantinápolyi egyházak részére.²⁵ Valamint arra is utal, hogy Athanasius Konstantinus császár számára római tartózkodása alkalmával a szent iratok kódexeit hagyta készíttetni.

Tulajdonképpen minden komolyabb egyházatya valamilyen módon a könyvek vonzásában vagy bővületében élt, imádkozott és folytatta küzdelmeit a tiszta hitért. Később szinte minden kolostorban könyveket gyűjtenek, másolnak, könyvtárakat alapítanak, amelyekben páratlan értékű hagyatékot őriztek. Ezen nem kell csodálkozni, hiszen a hit és teológia művelése többnyire szorosan összefüggött a könyvekkel és könyvtárakkal. Nem volt ez másképp az idegen népeknél vagy akár a zsidóknál sem. Az esszénusokról pl. tudjuk, hogy milyen gazdag könyvtárállományuk volt. Ha megbízhatók az információk, akkor megállapítható, hogy az eddigi kutatások mintegy 555 iratot igazoltak Qumránban.²⁶ Ezen kívül van több mint tízezer töredék és maradvány. Ezek között vannak egyedi példányok, de olyanok is, amelyekből akár tíz darab is megvan. Ez arra enged következtetni, hogy a qumráni könyvtár valószínűleg gyakorlati könyvtár volt, és hogy egyszerre több olvasóhasználó számára szolgálhatott.

Mindez csak példa arra, milyen komoly feladatot tölthet be a jó könyv és könyvtár az olvasó életében, hitében, képzésében. És ahogy láttuk, az apostolok²⁷ sem voltak ebben kivételek.

Befejezés

Teológusokként az a vágyunk, hogy a mai teológusok vagy gyülekezeti keresztyének és a szakirodalom olvasói bővelkedjenek a könyvek nyújtotta igazi élvezetben, és hogy az olvasásnak köszönhetően könyvtárukat tudják maguk létesíteni és bővíteni, és így növekedjenek a teológiai szakismeretekben, a hitben, és lehessenek a lehető legélőbb kapcsolatban Istennel.

Felhasznált irodalom

- ANGUS, S.: *The Mystery-Religions and Christianity. A Study in the Religious Background of Early Christianity*, New York, 1925.
- BARTH, F.: *Einleitung in das Neue Testament*, London, Forgotten Books, 2018.
- BARTHOLD, C.: *Hieronymus, De viris illustribus*, Mülheim-Mosel, Carthasianus Verlag, 2011.

²³ BARTH: *Einleitung in das Neue Testament*, 420.

²⁴ I. m., 420–421.

²⁵ Vö. EUSZEBIOSZ: *Vita Constantini*, IV, 36–37; WINKELMANN: *Eusebius Werke* I/1, 12.

²⁶ VERMES: *A qumráni közösség és a holt-tengeri tekercsek története*, 35.

²⁷ Vö. ennek a tanulmánynak első változatát, in PERES: *Apostolok és könyvtárak*, 243–249.

- BROX, N.: *Falsche Verfasserangaben. Zur Erklärung der frühchristlichen Pseudepigraphie* (SBS 79), Stuttgart, KBW-Verlag, 1975.
- FARINA, A.: *Silloge Pseudofocilidea*, Napoli, Libreria scientifica editrice, 1962.
- HAENCHEN, E.: *Die Apostelgeschichte* (KEK NT 3/13), Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1961.
- HARMON, A. M. (ed.): *Lucian. Works*, Cambridge–London, Harvard University Press–William Heinemann Ltd., 1925.
- HENGEL, M.–SCHWEMMER, A. M.: *Paulus zwischen Damaskus und Antiochien* (WUNT 108), Tübingen, Mohr Siebeck, 1998.
- HOLTZ, G.: *Die Pastoralbriefe* (ThHK NT13), Berlin, Evangelische Verlagsanstalt, 1972.
- HORST, P. W. van der: Pseudo-Phocylides and the New Testament, in *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft* 69 (1978), 187–202.
- IHM, M.: *C. Suetoni Tranquilli Opera* (Vol. I): *De vita Caesarum libri VIII*. Editio minor, Stuttgart, Teubner, 1978.
- JERVELL, J.: *Die Apostelgeschichte* (KEK NT 3), Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1998.
- JÜRSS, F. (Übers. u. Hg.) *Leben und Lehre der Philosophen*, Ditzingen, Reclams Verlag, 1998.
- KÜMMEL, W. G.: *Einleitung in das Neue Testament*, Berlin, Evangelische Verlagsanstalt, 1989.
- LUCK, G.: *Hexen und Zauberei in der römischen Literatur*, Zürich, Artemis, 1962.
- CROSS, F. M.: *Die antike Bibliothek von Qumran und die moderne biblische Wissenschaft*, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1967.
- NILSSON, M. P.: *Geschichte der griechischen Religion* II, München, C. H. Beck, 1974.
- OBERLINNER, L.: *Der zweite Timotheusbrief* (HThK NT), Freiburg-Basel-Wien, Herder, 2002.
- PERES I.: A Biblia és a hit szerepe az irodalom és kultúra megerősítésében, in *Eruditio-Educatio* 1 (2006/2), 59–60.
- PERES I.: A pünkösdi entuziazmus pozitív és negatív vetületei, in *Sárospataki Füzetek* 14 (2010/3), 37–52.
- PERES I.: Források és tradíciók a pásztori levelekben, in Erdélyi M.–Peres I. (szerk.): *Gaudium et corona, FS Takács Zoltán tiszteletére*, Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 2007, 149–155.
- PERES I.: Apostolok és könyvtárak, in MACZÁK Ibolya (szerk.): *Summa. Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK 2007, 243–249.
- PESCH, R.: *Die Apostelgeschichte* II, EKK V/2, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener, 1986.
- PREISENDANZ K. (Hg.): *Papyri graecae magicae. Die griechischen Zauberpapyri*, Leipzig, B. G. Teubner, 1928.
- REITZENSTEIN, R.: *Die hellenistischen Mysterienreligionen nach ihren Grundgedanken und Wirkungen*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1956.
- SCHELKLE, K. H.: *Paulus* (Erträge der Forschung 152), Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1988.
- SCHILLE, G.: *Die Apostelgeschichte des Lukas* (ThHK 5), Berlin, Evangelische Verlagsanstalt, 1983.

- VERMES G.: *A qumráni közösség és a holt-tengeri tekercsek története*, Budapest, Osiris Kiadó, 1998.
- WALTER, N.: Pseudepigraphische jüdisch-hellenistische Dichtung. in Kümmel, W. G. (Hg.): *Jüdische Schriften aus hellenistisch-römischer Zeit*, Band IV, Teil 3, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1983.
- WALSH, P. G. (ed.): *Titi Livi Ab Urbe Condita*, Oxford Classical Texts. Tomus VI. Libri XXXVI–XL, Oxford, Oxford University Press, 1999 =
- WEISE, Ch.–VOGEL, M. (Hg.): *Plutarchus: Moralia*, Frankfurt, Marix Verlag, 2012.
- WEISER, A.: *Die Apostelgeschichte*, ÖTK, Gütersloh–Würzburg, Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn–Echter, 1985.
- WINKELMANN, F.: *Eusebius Werke I/1. Vita Constantini*, Berlin, Akademie-Verlag, 2^o1975, (1991: Nachdruck).
- WIKENHAUSER, A.: *Die Apostelgeschichte und ihr Geschichtswert* (NTA 8,3/5), Münster, Aschendorff, 1921.
- ZINTZEN, C.: Zauberei, in *Der Kleine Pauly V*, München, J. B. Metzler, 1979, 1466.

Források

- DIOGENES LAERTIUS: IX, 52: JÜRSS, F. (übers. u. hrsg.): *Leben und Lehre der Philosophen*, Ditzingen, Reclams Verlag, 1998.
- EUSZEBIOSZ: Vita Constantini, IV, 36–37: 7/1: WINKELMANN, F.: *Eusebius Werke I/1. Vita Constantini*, Berlin, Akademie-Verlag, 2^o1975 (1991: Nachdruck).
- HIERONYMUS: *De viris illustribus*, 113: BARTHOLD, C.: *Hieronymus, De viris illustribus*, Mülheim-Mosel, Carthasianus Verlag, 2011.
- LIVIUS XXXIX 16,8 és XL, 29: WALSH P. G. (ed.): *Titi Livi Ab Urbe Condita*, Oxford Classical Texts. Tomus VI. Libri XXXVI–XL, Oxford, Oxford University Press, 1999.
- LUCIAN: *Alex.* 47: HARMON, A. M. (ed.): *Lucian. Works*, Cambridge–London, Harvard University Press–William Heinemann Ltd., 1925.
- PLUTARCHUS: *Moralia* 706e: WEISE, Ch.–VOGEL, M. (Hg.): *Plutarchus: Moralia*, Frankfurt, Marix Verlag, 2012.
- PSEUDO-PHOKYLIDES: *Carm.* 149: WALTER, N.: *Pseudepigraphische jüdisch-hellenistische Dichtung*, in Kümmel, W. G. (Hg.): *Jüdische Schriften aus hellenistisch-römischer Zeit*, Band IV, Teil 3, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1983.
- SUETONIUS: *Aug.* 31: IHM, M.: *C. Suetoni Tranquilli Opera* (Vol I): *De vita Caesarum libri VIII*. Editio minor, Stuttgart, Teubner, 1978.
- TITUS LIVIUS: *Ab urbe condita libri – Römische Geschichte*, Leipzig–Frankfurt, Deutsche Nationalbibliothek, 2018.

Intertextualitás és bibliai körút a pokolba

ABSTRACT

Imitation, or by the greek word mimesis, is a form of the literary method called intertextuality, describing the literary dependence of texts between each other. Based on the PhD work from Hauge, M. R. The Biblical Tour of Hell, who chose the parable of The rich man and Lazarus to obey its different cultural and religious influences, the different forms of it and how this parable, describing the underworld, found his own way in Christianity through the Gospel of Luke. Analysing the egyptian and the jewish parallels of the parable we turn to the most important description with the motif of a tour of hell, the homeric Odyssey, especially to the 11th book of it, with the motif of a description of a tour of hell and a Hades scenario. It is interesting to see the parallels between the story of The rich man and Lazarus and the homeric Odyssey. It allows us to see the evidence that the authors of (some stories from) the New Testament had a hellenistic cultural knowledge (fundamental education) which included the greco-roman literature. My study wants to show those milestones of the mimetic moment of the different texts to prove the intertextuality between them an the parable of The rich man and Lazarus.

Keywords: Intertextuality, Mimesis, imitation, The rich man and Lazarus, Homer, Odyssey, Hades

1. Bevezetés

A következő tanulmány azzal az igénnyel született meg, hogy magyar nyelven is olvasható legyen az a módszer, mely leginkább amerikai teológusok körében vált népszerűvé. E módszer a bibliai szövegeket, azon belül is az Újszövetség ismertebb motívumait úgy vizsgálja meg, hogy belehelyezi azokat abba a hellén kulturális közegbe, melyben keletkeztek és mely a szövegeket irodalmilag meghatározta, s amely abban az időben az alapképzettség részét képezte. Ennek alapján munkám reflektálás kíván lenni Matthew Ryan HAUGE,¹ *The biblical tour of hell*² című munkájára, hogy rajta keresztül a mimesisnek nevezett irodalmi függés módszerét bemutató

1 A szerző Matthew Ryan Hauge, amerikai bibliakutató, aki 2011-től az Azusa Pacific University, CA., bibliai tanulmányok asszisztense. Jelenleg bevezetőtant, haladó bibliai exegézist és hermeneutikát tanít. Ugyanitt kezdte teológiai tanulmányait, melynek BA. fokozatát 1996-ban szerezte meg summa cum laude minősítéssel, ugyanakkor ő lett a „Student of the Year”, azaz az év diákja. A mesteri fokozatot a Fuller Theological Seminary, pasadena-i karán szerezte meg 1998-ban. 2013-ban nyerte el Újszövetségből a doktori fokozatot. 2010-ben elnyerte egyetemétől a „Professor of the Year” címet, és 2014-ben az Emerging Scholars Award-ot. Kutatási területei: ókori oktatás és a kora keresztény közösségek, görög–római irodalom és intertextualitás, Q-forrás és szinoptikusok, szemiotika és a bibliai értelmezés története.

2 HAUGE, M. R.: *The biblical tour of hell* (Library of New Testament Studies 485), London–New York, T & T Clark, Bloombury Publishing Flc, 2013.

hassam. Ezért vagyunk kénytelenek a bibliai szövegek kapcsán kissé kitekinteni a klasszikus görög–római irodalomra, és az intertextualitást is szem előtt tartani.³

Bibliai alaptörténetként *A gazdag és Lázár* c. történetet, és az abban felbukkanó motívumokat, szcenáriumokat lehet tekinteni a Lk 16,19–31-ből. Erre Hauge is úgy tekint, mint egy olyan történetre, ami nemcsak az Újszövetségben, de a teljes Szentírásban egyedülálló módon mutatja be a túlvilágot és vezet körbe rajta – innen a doktori disszertációjának címe is: *Bibliai körút (-vezetés) a pokolba, azaz „Biblical tour of hell”*. Szerinte ez a történet az egyetlen „postmortem dialógusa” a Szentírásnak.⁴ Lukácsnál gyakorlatilag egy utazást követhetünk nyomon a görög alvilágba, a Hádészba, ezzel *A gazdag és Lázár* története felkínálja a lehetőségét, hogy párhuzamot vonjunk olyan ismert irodalmi történetekkel, melyek szintén a pokolra szállás motívumát tartalmazzák. Így jutunk el Homérosz Odüsszeiá-jának 11. könyvének első 640 sorához.

2. Az irodalmi függés kérdése a bibliai szövegek esetében

A kutatás mindenekelőtt az irodalmi függésre alapoz Homérosz műve és *A gazdag és Lázár* ha nem is kimondottan a történet, de a történet háttérében meghúzódó tradíció között. Amennyiben ezt az utat követjük, akkor a bibliai exegézis történetkritikai módszerét mellőzve az irodalomkritikai vizsgálódás mellett döntünk, ezzel egyben szembe is fordulunk a klasszikus bibliai interpretációval, melyet európai, azon belül német exegéták képviselnek. A klasszikus kutatás mai állása szerint csak kevesen fogadják el ezt a fajta vizsgálódási módszert a bibliai történetekkel kapcsolatban. Irodalomelméleti vizsgálódások során született meg az a gondolat, hogy minden irodalmi mű összefüggésben áll minden más irodalmi művel. Ebből nőtte ki magát aztán az az irodalmi függést feltételező módszer, amely a *mimesis*-re (lat. *imitatio* / utánzás) alapoz, vagyis az irodalmi modellek utánzására és felhasználására, értelemszerűen a bibliai szerzők esetében is. Seneca a *mimesis*-sel kapcsolatban így fogalmaz: „az alkotó olyan mint egy minden mezőt, minden virágot meglátogató méhecske, aki begyűjti a virágport, de mégis valami teljesen különbözőt alkot: a mézet.”⁵ Az az alapkérdés, ami itt Senecát foglalkoztatja a műve és a méhek szorgos munkájának összehasonlítása nyomán, hogy a létrejött új anyag csak a gondosan kiválogatott és összegyűjtött irodalmi alkotások összessége, a *Florilegium*, ami a különálló komponenseken vagy nem változtat, vagy fölülmúlja

3 A könyv keletkezésének körülményeiről és céljáról a szerző elárulja előszavában, hogy hogy az örök kárhozát és az alvilág mindig is sokat foglalkoztatta, de a téma mellett 1999-ben köteleződőött el a Claremont Graduate University-n szerzett tapasztalatai alapján, ahol alkalma volt prof. Dennis R. MacDonald szemináriumán részt venni, amely címe: „The Homeric epics and the Gospel of Mark” volt. Ez adta a kiindulási pontot.

4 HAUGE: *The biblical tour of hell*, 2.

5 Senecától ered ez a *locus classicus* a Luciliushoz írt 84. levelében írja ezt, ahol egy olvasmányt ajánl a címzett figyelmébe, mely irodalmi alkotás szerzője nem vész el az anyagok sűrűjében: „quae uagantur et flores ad mel faciendum idoneos carpunt, deinde quicquid attulere, disponunt ac de fauos digerunt et, ut Vergilius noster ait liquentia mella stipant et dulci distidunt nectare cellas.” SENECA: Ep. 84, 3. Forrás: LUCIUS ANNAEUS SENECA: *Moral Epistles*, az eredetiből fordította GUMMERE, R. M.: *The Loeb Classical Library Kötet II.*, Cambridge–London, Harvard University Press, 1917–25.

a komponenseket, és ezáltal valami teljesen új keletkezik. Egyértelművé válik, hogy nála nem csak az anyagok gondos és szorgos, figyelemmel teli összegyűjtésére esik a fókusz, hanem arra a folyamatra, amely során ezeket a különálló anyagokat átdolgozzák, és valami új tud megszületni ebből az imitáción alapuló alkotói folyamatból.

A bibliai szövegek esetében az intertextualitásnál figyelembe vett irodalmi háló kiszélesítését sokan elutasítják az írásmagyarázók közül, az európai tudományos iskolákra kevésbé jellemző. A *mimesis* a bibliai szövegeknek, tradícióknak effajta megközelítése és értelmezési kísérlete Amerikából indult ki a korai 1960-as években. Akkor nem tett nagy sikerre szert, de napjaink Amerikájában ismét felkapottá és kedveltté vált és elterjedt ez az ún. irodalmi „összehasonlítási háló” (comparative net) kiterjesztése a görög–római irodalom gyöngyszemeire is. Erről a kritikai módszerről Hauge maga is bevallja előszavában, hogy a vizsgálódás- és az összehasonlítás menete nehézkes és metodológiai hiányosságok lépnek fel, problémás a vizsgálódás menete is, hiszen nincs konszenzus az ún. mimitikus jellemzőkben sem, azaz azokban a kritériumokban, melyeknek megfeleltetve és alávetve két vizsgált szöveg esetében megállapítható teljes bizonyossággal a mimesis, és tetten érhető lenne a függés. Mielőtt a lukácsi történetre rátérnénk, ki kell térnünk Hugo Gressmann hipotézisére.

3. Hugo Gressmann hipotézise és következményei

A *gazdag és Lázár* történetét a Lk 16,19–31-ben műfaji összetettsége miatt aligha lehet minden kétséget kizáróan „csak” a példázat műfajába sorolni. Kiindulva abból, hogy a *gazdag és Lázár* olyan fordulat-példázat (reversal), ami az idők során olyan paradigma történetté alakult át, amelynek eredeti értelme az idők során elveszett, Gressmann kutatásaiban arra törekedett, hogy ezt az „elveszett értelmet” feltárja. A történet hátterét is kutatni kezdte, illetve azt a tradíciót, ami mögötte állhat, így jutott el Gressmann oda, hogy egy egyiptomi – joggal feltételezhető módon –, alexandriai közreműködéssel Palesztinába is átkerült monda állhat a *gazdag és Lázár* története mögött.⁶ A hasonlóság a bibliai történet és a monda között figyelemreméltó, mely szintén egy gazdag és egy szegény halott, Setme és Si-Osiris, hagyományos temetéssel eltemetett túlvilági sorsát mutatják be.⁷ Később zsidó, talmudi tradíciókban is megtalálhatunk olyan történeteket, melyek tartalmazták a gazdag és szegény halál utáni helyzetét,⁸ mint klasszikus toposzát a holtak visszatérésének. A szereplők pedig olyan szerepben tűnnek fel, hogy visszatérnek a holtak hazájából az egykor szeretettekhez csak egy tanács erejéig, melyet aztán az élők a további életvezetésben alkalmazhattak. Ennek megfelelően két részre osztották

⁶ GRESSMANN: Vom reichen Mann und armen Lazarus, Eine literargeschichtliche Studie.

⁷ A történetet közzé tette eredeti fordításban GRIFFITH: Stories of the High Priests of Memphis: The Sethon of Herodotus and the Demotic Tales of Khamuas, 41–66.142–207.

⁸ Vö. JEREMIAS: Parables, 182–183 és GRESSMANN: Vom reichen Mann, 31–32. Ebben a részben Gressman a gazdag vámszedő Bar-Ma'yan és a szegény Tóra tanítvány történetére utal, melynek eredeti szövegéhez ld. WEWERS (trans.): Übersetzung des Talmud Yerushalmi 4/4, Tübingen, Mohr Siebeck, 1980, 148–49.

a történetet, melynek első része egy jól ismert antik szájhagyomány része, de a második a 27–31. versek pedig már a jézusi tradíció részét képezik, aki demitologizálta a történetet azzal, hogy látszólag felhasználta a korban ismert motívumait annak, ahogy elképzelték a holtak visszaérését az élők világába, de megfordította és visszajára állította azzal, hogy ilyen esetben Mózesre és a próféták szavaira utal és hagyatkozik. Gressmann ezzel az értelmezésével el is indította a bibliai történetekkel párhuzamba állítható irodalmi háló kiszélesítésének hullámát. Sorra jelennek meg azok a munkák, melyek Gressmannál is tovább mennek egy lépéssel. Ezeket vázelnám fel röviden az alábbiakban.

Hock⁹ keresgélni kezd egyéb forrásokat is, így az egyiptomi vagy zsidó néphagyományon túl és kiszélesíti az összehasonlító hálót az antik irodalomra is. Ő ugyan meglehetősen óvatosan jár el, csak megemlíti, hogy a görög–római irodalomban, nevezetesen a cinista szerzeményekben is megtalálhatóak ilyen motívumok, mint *A gazdag és Lázár* történetében. Hockot az motiválta, hogy ne legyen egy korabeli, nemzetközi irodalmi réteg és csoport teljesen mellőzve a kutatásban. Ő megtartja a bibliai történet kettős felosztását és mindkét részére hoz antik példákat. És végeredményként megállapítja ezek alapján a választ a sarkalatos kérdésre – t. i. hogy miért kap a gazdag büntetést, a szegény jutalmat, és milyen ítélkezési kritérium alapján. – Az önkontroll hiánya, a tehetőség magában foglalja az elítélésre méltó, hedonista életvitelt, ami kiváltja az ítéletet.

Ezt a gondolatmenetet viszi tovább Bauckham¹⁰ aki, elismeri az összehasonlítási háló kiterjesztésének szükségességét, de annyit megállapít Hock kutatásaira támaszkodva, hogy az antikvitásban a szegény és gazdag ítélete egy elterjedt modell volt. Akkoriban ugyancsak elterjedt motívumnak számított a holtak visszatérése egy speciális üzenettel a még élők felé. Ennek két lehetséges formája volt: a halott valóságos visszatérése, illetve a halott álomban vagy szellemként való visszatérése. Platón „*Állam*”-ból: Ér mítoszával és Jannus és Jambrus könyvével állítja párhuzamba a példázatot. Eredményként – szintén antik mintákkal példálózva – kiáll a történet egységessége mellet ugyanis: Lázár nem térhet vissza figyelmeztetni, de mégis ő lenne a „hírvivő-figyelmeztető” („would-be-messenger”). Ebből Bauckham levonja a következtetést, hogy a példázat második fele, a 27–31 versek, egy zsidó származású, jézusi hallgatóságnak ismerősen csenghettek. Így bebizonyította, hogy a halottak világából való visszatérés az élőkhez – egy bizonyos üzenet átadása érdekében – nem volt ismeretlen a zsidó mondakörben. Ennek fényében Lázár visszafordulásának felvetése nem nevezhető idegen, váratlan elemnek a történet során. A halott visszatérésének toposza sokkal inkább annak a bizonyítéka, hogy ennek a motívumnak a beemelése a történetbe magát a történet műfaját akarja meghatározni, t. i. *A gazdag és Lázár*-t ugyanilyen kategóriába tartozó történetként akarja feltüntetni a szerző. Bauckham felismeri, kitágítva az összehasonlítási hálót, hogy ebben az irodalmi tradícióban több antik mű is bekapcsolódott. Mégis elfelejti megemlíteni a legősibb alvilági jelenést az antikvitásból: Odüsszeusz túlvilági

9 L. ehhez Hock: „Romancing the Parables of Jesus”, 12–13; and „The Parable of the Foolish Rich Man (Luke 12.16–20) and Graeco-Roman Conventions of Thought and Behavior”, 185.

10 BAUCKHAM: „The Rich Man and Lazarus: The Parable and the Parallels”, 225–246.

utazását. Ezt csak Michael Gilmour¹¹ teszi meg, akkor megjelent munkájában. Ennek fényében Gilmour az egyiptomi Setme és Si-Osiris mondát egyszerűen behelyettesítette (viszonyítási alapnak) a homéroszi művel. A bibliai történet műfaját illetően Jülicherrel együtt elismeri, hogy ez egy „example story”, paradigma, ami magába foglal fikciót és történelmet. A fikcióhoz tartozó elemekre *A gazdag és Lázár* történetben előforduló határozatlan névmások, illetve a történelmi elemet az irodalmi „hádész” kifejezés támasztja alá.

Mielőtt tovább haladnánk, hogy az eddig felsorolt kutatók módszerét áttekinthetővé tegyem, röviden összefoglalnám az irodalmi háló kiszélesítéséből származó kutatási eredményeiket.

Greesmann egy Alexandriából Palesztinába átkerült mondáról beszél. Hock az összehasonlító hálóval egy megosztott/ismert retorikai stílust kutató, hogy összekapcsolja az irodalmi hagyománnyal. Hock megkérdőjelezte a kapcsolatot a monda és a példázat között, Bauckham megkérdőjelezte a monda és a zsidó hagyomány közötti kapcsolatot, Gilmour pedig a kapcsolati összefüggést – Hock kezdeményezései alapján – az antik tanulmányi szokásokban látta.

4. Kritikai mimesis és korai keresztyén narratívák

Míg Gressmann a kapcsolatot az antik folklórban kereste, addig Hock megalapozta és felülírta Gressmann eredményeit azzal, hogy a gyökereket az antik oktatásban kereste. Amikor „antik oktatásra” gondolunk, azokra az antik alapművekre gondolunk, melyek akár névleg, akár teljes egészében fennmaradtak és köztudottan részét képezték az antik alapoktatásnak, közismertek voltak, mert az általános műveltség részét képezték. Egy magyar olvasónak a magyar irodalomban ilyen lehet egy-egy Petőfi-vers, de akár egy Jókai-regény, vagy az *Egri csillagok* Gárdonyi tollából, mert ezek olyan alapművek, melyek még „benne vannak a köztudatban”, és mert „illik ismerni” azokat.

Ez a fajta irodalmi összehasonlítás és az antik etalon művek figyelembe vétele MacDonalddal kezdődött meg, aki összehasonlításában az „*András cselekedetei*” apokrifus iratot merte beemelni összehasonlításába a Szentíráshoz „közel álló” művek köréből, de a Szentírásig nem jutott el. Az apokrifról pedig megállapítja, hogy egy mimetikus átírása a homéroszi, euripidészi és számos platóni elbeszélésnek. MacDonald módszere¹² a mimetikus kritika, vagy kritikai mimesis volt – ami az antik mimesis etoszra alapoz a görög–római oktatáson belül.

Ennek alapján feltételezhető, hogy a diákokat olvasni és írni a kanonikus görög irodalmon keresztül tanították meg, különös tekintettel a nagy homéroszi művekre. Fejlett irodalmi és retorikai alkotásoknál a tanárok bátorították diákjaikat, hogy kölcsönözzenek több, létező modellből, rejtsek el és kreatívan fejlesszék ki általa a saját stílusukat, úgy hogy az olvasó hasznára váljon az összehasonlítás, az „ösz-

¹¹ GILMOUR: „Hints of Homer in Luke 16:19–31?”, 23–33.

¹² Vö. MACDONALD: Christianizing Homer: The Odyssey, Plato, and the Acts of Andrew. L. még az apokrifus tradíció vizsgálatát a MACDONALD: The Acts of Andrew and the Acts of Andrew and Matthias in the City of the Cannibals.

szedolgozás” folyamata. Pont ez az, amire Seneca is utal híressé vált idézetében. Ez az irodalmi jelenség magába foglalta mindkettőt: a mimezist /imitációt, valamint az emulációt (ami egy barátságos rivalizálás, melyben az imitátor igyekszik tovább fejlődni saját modelljénél). Az akkori oktatás három szinten működött, és mindhárom szint lényege abban állt, hogy a diákok az állandó ismételtetés és utánzás révén (vö. memoriterek) tanultak a klasszikus antik költők műveiből, különösen is Homéroszéból, akinek olvasása, tanulása kikerülhetetlen volt.

Ennek az elméletnek alapján a mimezis céljára is választ kapunk: a keresztyén alkotások azzal a céllal imitálnak és használják a homéroszi eposzt, hogy az alapvető római birodalmi mítoszt felülírják, kiszorítsák az által, hogy azok irodalmi stílusára jellemző elemek átvételével és módosításával szólítsák meg olvasóikat.¹³

5. Az intertextualitásról bővebben

Itt eljutunk arra, amit maga Seneca is kifejtett a virágpor begyűjtéséről tett hasonlatával, s amit egy másik antik szerző, Quintilianus így ír le, amikor az imitáció fogalmát írja körbe: szert tenni egy biztos tehetségre azáltal, hogy olvasunk-leutánozzunk-írunk más műveket (értsd irodalmi modelleket), mert csak kevesen születnek azzal a képességgel, hogy eredeti modelleket alkossanak meg. Ez nem mechanikus dolog, ellenkezőleg, a tanítványnak értenie kell, miért hasznos a modellt leutánozni. Ebből a mimezis következő jellemzőire lehet következtetni a görög–római irodalomból:

- a) bensőséges kapcsolat a modellel (irodalmi művel)
- b) szórakoztatás, és az eredeti modell elrejtése
- c) eklektikus és kreatív használata több modellel
- d) rivalizálás a modellel¹⁴

A legnehezebb és a legnagyobb probléma két szöveg összehasonlításakor ebben a módszerben tulajdonképpen a mundi *significantes*, azaz a kiindulási szöveg, a modell keletkezésekor felmerülő eredeti jelentése a toposzoknak, szimbólumoknak az adott kor és szöveg konceptuális világában, és a modellt imitáló mű felhasználása és értelmezése közötti feszültség időben, szimbólum-értelmezésében stb. Egy-egy toposz, szimbólum vagy akár kép jelentése idővel módosul, torzul, gazdagodik vagy szegényül. A korabeli alkotók és olvasók mesterei voltak a párhuzamok, a mimetikus elemek megtalálásának, ám ezeknek a toposzoknak a felismerése természetesen az évek elteltével torzult, adott esetben teljesen eltűnt, ezért erre a mai olvasónak, olyan tökéletességben aligha lehet meg a lehetősége. Gyakran beleütközünk abba a hibába, amikor egy-egy szimbólumról le szeretnénk mai olvasóként és mai tudásunkkal rántani a leplet.

¹³ Α μιμησις-ről részletesebben vö. FANTHAM: „Imitation and Decline, Rhetorical Theory and Practice in the First Century after Christ”, 102–116.

¹⁴ QUINTILIANUS: *Institutio oratoria*, 10,2,3. Forrás QUINTILIAN: *The Institutio Oratoria of Quintilian*, fordította BUTLER, H. E.: *The Loeb Classical Library* 127, kötet II. Cambridge–London, Harvard University Press, 1922, 74–77.

A második problémát az álcázás jelenti, ami megannyi technika alkalmazását és beépítését jelentette, melynek során valami teljesen új születik, hogy ne fenyegethessen a plagizálás veszélye. Tény, hogy a plágiumnak akkor a maitól eltérően más, tágabb, abban az értelemben, hogy nem volt olyan szigorú, tehát „lazább” definíciója volt.

Amikor az irodalmárok két szöveg között a mimezist keresik, akkor három csoportot találunk, akik háromféle kritériumrendszert alkottak meg, hogy bizonyítottan tartsák az irodalmi függést két szöveg között:

1. filológiai fundamentalisták: hibátlan egyezésekre számítanak (kifejezésekben, műfajban, nyelvezet, nyelvhasználat, nyelvtan terén). Mert a szöveg, amelyik nem felel meg konkrét kritériumoknak az csak véletlen egybeesés lehet. Egy-egy toposz azonosításához pedig szó szerinti azonosságra van szükség.
2. irodalmi univerzalisták: akik vallják, hogy a jelentés már az olvasás cselekvésében megtörténik. Az olvasó fel van vértézve megelőző tudással, és fel tudja ismerni az intertextualitást azon nyomban, a szerző szándékától függetlenül.¹⁵
3. Középső pozíción vannak azok, akik flexibilisebb feltételeket követelnek, de nem mellőzve olyan magas fokon az író szándékait, mint az univerzalisták.

Az irodalmi összehasonlítás komplex költői feladat, amit laza, alkalmazható kritériumokhoz kell kötni. MacDonald hat ilyen kritériumot nevez meg: *megközelíthetőség, analógia, gyakoriság, rendszer / rendezettség, megkülönböztető jelleg, és értelmezhetőség*.¹⁶

Ebből a hatból a gyakoriságot és a rendszer / rendezettség nem fogadják el sokan kritériumnak, továbbá az értelmezhetőség kritériumát kritizálják a legtöbben, hisz felmerül a kérdése annak, hogy közelebb viszi-e a modell az imitációt egy értelmezési tisztaság felé. Mondván, ha a különbözőségek jelei az utánzásnak / imitációnak, melyek a jelei annak, hogy nem áll fenn semmiféle imitáció?

Ha a keresztyén alkotás azzal a céllal imitál és használja a homéroszi eposzt, hogy az alapvető római birodalmi mítoszt felülírja, kiszorítsa, akkor ez esetben miért nem ismerték fel ezt a rendszerezési stratégiát a korabeli olvasók? Ennek a kérdésnek a megválaszolásában hoz valami újat Hauge, a *Biblical tour of hell* szerzője és tesz kísérletet egyben *A gazdag és Lázár* történetének tovább gondolására. A kérdésre, hogy miért nem ismerték fel a keresztyén írók esetében a rendszerezési stratégiát a következő válaszokat hozza érvként:¹⁷

– Sok bibliai történetnek nincs irodalmi visszajelzése, megerősítése az értelmezés történetében. Erre válasz, hogy a második századi keresztyén tradíció már együtt tárgyalja Lukácsot és az Apostolok Cselekedeteit, és sokan az akkori iskolák közül, akik e szövegekkel foglalkoztak, allegorizáló írásmagyarázatot alkalmaztak értelmezésük kulcsául, és nem feltételeztek irodalmi függést egy isteni kijelentés esetében, hisz annak kijelentés-értékére esett a fókusz. (így értem a szentséget).

¹⁵ „Intertextualitás minden szöveg között fennáll” – tartja Julia Kristeva az intertextualitás képviselője. I. KRISTEVA: *Desire in Language*, 7.

¹⁶ MACDONALD: *The Homeric Epics and the Gospel of Mark*, 8–9; valamint Uő: *Christianizing Homer*, 302–327.

¹⁷ HAUGE: *The biblical tour of hell*, 56–59.

- Negyven év leforgása alatt a lukácsi iskola változáson ment keresztül: a történetész Lukácsot átváltoztatták teológiai-író Lukácssá. Történészként viszont nem csupán passzív információk begyűjtője, hanem a keresztyén gyökerek költője is. Ezért nagy ismerője és gyakorlója lehetett az antik szerkesztésnek.
- Homérosz egyaránt elismert volt zsidók, keresztyének és pogányok között, mint nagy hatású költő.
- Antik szerzők általában, mint amilyen Lukács is, imitációval és emulációval (versengéssel) mérték fel alkotási készségüket.

Ezek ellenére az értelmezési relevanciája egy imitált modell felállítása a lukácsi művek kapcsán, esetünkben *A gazdag és Lázár* történetének kapcsán, visszatúrára talált. Ám Hauge épp ezt a lépést meri megtenni, és összehasonlítja, feltételezi a mimeszt *A gazdag és Lázár* illetve *Odüsszeia* között. Alaátamasztásként MacDonaldot idézi: „ha bármely újszövetségi szerző is képes volt Homérosz imitálására, az csakis a kettős lukácsi mű megalkotója lehetett!”¹⁸

6. Összehasonlítás a lukácsi és homéroszi toposz között (Hauge szerint)

Az antik irodalmi utazások és körutak annyira gyakoriak és elterjedtek voltak, hogy külön kifejezést használtak rá: *νεκλια/νεκλιομαυτεια* = egy mágikus rítus amely során megidézik a halált, hogy kikérdezzék a jövő felől.¹⁹ Később pedig egy ismert címmé vált Homérosz művében, mely a halálba való leszállást írta le. Ez az *Odüsszeia* 11. éneke.²⁰ Csak később lett alkalmazva a kifejezés minden halálvilágába, azaz Hádészba való látogatásra.

6.1. Homérosz *νεκλια*-ja az *Odüsszeia* 11. énekében

Röviden és a teljesség igénye nélkül szeretném összefoglalni Odüsszeusz Hádészba vezető útját, hogy a későbbi párhuzamba állítása a bibliai példázattal nyomon követhető legyen:

Utazásáról Odüsszeusz a 10. énekben Kirké istennőtől értesül, aki figyelmezteti őt, hogy a Hádész házába/otthonába kell utaznia, hogy ott a thébai Teiresziasz, vak látótól tanácsot kérjen, akinek elméje rendíthetetlen maradt. Itt megtudja a jóslatból, hogy van remény a hazatérésre. A Hádész amolyan átmeneti hely, de semmiképp sem kellemes, mert szenvedésekkel teli. Innen csak kevesek tértek vissza ld. Odüsszeusz, Orfeusz.

Odüsszeusz a Hádészba térve nem volt többé élő, de a halottak világában sem volt szívesen látott. Kirké Odüsszeusz lelkére köti, hogy elsőnek Teiresziással beszéljen a túlvilágon. Elpenor eltemetetlen lelke jött el először, majd az anyja, aki még élt mikor eljött a háborúba, de nem szólhatott hozzájuk. Előjött végül a thébai

¹⁸ MACDONALD: Does the New Testament, 7.

¹⁹ HAUGE: The biblical tour of hell, 63.

²⁰ Homérosz *Odüsszeia* eposzát magyarul Devecseri Gábor fordításában idézzük.

Teiresziasz aranyos botjával, aki megjósolja neki, hogy azért került veszedelembe, mert Posszeidont felhergelte, mikor fiát, a küklopsz Poliphemuszt megvakította a 9. énekben. De útja visszafele lehetséges lehet, ha Hélios nyáját nem bántja. Ezért cserébe fordítson hátat hajóseberként legnagyobb szerelmének, a tengernek, keressen olyan embereket, akik tengert sose láttak és áldozzon Posszeidon istennek kiengesztelésére.

Az el nem temettek nem számítanak teljes jogú halottaknak a halottak világában, így ők élőknek számítanak bizonyos szempontból.²¹ Ők nem léphették át a Hádész kapuját. Teiresziasz viszont addig nem tudja az igazságot szólni és orákulumként jósolni, amíg nem iszik a fekete vérből.²² Teiresziasz ezután beszélhet Odüsszeusznak. Eztán Odüsszeusz találkozik anyjával, aki elmondja, hogy a fia utáni vágy küldte halálba:

„csak hogy a földi halandók sorsa haláluk után ez:
mert az inak nem tartják össze a húst meg a csontot,
mindezeket megemésztí a tűz, lobogó erejével,
rögtön amint a fehér csontok közül életük elszáll,
s lelkük, akárcsak az álomkép, röpül erre meg arra.
Rajta, siess igyekezve a fényre; jegyezd meg azonban
mindezeket, hogy majd elmondhasd Pénelopénak.”²³

Így szerez tudomást Odüsszeusz a valóságról és a rokonairól, szeretteiről. A holtak világa egy öröm nélküli, sötét hely.

6.2. Az Odüsszeiá-ban és egyéb irodalmi művekben szereplő túlvilági leírások

Hauge abból indul ki, hogy a számunkra fennmaradt „első” Hádészban megtett körút leírása Homérosznál mintául szolgált azután sokaknak. Ki is tér a poszthoméroszi pokolbeli körutakra is,²⁴ melyeknek tulajdonképpen a homéroszi leírás jelentett és szolgált mintául. Teológiai körökben a legjelentősebb bibliai körutat a pokolba az ún. Péter apokalipszise apokrif írja le, amit Péter kapott kinyilatkoztatásként az Olajfák hegyén. Ennek az apokrifnek a keletkezési körülményei vitatottak. Albrecht Dieterich leszögezi,²⁵ hogy Péter apokalipszisének kizárólag görög eredete lehet, ezt tulajdonképpen egy korai keresztyén imitációnak, az elveszett orfikus-pithagoreus nekhüjának nevezi. Korabeli sírfeliratok alapján ő identifika a Kr. e. 6. századi tradíciót. Ez az orfikus elem zsidó hagyományokat is befolyásolt, sőt megtalálható Énókban, Ezsdrásban, Dánielben és minden olyan jellegzetes könyvben, mely a bűnök

21 A psziché halál utáni állapotáról a hellén elképzelések szerint I. PERES: Sepulkralische Anthropologie, in Labahn-Lehtipuu (Eds.), *Anthropology in the New Testament and its Ancient Context*, Peeters, Leuven, 2010, 169–183.

22 A vér rövid ideig bekapcsolja, aktivizálja a halottak pszichéjét. Az ószövetségi gondolat mögött is az áll, hogy a testet a vér „élteti”, a görög elképzelés szerint a halálkor a test kiszárad és a lélek is szomjazik, amíg nem oltja szomját, addig „szótlan”.

23 Devecseri Gábor fordítása, II. Ének. Neküia.

24 L. *Post-homeric tours of hell* című fejezetben HAUGE: *Biblical tour of hell*, 78–94.

25 DIETERICH: *Nekyia*, 214–224.

leírását és a bűnös halálra ítéletét érintőlegesen megemlíti. De az ő elmélete egy hipotetikus szövegre épül, az ún. Orfeusz-i nekhüjára, ami az antik világ legfontosabb és legnagyobb hatású szövegének számíthatott.

Martha Himmelfarb 1983-ban megjelentetett tanulmányában²⁶ erősen kritizálja, hogy Dieterich kizárólagosan görög eredetet feltételez a Péter apokalipszise kapcsán. Szerinte ez a mű tulajdonképpen része volt egy olyan irodalmi tradíciónak, mely kizárólagosan egy ma már elveszett zsidó forrásból ered.

Ebből a tradícióból ő két szövegcsokrot emel ki: olyan szövegeket, melyek útikalauzt, kérdéseket és magyarázatot adnak a túlvilággal kapcsolatban, illetve bűn- és -büntetés csokrot. Ennek a sablonnak alapján megvizsgálta ennek a hagyománynak a fejlődését és összeállított egy irodalmi családfát. Ennek megfelelően ő Péter apokalipszisének rokonságba hozta, csak zsidó anyagokat felhasználva, az Ézsaiás túlvilági látogatásával, a büntetést a latin nyelven fennmaradt Illés apokalipszis részlettel, és a földrajzi leírásokat egyéb, már elveszett zsidó hagyományokkal. Alkotásában és eredményében az a fejlődés és kritikai egyensúlyozás volt briliáns, amellyel irodalmi párhuzamba állította ezeket a történeteket.

A Tamás cselekedeteiben szereplő fiatal lány kathabasis-a, melyben szemtanúja a nagy szakadéknak és a büntetések sokféleségének, nem más, mint a hiányzó nekhüja az András Cselekedeteiből- a „keresztyén” Odüsszeiából, vallja Himmelfarb. Hiszen ez az apokrif kimutathatóan imitálja Homéroszt, Platónt, de a fennmaradt kéziratokból hiányzik a kulcselem, az ún. túlvilági körutazás. Vallja ezt az álláspontot MacDonald. András cselekedeteinek szerzője pedig ismerhette Ér mítoszát, Platónt és Homéroszt egyaránt.

Mindent összevetve Hauge művének ebben a részében kifejti András Cselekedetei alapján, hogy a Tamás cselekedetei apokrif irat három forrással dolgozott: ismerhette Homéroszt (felhasználva témáit és karaktereit), Platónt (beépítve azt a kerettörténetbe), illetőleg a Péter apokalipszisére támaszkodva azt, a büntetés mikéntjében beleszőve. Idézem Hauge-tól: Lukács úgy járt el, mint aki „begyűjtötte a pollent, a méznek valót a költőtől, a filozófustól és az apostoltól, hogy valami teljesen újat alkosson meg.”²⁷

Ebből vonja le Hauge azt a konklúziót, hogy korai keresztyén írók igenis imitáltak nagy mestereket, felhasználva a holtak világába való utazás motívumát, annak érdekében, hogy az élet nagy kérdéseit felvehessék és általuk közelebb kerülhessenek a nagy életigazságokhoz. Ennek fényében Hauge megalkotja a hiányzó lácszemet és egyesíti a lukácsi történetet ezzel az imént felvázolt irodalmi családfával, amit Himmelfarb alkotott meg a túlvilági utazás toposzán végighaladva.²⁸

26 HIMMELFARB: *Tours of Hell*, 92–94.

27 HAUGE: *The biblical tour of hell*, 98.

28 Uo.

7. Befejezés

E hosszadalmas levezetés után világossá válik, hogy miért olyan izgalmas az intertextualitás kérdését vizsgálni, és hogy a bibliai szövegek kapcsán miért érdemes „kísérletezni” a szövegtörténet és a hagyománytörténet eredményeivel. A *gazdag és Lázár* története és üzenetének eddig ismeretlen mélységei érthetőek meg és tárulnak fel előttünk, ha Hauge elméletét és módszerét alkalmazzuk, hogy „kivetjük” az ún. „összehasonlítási hálót”, mert így egy új világ tárul ki előttünk, mely segítségünkre van az értelmezés kapcsán.

Ennek segítségével fedezhető fel, hogy a homéroszi és lukácsi tradícióban sok a közös: a temetés értéke és fontossága, az utazás a Hádészba, egy bölcs ember a túlvilágon, egy elválasztó szakadék, kielégítetlen szomjúság, az evilági anyagi jólét hasztalansága a túlvilágon, és a törődés az egykor szeretettekkel még a halálban is.

A bíborba és patyolatba öltözött gazdag, aki bőségben élt, emlékeztet a korábbi fiatalabb Odüsszeuszra, aki kiáll Trója mellett. És ez a személy, aki mindent odahagyott Trója védelméért, most egy olyan kalandba keveredett, ahol nem a dicsőséges láрма, hanem a szenvedés általi bölcsesség lesz osztályrészéül. Odüsszeusz pedig Kirke tanácsának megfelelően elmegy a halottak világába, annak ellenére, hogy nem tudni, vissza fog-e térni vagy sem, beülve a maga fekete, könnyekkel és keserűségekkel teli hajójába egy bizonytalan végállomás irányába, ahol minden út fekete. Ez az út az istenek irányításával erős átváltozáshoz vezetett egy erőszakos kegyelmen keresztül. A kikötéskor még Odüsszeusz is királyi öltözetben volt. Kiszállva pedig egy szerencsétlen áldozat, aki reménytelenül próbál kijutni a holtak hazájából Megmenekülése után pedig őt is úgy fogadják, mint egy koldust, akit kiutasítanak, és könyörögnie kell hogy ott tölthesse az éjszakát. Odüsszeusz a szenvedésből alig lel kiutat, de mégis ez alapozza meg az ő nemes természetét.

A lukácsi kettős mű a tehetős Teofilusznak van dedikálva, a látnok szavával élve pedig az ember keresi, hogy „szerezhetne magának nevet ha nem evilági vagyonával”. A lukácsi történetben Lázár van megnevezve, de mégis a gazdag az, aki a történet névtelen „főszereplője”, Lukács kettős utat vázol fel: az egyik az áldottnak képzelt élet, míg a másik az átkozott. Csakhogy, ahogy a tehetős Odüsszeusznak a Hádészig kellett lemennie, hogy meghallja azokat a szavakat, hogy vizsgálja meg magát, és szenvedésnek tegye ki magát azért, hogy szembe nézzen életével, úgy építi bele Lukács az alvilági tapasztalatot a földön átkozottnak hitt, de a túlvilágon dicsőséges életfolytatást nyert szegény motívumával a Senki és Lázár történetébe. A gazdag, tehetős miként lesz átkozott és tehetetlen a túlvilágon, a szegény, kiutasított és földi életében „névtelen” pedig miként nyer nevet odaát, ahol már senki nem parancsolhat neki.

Ha figyelmesen olvasunk az irodalomban, akkor így kezd számunkra is feltárni titkát a bibliai szöveg és nyit meg új utakat a megértéshez. Hauge disszertációjára visszautalva és levezetéseit követve magam is ezt kíséreltem meg bemutatni, bízva abban, hogy sikerül a hazai kutatók szemében a szöveg- és hagyománytörténettel szemben támasztott fenntartások falából, legalább egy kövecskét lebontani.

Felhasznált irodalom

- BAUCKHAM, R.: The Rich Man and Lazarus: The Parable and the Parallels, in NTS 37 (1991/2), 225–246.
- BUTLER, H. E. (ford.): *The Institutio Oratoria of Quintilian*, The Loeb Classical Library 127, Cambridge–London, Harvard University Press, 1922, 74–77 (Quintilianus: Institutio Oratoria 10.2.3).
- DEVECSERI G. (ford.): *Homérosz. Odüsszeia*, Budapest, Európa könyvkiadó, 2012.
- DIETERICH, A.: *Nekyia. Beiträge zur Erklärung der neuentdeckten Petrusapokalypse*, Leipzig, B. G. Teubner, 1893.
- FANTHAM, E.: Imitation and Decline, Rhetorical Theory and Practice in the First Century after Christ, in *Classical Philology* 73 (1978/2), 102–116.
- GILMOUR, M.: Hints of Homer in Luke 16:19–31?, in *Didaskalia* 10 (1999/2), 23–33.
- GRESSMANN, H.: *Vom reichen Mann und armen Lazarus: Eine literargeschichtliche Studie* (Abhandlungen der königlichen preussischen Akademie der Wissenschaft phil.-hist. KL. 7), Berlin, Akademie der Wissenschaft, 1918.
- GRIFFITH, F. L.: *Stories of the High Priests of Memphis: The Sethon of Herodotus and the Demotic Tales of Khamuas*, Oxford, Clarendon, 1900.
- GUMMERE, R. M. (trans.): Lucius Annaeus Seneca, *Moral Epistles*, The Loeb Classical Library, vol. II., Cambridge–London, Harvard University Press, 1917, (Seneca Ep 84.3).
- HAUGE, M. R.: *The biblical tour of hell* (Library of New Testament Studies 485), London–New York, T & T Clark, Bloombury Publishing Flc, 2013.
- HIMMELFARB, M.: *Tours of Hell: An Apocalyptic Form in Jewish and Christian Literature*, Philadelphia, University of Philadelphia Press, 1983.
- HOCK, F. R.: The Parable of the Foolish Rich Man (Luke 12.16–20) and Graeco-Roman Conventions of Thought and Behavior, in FITZGERALD, J. T.–OLBRICHT, Th. H.–WHITC, L. M. (eds.): *Early Christianity and Classical Culture: Comparative Studies in Honor of Abraham J. Malherbe*, Leiden, Brill Academics, 2003, 181–196.
- JEREMIAS, J.: *The Parables of Jesus*, London, SCM Press, 1972.
- KRISTEVA, J.: *Desire in Language. A Semiotic Approach to Literature and Art*, New York, Columbia University Press, 1980.
- MACDONALD, R. D.: *Does the New Testament Imitate Homer? Four Cases from the Acts of the Apostles*, New Haven, Cambridge University Press, 2003.
- MACDONALD, R. D.: *Christianizing Homer. The Odyssey, Plato, and the Acts of Andrew*, Oxford, Oxford University Press, 1994.
- MacDONALD, R. D.: *The Acts of Andrew and the Acts of Andrew and Matthias in the City of the Cannibals*, Society of Biblical Literature, Atlanta, GA, 1990.
- PERES I.: *Sepulkralische Anthropologie*, in Labahn, M.–Lehtipuu, O. (Eds.), *Anthropology in the New Testament and its Ancient Context*, Peeters, Leuven, 2010, 169–183.
- WEWERS, G. A. (ford.): *Übersetzung des Talmud Yerushalmi 4/4*; Tübingen, Mohr Siebeck, 1982.

DAMÁSDI DÉNES

Az istentisztelet és a misszió kapcsolata az Egyházak Világtanácsa missziói állásfoglalásaiban

ABSTRACT

The World Council of Churches has two official statements on mission, which are highly influential and indicative of their time for the state of missional theology in the ecumenical discourse. The first one is the 1982 Mission and Evangelism: An Ecumenical Affirmation, the second one is titled Together Towards Life that was accepted in 2012. In my paper, I examined these two documents from a new viewpoint, searching for their understanding of worship and liturgy. In the time when these two documents developed, there was a new recognition of the multidirectional nature of the church's mission, and worship was recognised as one of these aspects. I wanted to see in what way these statements define the role of worship in the mission of the Church and if there was any development or change between the two documents. I found that while there are some differences between them, we could identify four distinguishable and common aspects of how the relationship of worship and mission is described in these statements.

1. Bevezetés

John Davies, egy angliai teológus 1966-ban komoly kritikával illette saját kora missziológusainak és liturgusainak munkáit, szavai pedig a jövő nemzedék számára is figyelmeztetésként szóltak:

„Azok, akik az istentiszteletet választják specializált kutatások témájává, szinte sohasem beszélnek a misszióról – még lábjegyzetben sem –; azoknak pedig, akik a misszió teológiájának művelésével vannak elfoglalva, úgy tűnik, hogy egy percük sincs kultikus cselekményekre.”¹

Könyvében, amelynek címe egyszerűen *Istentisztelet és misszió*, amellet érvel, hogy az egyház istentiszteletének és küldetésének közös vizsgálatát kell elvégezni, mivel a kettő nem választható el egymástól. Véleménye szerint mind a misszió, mind az istentisztelet Isten missziójának aspektusai, ahol akaratát az egyházban és az egyházon keresztül munkálja.² A múlt század során számos egyházban megjelenő liturgiai megújulás mozgalma, az ökumenikus törekvések a közös istentisztelet irányába és a mélyebb missziológiai reflexió is mind azt bizonyítja, hogy a korábbi, liturgiai és missziói témákat élesen szétválasztó módszer helyett egy komplexebb és integráltabb nézőpontot kell megtalálni.³ Az Egyházak Világtanácsa (EVT) és annak különböző bizottságai az egyik olyan szintér, ahol mind az

¹ DAVIES: Mission and Worship, 9. (saját fordítás)

² I. m., 71.

³ MEYERS: Worship, 180.

egyház küldetését, mind az istentiszteleti élet megújulását egyetemes, ökumenikus és holisztikus módon igyekeznek megközelíteni. Ahhoz, hogy megláthassuk ennek a folyamatnak az állomásait és eddigi eredményeit, tanulmányomban azt szeretném megvizsgálni, hogy az EVT Missziói és Evangélizációs Bizottsága által eddig elfogadott és kiadott két missziói állásfoglalásban (*Misszió és evangélizáció: Egy ökumenikus nyilatkozat; Együtt az Élet felé*) hogyan jelenik meg az istentisztelet és liturgiai kérdése.⁴ Ezt a kérdést körüljárva megtudhatjuk, hogy az ökumenikus párbeszédben részt vevő teológusok mennyiben „hallották meg” John Davies kritikáját, és hogy hogyan tudták az istentisztelet és a misszió kapcsolatát bemutatni.

2. Misszió és evangélizáció: egy ökumenikus nyilatkozat (1982)⁵

Az Egyházak Világtanácsa által 1982-ben elfogadott dokumentum egyik fő célja az volt, hogy közelebb hozza egymáshoz az ökumenikus mozgalom és ez evangélikál irányzat képviselőinek missziói gondolkodását. Míg a közös dokumentum megfogalmazása és elfogadása sikert jelent ezen a téren, vannak, akik valós egyetértés helyett a különböző vélemények egymás mellé helyezésének látják ezt a nyilatkozatot. Általában véve elmondható, hogy a szövegben központi jelentőségű a misszió trinitárius értelmezése, az Isten országának gondolata, az egyház és misszió integritása és az egyház egységének sürgető feladata.⁶

A dokumentum a misszió definiálásában arra törekszik, hogy megerősítse annak biblikus alapjait, és hogy bemutassa az egyház mint Isten népe és az Istentől kapott küldetés szétválaszthatatlanságát. Az egyház szolgálatát úgy fogalmazza meg mint Jézus Krisztus közbenjáró munkájában való részvételt, amelynek számos formája lehetséges és szükséges. Ahogy Krisztus közbenjáró munkájának is két iránya van, így az egyház is csak e két irány egyensúlyban tartásában töltheti be küldetését. Az első, hogy az egyház a világ felé kifejezi Isten szeretetét szóban és tettben, szolgálatban és bizonyágtételben. A második irány pedig, hogy Isten felé fordulva az imádságban és az úrvacsorai közösségben Isten elé visszük az emberiség fájdalmait és örömeit (6.).⁷ Ebben az értelmezésben az istentisztelet a misszió egyik színterévé válik, hiszen a világért való közbenjárás is az egyház Istentől kapott feladatának egyik formája. Ugyanebben a részben (6.) az egyház küldetésének egy másik megfogalmazása az Isten országának meghirdetését helyezi a központba, amely Jézusban, az Úrban köszöntött be. Ezt az evangéliumi szolgálatot négy fő területen próbálja az egyház betölteni:

4 Természetesen még teljesebb képet kaphatnánk a kérdésről, ha a liturgiával foglalkozó dokumentumokat is részletesen vizsgálnánk, de egy ilyen tanulmány kereteit az jóval meghaladná, így missziológusként a két fő missziológiai állásfoglalás vizsgálatára szorítkozom.

5 Eredeti címe és megjelenése: Mission and Evangelism: An Ecumenical Affirmation, in *International Bulletin of Missionary Research* 7 (1983), 65–71. Magyarul megjelent: KEVEHÁZI L.: Misszió és evangélizáció – ökumenikus magyarázat, in „*Tegyetek tanítvánnyá minden népet*”. *Egyetemes missziótörténeti vázlat*, Budapest, Evangélikus Sajtóosztály, 2001, 171–188.

6 Ross: Tracing changing landscapes, 99–100.

7 A két állásfoglalás idézésében az azok által használt saját bekezdés számozást használom, de a szövegrészletek szó szerinti idézésénél jelölöm az oldalszámot is.

„belső életében, amelybe beletartozik az úrvacsorai közösség, a hálaadás és a közbenjáró imádság,
a missziói és evangélikációs munkák tervezése által,
a mindennapi életmódjával, amelyben a szegényekkel való szolidaritását kifejezi,
és mások pártfogásában, akár az elnyomó hatalmakkal való konfrontáció árán is.”⁸

Ebben a leírásban tehát az egész életet átfogó misszió egyik elemeként jelenik meg az istentisztelet, amely kifejezi Isten uralmának jelenvalóságát, s egyben rávilágít arra. Ebben a rövid fejezetben tehát rögtön két fontos különböző leírást találunk az istentisztelet és a misszió kapcsolatáról. Az első, hogy az istentiszteleti közösség egy aktív részvétel Krisztus közbenjáró munkájában azáltal, hogy az „emberiséget” Isten elé visszük, másodsor az istentisztelet az egyik olyan színtér, ahol az emberiség számára Isten országának jelenlétét megjelenítjük és kinyilvánítjuk. Ez az utóbbi gondolat, hogy az egyház jel a világ számára, többször is megjelenik a dokumentumban, azzal a vallomással együtt, hogy az egyház nem mindig tölti be ezt a szerepét, sőt, gyakran belső életével eltaszítja az embereket Istentől (13., 20.).

A 21. pontban megint egy új megközelítési módot fedezhetünk fel az istentisztelet, és azon belül konkrétan az úrvacsorai közösség és az egyház küldetése között. „Az eucharisztia megünneplése minden gyülekezet szívében a missziói meggyőződés megújulásának színtere” és „kenyér a missziói nép számára”.⁹ – olvashatjuk itt. Az istentisztelet tehát nem csak kétirányú részvétel Isten missziójában, hanem egyfajta forrás, amely táplálja a missziói közösséget, és ha kell, visszairányítja a gyülekezetet eredeti küldetéséhez. A szöveg megfogalmazása pedig egyértelművé teszi, hogy Isten az, aki küldetésben lévő népének lelki eledelt ad az úrvacsorában, hogy megújulva erőt nyerjen a bizonyágtételre. A dokumentum szerzői az úrvacsorára reflektálva itt is kiemelik a már korábban megfogalmazott gondolatot, hogy ahogy az istentisztelet egésze, úgy az eucharisztia is nyilvánvalóvá teszi a világ számára Krisztus halálát és áldozatát. A dokumentum függelékének 7. pontja részletesen fejti ki, hogyan válhat az eucharisztia megünneplése nyilvános bizonyágtételle, és milyen üzeneteket hordoz magában.¹⁰ Mind a 21. pont és az ide kapcsolódó 7. függelék egy korábbi EVT-munkafolyamat eredményeire hivatkozik, és azt idézi. Ez 1980-ban jelent meg *Your Kingdom Come* (Jöjjön el a te országod) címmel, és a melbourne-i missziói világkonferencia jelentését tartalmazza.¹¹ Ebben a műben még bővebben olvashatunk arról, hogy az Isten országának milyen aspektusait képes az istentisztelet és az úrvacsora kifejezni vagy adott esetben eltorzítani: a gyülekezet valóságos közösségét; a befogadást és a tagok közötti egyenlőséget; Isten megszabadító és gondviselő szeretetét és végül a hívek egységét.¹² E legutóbbit a *Misszió és evangélikáció* is kiemelve tárgyalja, méghozzá kifejezve azt a szomorúságot, hogy az EVT tagegyházai nem tudnak együtt ünnepelni az úrvacsorai

8 Mission and Evangelism, 66. (saját fordítás, tördelés tőlem)

9 I. m., 68.

10 Ross: Tracing Changing Landscapes, 122. Az itt említett ténylegesen nyilvános, akár kültéri istentiszteleten kívül a dokumentum 30. pontja ugyanúgy kiemeli a csendes, de hűséges imádkozó közösségeket, akiknek reklámozás nélkül is hitvallássá válik az élete és istentisztelete. Mindkét példában érződik, hogy az egyház történelmi megtapasztalásáról van szó és nem csak teológiai irányelvekről.

11 Az ide vonatkozó fejezet címe: The Church Witnesses to the Kingdom, 193–207.

12 I. m., 205–206.

közösségben. A szerzők véleménye szerint ez egyértelműen ellene megy Krisztus parancsának és csorbítja az egyházak közös bizonyágtételét a világban (21).

A *Misszió és evangélizáció* nagy hangsúlyt fektet a helyi gyülekezetekre, és ezt a szemléletmódot a 25. pont is megerősíti. Ez a rész egyértelműen kijelenti, hogy a keresztyén misszió célja, hogy az evangélium hirdetése által minden emberi közösségben legyen egy az „Ige és sákramentumok körül összegyűlt nép”. Ezzel a kijelentéssel mondhatni bezárul a kör, hiszen az előző részben az istentisztelet a misszió közösség kiindulópontjaként volt jelen, itt pedig végcéljaként. Az egyház és a misszió ilyen értelmezésében már egyértelműen láthatjuk, hogy a John Davies által is elítélt szétválasztás megszűnt. Az EVT eme nyilatkozatában az istentiszteleti közösség a küldetésben lévő gyülekezet életének a központja, ahol megéli a küldetését a közbenjárás szolgálata által, amelyben bizonyágot tesz az Isten országáról, és amely táplálja, tovább indítja Isten népét, hogy újabb imádó és hitvalló közösségek jöjjenek létre a világ minden emberi közösségében. Az újabb közösségek létrehozásához szorosan kapcsolódik a helyi gyülekezetplántálás és a világmisszió kérdése. A nyilatkozat erről is beszél, és kiemeli, hogy minden gyülekezet részese az egyház világ szintű missziói munkájának és ebbe többféle képpen csatlakozhatnak bele. Az elsődleges, saját kontextusukban való szolgálaton kívül, az istentiszteleti közösség alkalmat adhat arra, hogy más egyházakért és az ő szolgálatukért imádkozzanak, és munkájukat támogassák személyi vagy anyagi módon (37). Ezt nevezhetjük a negyedik kapcsolódási pontnak, hiszen itt az istentisztelet nem csak általában kapcsolódik az egyház küldetéséhez, hanem ténylegesen annak missziói programjaihoz és tevékenységéhez is.

Összességében elmondhatjuk, hogy a dokumentum komoly hangsúlyt fektet az egyház missziójában a helyi gyülekezetekre és azok istentiszteleti közösségére. Ezen belül is az úrvacsora és az imádság van legtöbbször megemlítve, míg az istentisztelet más aspektusairól keveset vagy egyáltalán nem olvasunk. Nincs szó tehát az igehirdetésről, éneklésről, áldásról vagy egyéb, szinte minden egyházban szokásos liturgiai mozzanatról. Mindez utalhat arra, hogy a katolikus és ortodox egyházak már korábban elkezdtek a liturgia és misszió kapcsolatával foglalkozni, mint a protestáns közösségek, így az általuk hangsúlyosnak ítélt liturgiai elemek itt is nagyobb szerephez jutottak az ökumenikus párbeszédben. Az ortodox egyházak sajátos misszió és liturgia értelmezése már a 1970-es évektől megjelent az EVT konferenciákon és nagy hatással lehetett mind a *Your Kingdom Come* jelentésre és a *Misszió és evangélizáció* nyilatkozatra.¹³ Természetesen azt is figyelembe kell vennünk, hogy a konkrét liturgiai elemek teljes vizsgálata nem is lehet egy ilyen típusú dokumentum célja, inkább csak az, hogy a misszió értelmezésében elhelyezze az istentisztelet szerepét. Ezt a megfelelő helyeken be is illesztették a szerzők a szövegbe, és megállapíthatjuk, hogy ezek az istentiszteletre vonatkozó részek a szöveg egészét átszövik. Ugyanakkor az egyes részek összevetésekor kitűnik, hogy nem mutatható ki semmilyen rendszer az egyes részekben belül vagy azok egészére nézve. Az egyes teológiai hangsúlyok egymás mellett megjelennek ugyan,

¹³ MEYERS: *Worship*, 186. Legfontosabb képviselője ennek a teológiai nézetnek Ion Bria romániai ortodox teológus, aki 1974-től 1993-ig az EVT Missziói és Evangélizációs Bizottságának munkatársa volt. Ehhez bővebben lásd: ION B.: *Liturgy after the Liturgy. Mission and Witness from an Orthodox Perspective*, Geneva, WCC, 1996.

de a dokumentum nem kívánja azokat besorolni vagy bővebben rendszerezni. Komolyabb struktúrát mi sem tudunk felállítani, de azt kijelenthetjük, hogy négy egymástól elkülöníthető gondolatot különböztethetünk meg, amelyek bemutatják az istentisztelet különböző aspektusait az egyház küldetésének betöltésében. 1. A közbenjáró imádság által a gyülekezet részt vesz Krisztus szolgálatában; 2. Az istentiszteleti közösség bizonyágtétellé válhat a kívülállók felé; 3. Az úrvacsora táplálja a missziói gyülekezetet szolgálata elvégzésére; 4. Az istentiszteleti közösség alkalmat ad a helyi és világszintű misszió tevékenységébe való konkrét becsatlakozásra. Ezt a négy pontot pedig összefogja az a felismerés, hogy a hitvalló, imádkozó és az úrvacsorát ünneplő gyülekezet az egyház missziójának alapja és célja. A nyilatkozat utolsó pontja megerősíti ennek az új missziológiai felismerésnek a központi jelentőségét, a már korábban említett 1980-as jelentésből is idézve:

„47. Az Egyház missziói és evangéliumi elhivatása nem lesz képes megállni a mindennapi élet nehéz realitásával való konfrontációban, ha azt nem élteti a hit. *Olyan hit, amelyet az imádság, kontempláció és adoráció támogat.* »Összegyűlni és szét-széledni, kapni és adni, dicsőíteni és dolgozni, imádság és harc – ez a keresztyének világban való részvételének helyes ritmusa.« A keresztyéneknek Isten oltárához kell hozniuk szívüket, elméjüket és akaratukat, tudva azt, hogy az imádat bölcsességhez vezet, az imádság erőt ad, és a közösség kitaratást szül. »Az, hogy Krisztusba vagyunk beoltva a Szentlélek munkája által, az Isten országának legnagyobb áldása és a világban való missziói munkáknak egyetlen maradandó alapja.«¹⁴

3. Együtt az Élet felé (2012)¹⁵

Az Egyházak Világtanácsának Missziói és Evangélizációs Bizottsága 2012-ben fogadta el új missziói állásfoglalást *Együtt az Élet felé* (Together Towards Life, rövidítve: TTL) címmel. Ez a dokumentum két szempontból is nagy mérföldkőnek számít, hiszen az 1910-es Edinburghi Missziói Világkonferencia centenáriumát ünnepli, másrészt a tárgyalat *Missziói és evangélizáció: egy ökumenikus nyilatkozat* után az egyetlen ilyen hangsúlyú ökumenikus missziói állásfoglalás. A kiadott nyilatkozat célja egyértelműen az, hogy az elmúlt száz év tanulságaira építve fogalmazza meg a mai egyházak közös missziói teológiáját, és azt minél átfogóbb ökumenikus szellemben közreadja. Az új nyilatkozat a klasszikusnak mondható missziói kérdések tárgyalása mellett számos olyan témát is sorra vesz, amelyek az elmúlt harminc évben váltak hangsúlyossá a missziológiai párbeszédben. Ilyenek például a Szentlélek szerepe a misszióban, a teremtett világ kérdése, a misszió a perifériákról vagy az átfogó spiritualitás. Ezeknek az új hangsúlyoknak az átfogó jelenléte arra is hatással van, ahogy a misszió értelmezésében az istentisztelet és liturgia helyet kap. Nézzük meg tehát, hogy megtaláljuk-e itt is a *Misszió és evangélizációban* már felfedezett kapcsolódási pontokat, és hogy milyen változásokat találhatunk az új állásfoglalás teológiájában és megfogalmazásában!

¹⁴ Mission and Evangelism, 71, (saját fordítás, kiemelés a szerzőtől).

¹⁵ Az állásfoglalás magyar fordítása elérhető: https://www.reformatus.hu/data/attachments/2014/01/28/CWME_Mission_Statement_HU_FIN.docx, (utolsó megtekintés: 2019. 10. 11.)

Azt, hogy az egyház missziója és istentiszteleti élete nem szétválasztható, több helyen megerősíti ez az állásfoglalás is. Leghatározottabban talán az evangélizációról szóló részben, ahol a különböző vélemények megfogalmazása mellett a szöveg kimondja:

„azt azonban állíthatjuk, hogy a Lélek hív bennünket az evangélizáció olyan felfogása felé, amely a helyi egyház életére alapozódik, ahol az istentisztelet (*leiturgia*) elválaszthatatlanul összekapcsolódik a tanúbizonyoságtétellel (*martyria*), szolgálattal (*diakonia*) és közösséggel (*koinonia*)”. (85)¹⁶

A dokumentum szerint az istentisztelet nem csak az evangélizáció, de az egyház egész missziójának forrásává kell, hogy legyen. Az ide kapcsolódó, és már a 1982-es nyilatkozatban is áthallatszódoó ortodox teológiai látás itt még konkrétabban megjelenik, hiszen mind a 17. és az 59. pont idézi Ian Bria munkásságát és szavait:

„a hívők békességben indulnak (a misszióba), miután az eucharisztia közösségében az Isten eszkatológiai országának előízét látták és érezték. A misszió mint kiküldetés a következménye, nem pedig az eredete az egyháznak, és ezért a „liturgia utáni liturgia» nevet viseli.” (17.)¹⁷

Az eucharisztia-központú értelmezésen kívül viszont egy egészen új látásmód és a hozzá kapcsolódó terminológia jelenik meg ebben a nyilatkozatban. Az istentisztelet itt nem csak egy esemény, amely kiküldi vagy táplálja az egyházat a küldetésében, hanem egy lehetősége annak, hogy a Szentlélek átforgalmazzon minket, és egy újfajta spiritualitást hozzon létre. „Az istentisztelet és a sákramentumok kulcsfontosságú szerepet játszanak a transzformatív spiritualitás és misszió kialakításában” (74.)¹⁸ – olvassuk a helyi gyülekezetekről szóló részben. A spiritualitás kifejezésnek a központi szerepe két szempontból is egyértelmű. Míg a korábbi állásfoglalásban nem találkozunk ezzel a kifejezéssel egyszer sem, itt több mint tíz alkalommal szerepel. Továbbá a spiritualitás szót nem csak gyakran, de fontos, lényegi helyeken használja és értelmezi ez a dokumentum. A szöveg bevezetőjének 3. pontja így fogalmazza meg a spiritualitás lényegét:

„3. A spiritualitás mélységet ad az életünknek és motiválja a cselekedeteinket. Ez a Teremtő szent ajándéka, az élet kiteljesítésének és gondviselésének energiája. Ez a missziói spiritualitás olyan átalakító dinamikával bír, amely az emberek spirituális elkötelezettsége és Isten kegyelme által képes átforgalmazni a világot.”¹⁹

Erről az istentiszteletből fakadó missziói spiritualitásról máshol is sokat beszél a dokumentum, mint amely a Szentlélek munkájának az eredménye (3.), amely élte az egyházat (29.), és amely egyfajta belső elhivatásként jelenik meg. A 30. pont szerint a missziói spiritualitás „átformál”, „késztet”, és „motivál” bennünket

16 Together Towards Life, 374, (a TTL minden idézete saját fordítás).

17 I. m., 359.

18 I. m., 371.

19 I. m., 356.

Isten missziójában való teljesebb részvételre.²⁰ A nyilatkozatnak ez a pneumatikus hangsúlya és a spiritualitás témája nagyrészt annak az eredménye, hogy az elmúlt harminc évben az EVT munkásságában egyre nagyobb szerepet kaptak a pünködsdi egyházak teológusai és az olyan ázsiai, afrikai vagy dél-amerikai őslakos keresztyén mozgalmak, ahol a spiritualitás, a lelki világ valósága és megtapasztalhatósága fontos szerepet kapott a keresztyén hit megélésében.²¹ A spiritualitás fogalmának bevezetése teológiai megfontolásból annak a felismerésnek a jele, hogy a keresztyén hit és annak megélése túlcsondul az istentisztelet és az egyház intézményes keretein, és az egész életet betöltik.²² Az *Együtt az Élet felé* záró, összefoglaló gondolatai írják a legbővebben az istentisztelet, a spiritualitás és a misszió kapcsolatáról:

„104. *Állítjuk, hogy a spiritualitás a misszió energiaforrása, és hogy a misszió a Lélekben transzformatív.* Ezért keressük perspektívánk újrorientálását a misszió, a spiritualitás és a teremtés között. A missziói spiritualitás, amely a liturgiából és istentiszteletből ered, újra összekapcsol bennünket egymással és a szélesebb teremtéssel. Úgy véljük, hogy részvételünk a misszióban, létezésünk a teremtésben és a Lélekben való életünk mind összefonódnak, mert kölcsönösen transzformatívak. A misszió, amely a teremtéssel kezdődik, arra hív bennünket, hogy az életet annak minden dimenziójában Isten ajándékaként ünnepeljük.”²³

Egy másik új téma, amely az 1982-es állásfoglaláshoz képest sokkal nagyobb szerepet kapott, az a gyógyítás, a gyógyulás és a teljes élet kérdése. Az új nyilatkozat 50–54. pontjai összekapcsolják a Szentlélek gyógyító erejét és ajándékát az egyház sokféle gyógyító és életet támogató szolgálatával. Ezek között fontos szerepet kap az imádság (50) és az istentiszteleti közösség, ahol a gyógyítás szolgálata liturgiai formát ölthet (53). A dokumentum holisztikus szemléletéhez tartozik, hogy a gyógyítást is a teljes ember helyreállításában látja, melybe beletartozik a testi, lelki és szellemi élet teljessé tétele (51). Az istentiszteleti keretek között is számos formát ölthet a gyógyítás szolgálata: „A gyógyítás folyamatába beletartozhat a betegért és a beteggel való imádság, a bűnvallás, a megbocsátás hirdetése, a kézzel való megkenés és a lelki ajándékok használata (1Kor 12).” (53.)²⁴ Ahogy említettem, a korábbi nyilatkozatban nincs ilyen részletesen kifejtve a gyógyítás témája, de találhatunk kapcsolódási pontot az ott megemlített közbenjáró imádsággal. Mindkét esetben igaz, hogy az istentiszteleti közösség valamilyen módon aktívan részt vesz a Szentháromság Istentől kapott küldetésében.

A gyógyítás témája egy másik olyan gondolatra is utal, amely közös a két dokumentumban. Az 53. pont szerint a „gyógyító istentiszteleteknek” lehetnek olyan formái, amelyek embereket dicsőítenek, és sokak számára visszataszítóak lehet-

20 I. m., 361–362.

21 Ross–Ma: Conclusion: Spirituality as the beating heart of Mission, 225–226. A pünködsdi ébredési mozgalom liturgiai hatásához lásd még: MEYERS: Worship, 187–188.

22 A missziói spiritualitás témájához l. még: KIRSTEEN K.: Mission Spirituality, in *Religion in Past and Present*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2007.

23 Together Towards Life, 379, (kiemelés a szerzőtől).

24 I. m., 367.

nek. Ez megerősíti azt a gondolatot, hogy az istentisztelet egy olyan nyilvános közösség, amely ha Isten akarata szerinti, akkor „jele”, „megjelenése” és „előíze” az Isten országának, míg ha emberi elvek alapján történik, akkor taszító és sértő lehet. (54., 59., 73.) Ez a teológiai álláspont másképpen megfogalmazva a *Misszió és evangélikáció* nyilatkozatban is egyértelműen jelen volt.

A korábbi dokumentum elemzésénél megállapított négy lehetséges kapcsolódási pontból egy maradt hátra, a konkrét missziói programok és az istentisztelet kapcsolata. Ez az újabb állásfoglalásban talán olyan egyértelműen nincs megnevezve, mint a *Misszió és evangélikációban*, de a helyi gyülekezetekről szóló részben mégis felfedezhetünk egy hasonló gondolatmenetet. A már említett 74. pont az istentiszteletet teszi meg a missziói gyülekezet formálódásának központjává, kiemeli a kontextuális bibliaolvasás szerepét, sőt megjegyzi, hogy a helyi gyülekezet missziói élete nélkül a liturgia elveszti saját integritását. Ebből a kiindulópontból fogalmazza meg a dokumentum a következő pontokban a helyi gyülekezet szerepét a kulturális és etnikai határok átlépésében (75), a nemzetközi missziói kapcsolatok kiépítésében (76), a társadalmi igazságosságért való szolgálatban (77), a diakóniai munkában (78.) és az evangélikációban (79). Habár ezekben a bekezdésekben nem jelenik meg az istentisztelet kifejezés, mégis egyértelművé válik, hogy a helyi gyülekezet belső élete és annak központi alkalmá az egyik olyan fontos színtér, amelyből az egyház konkrét missziói tevékenysége kiindul.

Megállapíthatjuk tehát, hogy az *Együtt az Élet felé* állásfoglalás a korábbi dokumentumhoz hasonlóan alapvetőnek tartja az istentiszteleti közösség és az egyház tágabb küldetésének szoros kapcsolatát. Ugyanakkor ebben a nyilatkozatban megjelennek új teológiai témák és hangsúlyok is, amelyek tovább gazdagítják az istentisztelet és misszió kapcsolatának leírását.

4. Konklúzió

Az EVT Missziói és Evangélikációs Bizottságának két állásfoglalását elolvasva egyértelműen kijelenthetjük, hogy ezekre a missziói dokumentumokra nem igaz John Davies kritikája. Az istentisztelet, a konkrét liturgiai események és a spiritualitás témái nem csak megjelennek, de azok központi szerepét is megfogalmazzák a vizsgált dokumentumok. Mindkét vizsgált szövegben felfedezhetjük, hogy az egyház missziójához szorosan és többféleképpen is kapcsolódik az egyház istentisztelete. Miközben egyik nyilatkozat sem kíván rendszert felállítani ezeknek a kapcsolatoknak a bemutatására, azokat négy alapvető kategóriába sorolhatjuk be, ahogy már a szövegek elemzésénél is tettük. Ezek a következők:

1. Az istentisztelet keretein belül a gyülekezet aktívan részt vesz Krisztus szolgálatában a közbenjárás és másokért való imádság által. A sákramentumok és a liturgia egésze hozzájárulhatnak az egyének és a közösség gyógyulásához és még teljesebb életéhez.
2. Az istentisztelet az egyház bizonyágtételének egyik formája, annak nyilvános volta miatt. Ahogy a gyülekezet általában, úgy az istentiszteleti közösség fokozottan is „jele és előíze” az Isten országának.

3. Az istentisztelet a gyülekezet formálódásának és orientálódásának az eseménye, ahol a Szentlélek munkája által és a sákramentumokon keresztül kibontakozhat a missziói spiritualitás, és így Isten népe még inkább alkalmassá válhat küldetése betöltésére.
4. A helyi gyülekezet istentisztelete közvetlenül kapcsolódhat a konkrét missziói, diakóniai és evangélizációs szolgálatokhoz, mind helyi, mind nemzetközi szinten, (pl. imádkozik és támogatja a diakóniai szolgálat kedvezményezettjeit).

Ahogy láttuk, ez a négy kapcsolódás pont megjelenik mindkét dokumentumban, de más-más hangsúlyokkal. Míg az 1982-es állásfoglalás az istentisztelet mint közbenjárás, bizonyoságtétel és táplálék témáját emelte ki, addig a 2013-ban íródott dokumentum a gyógyítás, a spiritualitás és az élet egészének kontextusában értelmezte azt.

A hangsúlyok közötti különbségek mellett azt is kijelenthetjük, hogy az *Együtt az Élet felé* valamivel komplexebb, árnyaltabb képet rajzol elénk. A *Misszió és evangélizáció* című dokumentumban inkább kétpólusú megfogalmazással találkozunk, amely egyszerűen összekapcsolja az istentiszteletet az egyház missziói szolgálatával, és rámutat ennek a kapcsolatnak a lehetőségeire és fontosságára. Azt, hogy az istentisztelet és a misszió esetében az egyház két egyedi állapotáról vagy tevékenységéről van szó, megerősíti a dokumentum zárszava, amelyet korábban is idéztem: „Összegyűlni és szétszéledni, kapni és adni, dicsőíteni és dolgozni, imádkozni és harcolni – ez a keresztyének világban való részvételének helyes ritmusa.”²⁵ Ezt a kétpólusú képet próbálja az *Együtt az Élet felé* teljesebbé tenni a spiritualitás gondolatával. Habár a nyilatkozatban gyakran használt „spiritualitás” kifejezés nagyon tág értelmezési lehetőségekkel bír, mégis szükséges ahhoz, hogy megragadja a keresztyénség egész életet átszövő természetét. Ezek szerint, a keresztyén egyház nemcsak intézmények, programok és események összessége, hanem embereket, közösségeket egymással és a Szentháromság Istennel összekötő kapcsolatrendszer. Ezt a belső kapcsolatrendszert, lelkeséget, irányultságot és az ebből következő életmódot próbálja az átformaló és a missziói spiritualitás kifejezni. A *Misszió és evangélizáció* olvasásakor nem egészen egyértelmű, hogy az istentisztelet és az eucharisztia hogyan táplálja és formálja Isten népét a küldetése végzésében. Az *Együtt az élet felé* szerzői viszont bővebben kifejtik, hogy az istentisztelet fontos, de nem egyedüli tere a formálódásnak, és nem automatikusan, hanem közvetve, a keresztyén spiritualitáson keresztül van hatással az egyház missziójára. Mindez kiegészül a teremtett világ és az abban felfedezhető élet gondolatával, amely ugyancsak gazdagítja a keresztyén élet teljesebb leírását, és így mind a misszió, mind az istentisztelet definícióját árnyalja.²⁶ Láthatjuk tehát, hogy az istentisztelet kérdésénél is érvényesül az újabb állásfoglalás holisztikus szemlélete, amely mind a Szentháromság misszióját, a teremtett világot és az emberi életet azok teljességében próbálja értelmezni.

25 Mission and Evangelism, 71, (idézi a The Church Witnesses, 205. oldalát).

26 „Úgy véljük, hogy részvételünk a misszióban, létezésünk a teremtésben és a Lélekben való életünk mind összefonódnak, mert kölcsönösen transzformatívak.” Together Towards Life, 379.

Végül mindkét dokumentumról elmondhatjuk, hogy miközben egyértelműen kifejezik az istentisztelet és a helyi gyülekezeti közösség fontos szerepét az egyház missziójában, nem kívánják ezt a szerepet részletesen vagy rendszerezve kifejeíteni. Ez nagyon jól látszik abban, hogy szinte egyik állásfoglalás sem foglalkozik olyan alapvető istentiszteleti elemekkel, mint az igehirdetés, az éneklés vagy a művészetek liturgiai szerepe. Mivel nem ez a dokumentumok célja, így ezt nem is róhatjuk fel, az viszont mindenestre meglepő, hogy az úrvacsora megemlézése mellett a keresztség témája szinte teljesen kimarad. Ez a hiányosság azért is érdekes, mert az egyház missziójára gondolva szinte mindig szóba kerül az úgynevezett „missziói parancs” (Mt 28,18–20), amely a keresztség sákramentumát említi, míg az úrvacsorát nem. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy az EVT teológusai ne foglalkoztak volna a keresztség szerepével. Ha megvizsgáljuk az EVT által kiadott egyik legfontosabb liturgiával foglalkozó állásfoglalást, a *Limai dokumentumot*,²⁷ akkor egyértelművé válik, hogy a keresztség sákramentumának missziói dimenziói is megjelentek az ökumenikus párbeszédben. A *Misszió és evangélizáció* című állásfoglalással egy évben megszületett dokumentum kijelenti, hogy a keresztség az egyház egységének jele és így a közös bizonyágtételünknek az alapja (I. 6.). Továbbá, hogy a megkeresztelték közös felelőssége, hogy a Krisztus evangéliumáról bizonyágot tegyenek (I. 10.). Ugyanitt azt is olvashatjuk, hogy „a bizonyágtétel és a szolgálat (service) közösségében fedezik fel a hívők az egy keresztségnek mint Isten egész népe számára adott ajándékának teljes jelentőségét.” (I. 10.)²⁸ Ezek szerint a keresztség nemcsak ajándék és az egyházba való belépés alkalmá, hanem felelősség és egy életen át tartó szolgálat, misszió és tanulás folyamatának kezdete. Azt, hogy ezek a gondolatok a vizsgált missziói állásfoglalásokból miért maradtak ki, nem tudhatjuk. Véleményem szerint érdemes lett volna legalább megemlíteni ezt az aspektust is, hiszen a keresztség mint gyülekezeti alkalom és liturgiai esemény az úrvacsorával egyenlő fontosságú szerepet tölt be a gyülekezet missziói identitásának formálásában.

Összefoglalva pozitívan értékelhetjük azt, hogy a két dokumentum saját korlátai között rámutat az egyház missziójának azon területeire, amelyek az istentisztelet és a spiritualitás kérdéskörébe tartoznak. Ezt a jó példát követnünk kell, és akár missziológusként, akár liturgusként keresnünk kell azokat a lehetőségeket, ahol a közös dimenziókat fel tudjuk mutatni. E két nyilatkozat kiállta John Davies kritikáját, és jó látni, hogy az elmúlt ötven évben egyre több olyan tanulmány és mű jelent meg, amelyek egyszerre vizsgálják az egyház belső életét és a küldetését istentiszteletét és misszióját.²⁹ A két állásfoglalásnál általam megemléltetett rendszeresség és teljesség hiánya viszont arra kell, hogy ösztönözzön minket, hogy még mélyebben

27 Angolul ismertebb a BEM rövidítéssel. Eredeti címe: *Baptism, Eucharist and Ministry*, Geneva, WCC, 1982. Magyar fordítása megjelent: Keresztség, úrvacsora, lelkészi szolgálat. (Limai dokumentum), in *Theologiai Szemle*, 12 (1986), 193–211. A BEM dokumentum további missziói aspektusaihoz lásd: MEYERS: *Worship*, 189–190.

28 Keresztség, úrvacsora, lelkészi szolgálat, 196.

29 Ezek közül pár fontosabb mű kortárs protestáns szerzőktől: KREIDER, A.–KREIDER, E.: *Worship and Mission After Christendom*, Grand Rapids, MI, Eerdmans, 2010; MEYERS, R. A.: *Missional Worship, Worshipful Mission: Gathering as God's People, Going Out in God's Name*, Grand Rapids, MI, Eerdmans, 2015; SCHOON, C. J.: *Cultivating an Evangelistic Character: Integrating Worship and Discipleship in the Missional Church Movement*, Eugene, OR, Wipf and Stock Publishers, 2018.

tanulmányozzuk az istentisztelet és a liturgikus alkalmak szerepét az egyház küldetése szempontjából. Végül továbbgondolás gyanánt és jó példaként hadd említsék meg két magyar szerzőt is, akik foglalkoztak ezzel a témával! Az első Pásztor János teológiai tanár, aki *Liturgika* könyvében többször is utal az egyház missziói természetére. Mivel ő maga is részt vett az EVT munkásságában, így nem meglepő, hogy az 20. század második felének ökumenikus teológiai párbeszéde rá is hatással volt. A misszió és liturgia kapcsolatáról így írt: „Az egész közösség minden cselekedetével együtt végzi küldetését, azaz a missziót. A liturgia a misszió szerves része.”³⁰ A második Lovas András református lelkész, aki *Missziói liturgia* című tanulmányában röviden a Magyarországi Református Egyház mai gyakorlatára is utal, miközben összefoglalja az istentisztelet és a misszió kapcsolatának teológiai alapját és következményeit. Ő is vallja, John Daviesszel és a vizsgált állásfoglalások szerzőivel együtt, hogy az egyház „istentiszteletének és liturgiájának Isten szolgálatában kell állnia, megteremtve és táplálva Isten missziói népét”³¹

Felhasznált irodalom

- *Baptism, Eucharist and Ministry*, Geneva, WCC, 1982.
- DAVIES, J. G.: *Worship and Mission*, London, SCM Press LTD, 1966.
- Kereszttség, úrvacsora, lelkési szolgálat. Limai dokumentum, (Eredeti címe: Baptism, Eucharist and Ministry, 1982), in *Theológiai Szemle*, 12 (1986), 193–211.
- LOVAS, A.: Missziói liturgia, in *Confessio*, 36 (2012), 38–44.
- MEYERS, R. A.: Worship, in ROSS, K. R.–KEUM, J.–AVITZI, K. et al. (szerk.): *Ecumenical Missiology: Changing Landscapes and New Conceptions of Mission*, Oxford–Geneva, Regnum – WCC, 2016, 180–191.
- Mission and Evangelism – An Ecumenical Affirmation, in *International Bulletin of Missionary Research*, 7 (1983), 65–71.
- PÁSZTOR, J.: *Liturgika: A magyar református istentisztelet múltja, jelene és jövője a Szentírás világosságában*, Komárno, Calvin János Teológiai Akadémia, 2002.
- ROSS, K. R.–MA, W.: Conclusion: Spirituality as the Beating Heart of Mission, in Uő (szerk.): *Mission Spirituality and Authentic Discipleship*, Oxford, Regnum, 2013, 225–233.
- ROSS, K. R.: Tracing changing landscapes and new conceptions of mission, in ROSS, K. R.–KEUM, J.–AVITZI, K. et al. (szerk.): *Ecumenical Missiology: Changing Landscapes and New Conceptions of Mission*, Oxford–Geneva, Regnum – WCC, 2016, 6–147.
- The Church Witnesses to the Kingdom, in *Your Kingdom Come. Mission Perspectives Report on the World Conference on Mission and Evangelism Melbourne, Australia 12.25 May 1980*, Geneva, WCC, 1980, 193–207.
- Together Towards Life, in ROSS, K. R.–KEUM, J.–AVITZI, K. et al. (ed.): *Ecumenical Missiology: Changing Landscapes and New Conceptions of Mission*, Oxford–Geneva, Regnum – WCC, 2016, 355–380.

30 PÁSZTOR: *Liturgika*, 13. A misszió fontosságához lásd még: i. m., 12–15.49–50.144.

31 LOVAS: *Missziói liturgia*, 39.

TAMUS ELVIRA

The role of the Good Shepherd Committee in the international rescue activity for Jews in Hungary, 1942–1945*

ABSZTRAKT

Jelen tanulmány a Jó Pásztor Bizottság részvételét vizsgálja a magyarországi nemzetközi zsidómentőhálózatban, a második világháború alatt. A Református Egyház zsidópárti munkájának áttekintéséhez a legfontosabb mentők és egyházi vezetők megnyilvánulásait és visszaemlékezéseit elemzi. A kutatás vitatja a kortárs historiográfia ellentmondásos értékeléseit a protestáns egyházak hozzáállásáról, illetve humanitárius erőfeszítéseiket és mulasztásaikat erkölcsi elkötelezettségük és gyakorlati lehetőségeik fényében tárja fel. A protestáns egyházak nem tiltakoztak nyilvánosan és intézményesen a deportálások ellen, hanem a Jó Pásztor Bizottságon keresztül közösen segítettek az üldözött zsidókat. Lelki és anyagi támogatást nyújtottak a munkaszolgálatosoknak, zsidó gyermekeket rejtegettek, valamint tájékoztatták a vallási vezetőket és a kormányzót az auschwitzi koncentrációs tábor működéséről. A tanulmány vizsgálja Éliás József és kollégái személyes jelentőségét a mentési munkában, továbbá hangsúlyozza, hogy az egyházi humanitárius eredmények elsősorban néhány szolgálatkész egyén bátorságából, odaadásából és kitartásából származtak. A cikk arra a következtetésre jut, hogy a „Jó Pásztor” jelentős mértékben hozzájárult a nagyszabású nemzetközi zsidómentő tevékenységhez. Eredményességüket azonban nagymértékben korlátozta az egyházi vezetők tiltakozásának késedelme és összehangolatlansága az állami hatóságok embertelensége ellen. A holokauszt felelősségének elismerése és a trauma kezelése továbbra is kezdetleges stádiumú a magyar társadalomban. Ez a hiánybetöltés egyre relevánsabb és sürgősebb feladattá vált, amint 2019-ben elértük ennek a nemzeti és nemzetközi tragédiának a 75. évfordulóját.

The Reformed Church in Hungary has gained a number of spiritual benefits from the diversity provided by its relations with the Hungarian Jewry, as Protestant Jews often played a prominent role in the life of the church in the area of theology and education.¹ As a Christian institution that nurtured traditionally good relations with the Jewish community, their participation in the rescue work is an essential area to discover in the international humanitarian network. The Hungarian Protestant humanitarian endeavours during the Second World War were united in a missionary movement which was launched by the the Reformed Church but organised by a young pastor whose memories serve as the core of this chapter's analysis. Humanitarian institutions such as hospitals, deaconess ministries and children's homes occupied a special place in the structure of the Reformed Church since they were not closely attached to the central church administration and the political leadership, and their function was less hierarchical. These features provided them with a greater freedom of action and relations with other charity, religious and diplomatic organisations.

* A szerző köszönetét fejezi ki e tanulmány megírásához nyújtott segítségükért az alábbi kutatóknak: Kovács Ábrahám egyetemi docens DRHE, Gonda László egyetemi docens DRHE, Győri L. János intézetvezető DRK és Éliás Máté úrnak.

1 Kovács: „Ideje van...” [„It is time to...”], 159.

The Christian churches regarded themselves responsible primarily for the 100,000 baptised members of Hungary's 800,000 Jews and were willing to take risks only for them.² The reason for making distinction between converts and Jews who remained loyal to Judaism had two main factors. Firstly, converted Jews formed a marginalised group in society. The Jewish leadership and press regarded converts as apostates who had betrayed their faith and unfortunately, their new Christian communities also acted distrustfully towards them. Secondly, the churches regarded the Jewish question as an issue that belonged to the competency of the government with whom they did not want to start any conflicts, mainly because of the concern of losing subsidies. By 1942, the Reformed Church recognised the need for a concentrated assistance service that could spiritually encourage Reformed Jews and in some cases help them improve their material living conditions as well. A group of churchmen, led by pastor Albert Bereczky, suggested an organisation to look after these vulnerable 'sheep' more thoroughly. The Universal Convent of the Reformed Church established the 'Good Shepherd Subcommittee' on 20th October 1942. It aimed to help the members of the church of Jewish origin who had become increasingly defenseless due to the physical, legal and moral discrimination of the anti-Semitic policy of the political leadership. The chairman of the committee was missionary rapporteur Gyula Muraközy and the head of the missionary service was a young Reformed pastor József Éliás – also a Christian of Jewish background.³

Éliás was born in 1914 as one of the six children of a blacksmith and a seamstress, to a family of Jewish origin. His calling for the Gospel drove him to a Calvinist secondary school, then he attended the Pápa Reformed Theological Academy between 1937 and 1941 and completed his training there as well. He started his career as an assistant pastor in 1941 in Cegléd and was ordered to Budapest in the autumn of 1942 by Bishop László Ravasz, the ministerial president of the Universal Convent. Éliás became the appointed secretary and later the head pastor of the Good Shepherd Committee. His reminiscence of his 'job interview' with Ravasz and the conditions that the bishop outlined, depicts the relationship between the church and the committee in a meaningful way:

The official church undertakes the responsibility only for the services that are reported in its handout and listed in the regulations of the GSC. Apart from these, I can do what I find right but I have to know what consequences I will need to take on.⁴

In addition to outlining the participation of the church in the action merely as the institution of the committee, Ravasz stressed that he would not be able to provide a room in the centre of the Universal Convent or any financial assistance for the work. Thus, Éliás started the management of the committee as a sort of personal

2 SZENES: Interview with József Éliás, 35.

3 Jelentés a magyar evangélikus egyházak „Jó Pásztor” Missziós Alapítványának tevékenységéről [Report on the activity of the „Good Shepherd” Missionary Foundation of the Evangelical churches of Hungary], 1–2.

4 SZENES: Interview with József Éliás, 38.

enterprise and could rely only on the trustworthiness and dedication of his colleagues. The financial and material contribution derived from the donations of Reformed church members that they could send to the account or to the address of the committee.⁵

Éliás carried out his anti-fascist political activity in the Hungarian Independence Movement and Breakout Office in parallel with his rescue efforts in the Good Shepherd Committee through Géza Soós, whom he knew from his secondary school years in Budapest. Soós was a lawyer and Reformed pastor who attended the Évian Conference in July 1938 in France, which was convened by US President Franklin D. Roosevelt with the aim of discussing the issue of Jewish refugees. Between 1940 and 1946, Soós served as the president of the Soli Deo Gloria Reformed Student Movement that was established in 1921 in order to renew the Reformed Church, especially the religious identity of its youth. In August 1943, the leadership of the SDG arranged an opposition conference in Balatonszárszó that gathered a wide political and ideological range of intellectuals to discuss Hungary's perspectives after the country's increasingly obvious defeat in the war.

Furthermore, Soós and his colleagues started to organise a resistance movement of young intellectuals to save the Hungarian nation from the consequences of the probable collapse.⁶ This dual activity provided Éliás with a broad horizon of information, allies and opportunities that he managed to utilise in favour of those in need. At the beginning, the GSC offered mainly counseling for Jews who were confused by the increasing number of anti-Jewish rules and prohibitions they had to face day by day. The Good Shepherd cooperated with several lawyers who explained the new legislations to the inquiring Jews and recommended various ways to bypass them. Contrary to the official propaganda about Jews, most of the Jewish families lived at the average standard of living and their financial situation dramatically deteriorated due to the deprivation of their rights. As the discrimination against Jews increased, many Israelites remained without job and income. Moreover, they started to be deprived of their fundamental human rights, excluded from their social positions and slowly even from the platforms of public life. The temporary financial aid was not enough to ensure a stable solution so the Good Shepherd Committee had to grant Jews job opportunities and legal advice in the confusing situation created by the anti-Jewish laws.

The GSC's first commitment, that remained a crucial endeavour all along the war, was the legal, spiritual and material support for the most vulnerable group of Jews, the forced labourers and prisoners of internment camps.⁷ The institution of labour service was implemented in 1939, initially for young men incapable of military service, later for the humiliation of political (leftist) opponents and national and religious minorities, mainly Jews. The forced labourers were part of the national army, but importantly, they accomplished war service in mines and at railway

5 JAKAB: „The perception of Jews in the Hungarian Catholic and Reformed churches” press and their attitude towards the Jewish community between 1919 and 1944, 36–50.

6 In the winter of 1942–1943, the serious defeats of the Axis powers (Stalingrad, Northern Africa) and more importantly, the destruction of the Hungarian Second Army at the Don River on the Voronezh Front led to a widespread disillusionment in the initial ideals of the war.

7 People were usually interned for being classified as unreliable, politically dangerous elements.

constructions without any weapons. This way, their opportunities and resources for any kinds of resistance or revolt were crucially restricted.⁸ 100 000 Jewish men were mobilised for labour service, in which 42 000 of them lost their lives due to the extremely poor living conditions, diseases, mass starvation and the insufficient circumstances of catering, clothing and hygiene.⁹ Moreover, many of them were executed by commanders and guards during marching. The wives and children of the forced labourers and internees were left at home without any sort of income and thus, became exposed to famine and poverty to an increasing extent.¹⁰ For the labourers, the committee collected woolen jackets, pieces of underwear, socks, boots and blankets in its centre in 5 Lázár Street in Budapest, from the church stocks, Reformed believers and wealthy sponsors. A large amount of these donations were sent to soldiers fighting in the high mountains of Transylvania and on the banks of the Don.¹¹ Éliás visited internment camps in Csörgő, Garany, Ricsé and Budapest where he spiritually counseled religious and non-religious prisoners as well. He used these occasions to gain first-hand experience about the most urgent needs and difficulties, to pass on messages between them and their families and then to write reports about his experiences.

Furthermore, the committee was collecting baptismal certificates from meritorious Christian acquaintances and from depositories. Jewish children and pregnant women were sheltered in an orphanage and thirty-one homes, in buildings that were all sorted out carefully by Éliás, after thorough safety considerations. A home for orphans opened in 1944 in Noszvaj, later this institution served also as a shelter for international soldiers, forced labourers and people who were hiding from arrest in illegality. The GSC provided equipment, clothing, cash and safe-conducts for Hungarian Jews who had asked for assistance, and ensured that the protected people were mentally supported by the committee's deacons and deaconesses regularly.¹² The following Ecclesiastical Deacon Certificate was issued by the 'Good Shepherd' Subcommittee of the Universal Convent of the Reformed Church for Jenő Pór on 10th July 1944:

The document certifies that 'According to the provisions of the ecclesiastical laws, his profession is visiting and counseling the abandoned, the poor, the orphans and the sick and helping the work of the pastor.' Although Hungarian Jews suffered from various forms of discrimination during the Second World War, their lives and physical well-being remained relatively intact until Germany technically occupied the country and took over the power.¹³ The invasion called 'Operation

8 BAUER: Conclusion: The Holocaust in Hungary: Was Rescue Possible?, 195–198.

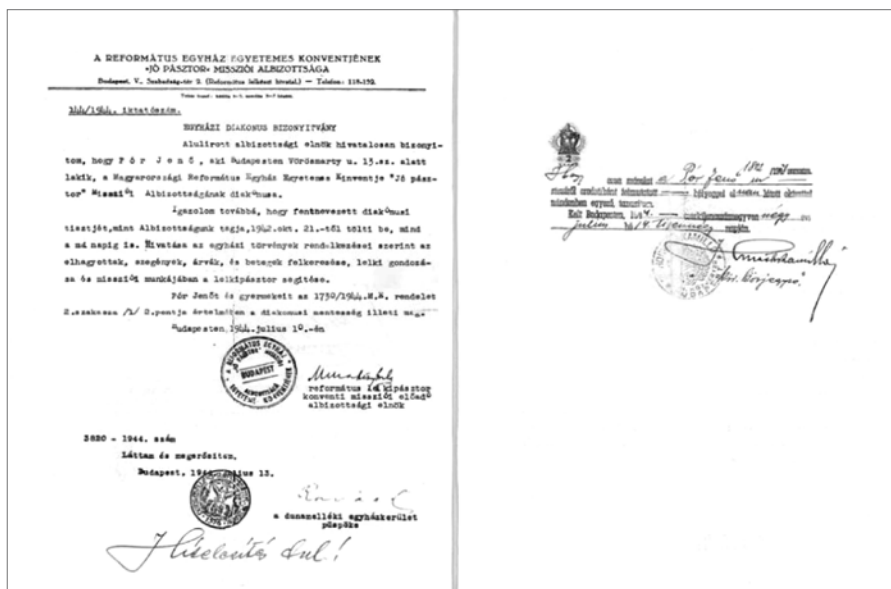
9 COLE: Holocaust City: The Making of a Jewish Ghetto, 63.

10 Jelentés a magyar evangélikus egyházak „Jó Pásztor” Missziós Alapítványának tevékenységéről [Report on the activity of the „Good Shepherd” Missionary Foundation of the Evangelical churches of Hungary] Budapest, 1945. in A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára [The Synodical Archives of the Reformed Church of Hungary], A „Jó Pásztor” zsidómisszió iratai [Documents of the „Good Shepherd” Jewish mission], 15. fond, 1. d., 1. cs., 1–9.

11 HAJÓS: „Az Ő nevéért...” [„For His name..."], 60.

12 BERECKZY: A magyar protestantizmus a zsidóüldözés ellen [The Hungarian Protestantism against the Persecution of Jews], 41.

13 BRAHAM: The Uniqueness of the Holocaust in Hungary, 184.

Ecclesiastical Deacon Certificate issued by the GSC¹⁴

Margarethe’ was completed on 19th March 1944 and in a couple of days, a pro-German puppet government was established under the prime ministry of Döme Sztójay.¹⁵ The first deportations started in the middle of May and in the course of six to eight weeks, the process of ‘dejewification’ of the countryside was completed. By the end of June, only the Jews of Budapest and those in labour service remained in the country.

The joint action of church leaders was not materialised but these small rescue bodies managed to find the common ground in a number questions in order to aid a persecuted group of people. Consequently, the achievements of this cooperation were mostly initiated and organised from ‘below’. For instance, Éliás visited internment camps with a Catholic monk from Nagytétény and the GSC’s pastors provided spiritual support for Jewish members of the Roman Catholic Church or the so-called free churches (Baptist, Methodist, Unitarian) in the ghettos and labour camps.¹⁶ On a higher level, but with the same individual enthusiasm, Catholic bishop Vilmos Apor drafted a letter jointly with Éliás and Cavallier and sent it to Prince-Primate Serédi, the leader of the Roman Catholic Church on 15th June. The message

14 A Jó Pásztor Bizottság által kiállított egyházi diakónusi tanúsítvány [Ecclesiastical Deacon Certificate issued by the Good Shepherd Committee], A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára [The Synodical Archives of the Reformed Church of Hungary], A „Jó Pásztor” zsidómisszió iratai [Documents of the „Good Shepherd” Jewish mission], 15. fond.

15 BAUER: Conclusion: The Holocaust in Hungary: Was Rescue Possible?, 193–194.

16 A Jó Pásztor Alapítvány a magyar protestáns egyházak zsidó missziójáért [The Good Shepherd Foundation for Jewish Mission of the Protestant Churches of Hungary], A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára [The Synodical Archives of the Reformed Church of Hungary], A „Jó Pásztor” zsidómisszió iratai [Documents of the „Good Shepherd” Jewish mission], 15. fond, 1. d., 5. cs., 2.

highlighted that the "The Reformed Church has preceded us and is already about to take a crucial step."¹⁷ Additionally, the committee contributed to the preparation and education of proselytes (recently converted people) and supported Jewish refugees who had fled from anti-Semitic persecutions in Poland and Slovakia. The church periodical called 'Reformed Herald' launched a column to report about the news of the GSC which was an effective way to increase the reputation of the service. Thanks to the great number of donations (1 500 000 pengő¹⁸), the committee managed to purchase 1100 pieces of warm clothes, 1400 pairs of boots, 1200 canvas items, 1350 upper garments, 260 overcoats and 500 rugs for about two thousand people in labour service, as it is stated in the report of the Presidential Board of the committee written in March 1945.¹⁹ Importantly, the Good Shepherd Committee cooperated with another institution in favour of Hungarian Jews before and during the Second World War. The Church of Scotland's Jewish Mission was working for interreligious dialogue, peace and understanding, and was advocating respectful attitude towards the Jews, particularly within the framework of female education for Jewish and Protestant girls. The Reformed Church and personally László Ravasz largely contributed to the maintenance of the mission in the form of regular significant financial assistance. The GSC organised its 'Evangelisation week' for Jews in the building of the Scottish Mission in order to provide spiritual help and a supporting community.²⁰

The role of the GSC was crucial in informing the leaders of the Christian churches and Regent Horthy about Auschwitz. Géza Soós received a copy of the Vrba-Wetzler report,²¹ one of the Auschwitz Protocols from the Slovak resistance movement (via the Hungarian resistance movement). The report described the location, structure, buildings and equipment of the concentration camp, the operation system of the gas chambers and the crematoriums, the method of tattooing the prisoners and reported data about the number and place of origin of the victims.²² Soós gave it to Éliás to translate the document from German to Hungarian, so in the first days of May, the pastor commissioned his co-worker, interpreter and translator Mária Küllői-Rohrer Lászlóné, née Székely with this task. Mária worked for Éliás at the GSC, interpreted at conferences of the delegation of the International Committee of the Red Cross to Hungary and later for Gábor Sztehlo as well, when the Lutheran pastor organised the 'Good Shepherd' children's homes. In addition to translating the German text, she copied the drawings with a ruler, some carbon and tracing papers. She finished the translation in a week and Éliás sent three copies to the three most important church leaders, Roman Catholic Prince-Primate

17 SZENES: Interview with József Éliás, 92.

18 Pengő was the currency of Hungary from 1st January 1927 to 31st July 1946.

19 A „Jó Pásztor” Bizottság elnöki testületének jelentése [Report of the Presidential Board of the „Good Shepherd” Committee], A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára [The Synodical Archives of the Reformed Church of Hungary], A „Jó Pásztor” zsidómisszió iratai [Documents of the „Good Shepherd” Jewish mission], 15. fond, 1. d., 1. cs., 5.

20 KOVÁCS: „Ideje van...” [„It is time to...”], 163–164.

21 A 40-page document written about the Auschwitz-Birkenau concentration camp in occupied Poland by ex-prisoners Rudolf Vrba and Alfred Wetzler, who escaped on 10th April 1944.

22 BRAHAM: The Politics of Genocide, 709–710.

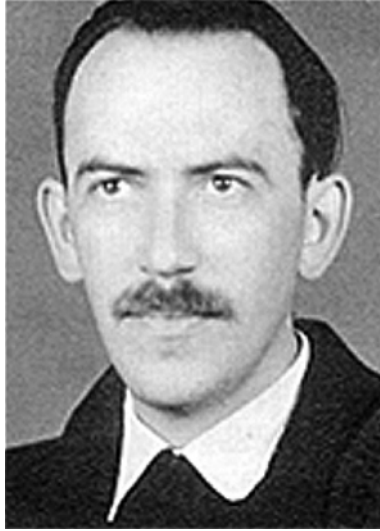
Jusztinián Serédi, Reformed bishop Dr László Ravasz, the ministerial president of the Universal Convent and Lutheran bishop Dr Sándor Raffay. The fourth copy was sent to architect Ottó Komoly, one of the leaders of the Hungarian Zionists, and he started to multiply the report. The addressee of the fifth copy was Countess Ilona Edelsheim Gyulai, the widow of István Horthy and the daughter-in-law of the Regent. The countess, often referred to as 'little Mrs. Regent', believed that her husband's death in a plane crash in 1942 had been a German conspiracy, and therefore, later became affiliated with the resistance movement. She received the report from a member of her private circle of intellectuals, Sándor Török, the vice-president of the Association of Christian Jews.²³ In her memoir, the countess stated that the report became one of the main reasons for Horthy to decide to stop the deportations on 6th July, along with the protests that had arrived in the course of the previous weeks from US President Roosevelt, Gustaf V of Sweden and most importantly, Pope Pius XII.²⁴ The aftermath of the disclosure of the Vrba-Wetzler report and the widespread international protest against the Hungarian deportations played a dominant part in the fact that between the middle of July and 15th October,²⁵ the transports of Jews from Hungary were suspended.

In conclusion, the Good Shepherd Committee was the most effective religious rescue organisation for Jews in wartime Hungary. Nonetheless, it gained its success mainly from the committed, industrious and persistent endeavours of a number of righteous individuals, who dedicated their time, energy and resources to the accomplishment of Christian teachings. The role of József Éliás as the leader of the rescue work and the dissemination of the Auschwitz report were crucial in the success of the committee. The 'Good Shepherd' mission found and took care of the most vulnerable group of the persecuted, notably poor widows, orphans, physically and mentally tormented internees and labourers.

23 SZENES: Interview with József Éliás, 54.

24 OCSOVAI: Gróf Edelsheim Gyulai Ilona Horthy István kormányzóhelyettes özvegye [Countess Ilona Edelsheim Gyulai Widow of Deputy Regent István Horthy], 262–267.

25 The pro-Nazi Arrow Cross Party led by Ferenc Szálasi seized power of Hungary on 15th October 1944.

Reformed pastor József Éliás (1914–1995),
secretary of the Good Shepherd Committee/International Hebrew Christian
Alliance Award in 1948/

(Source: Ki kicsoda? A holokauszt Magyarországon
[Who is who? The Holocaust in Hungary],
[http://www.holokausztmagyarorszag.hu/index.
php?section=1&type=portrait](http://www.holokausztmagyarorszag.hu/index.php?section=1&type=portrait), Accessed: 20 April 2019)

László Ravasz (1882–1975),
bishop of the Reformed Church in Hungary and ministerial president
of its Universal Convent and Synod

(Source: Ki kicsoda? A holokauszt Magyarországon [Who is who?
The Holocaust in Hungary], [http://www.holokausztmagyarorszag.hu/
index.php?section=1&type=portrait](http://www.holokausztmagyarorszag.hu/index.php?section=1&type=portrait), Accessed: 20 April 2019)

Bibliography

Primary sources

- BERECKZY A.: *A magyar protestantizmus a zsidóüldözés ellen [The Hungarian Protestantism against the Persecution of Jews]*, Budapest, Református Traktátus Vállalat Kiadása, 1945.
- HAJÓS M.: „Az Ő nevéért...” – *Életem [„For His name...” – My life]* Budapest, Parakletos Alapítvány, 1994.
- Jelentés a magyar evangélikus egyházak „Jó Pásztor” Missziós Alapítványának tevékenységéről [Report on the activity of the „Good Shepherd” Missionary Foundation of the Evangelical churches of Hungary] Budapest, 1945. in *A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára [The Synodical Archives of the Reformed Church of Hungary]*, A „Jó Pásztor” zsidómisszió iratai [Documents of the „Good Shepherd” Jewish mission], 15. fond, 1. d., 1. cs., 1–9.
- A Jó Pásztor Alapítvány a magyar protestáns egyházak zsidó missziójáért [The Good Shepherd Foundation for Jewish Mission of the Protestant Churches of Hungary] in *A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára [The Synodical Archives of the Reformed Church of Hungary]*, A „Jó Pásztor” zsidómisszió iratai [Documents of the „Good Shepherd” Jewish mission], 15. fond, 1. d., 5. cs., 2.
- A Jó Pásztor Bizottság által kiállított egyházi diakónusi tanúsítvány [Ecclesiastical Deacon Certificate issued by the Good Shepherd Committee] in *A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára [The Synodical Archives of the Reformed Church of Hungary]*, A „Jó Pásztor” zsidómisszió iratai [Documents of the „Good Shepherd” Jewish mission], 15. fond.
- A „Jó Pásztor” Bizottság elnöki testületének jelentése [Report of the Presidential Board of the „Good Shepherd” Committee] Budapest, 10th March 1945. in *A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára [The Synodical Archives of the Reformed Church of Hungary]*, A „Jó Pásztor” zsidómisszió iratai [Documents of the „Good Shepherd” Jewish mission], 15. fond, 1. d., 1. cs., 5.
- OCSOVI G. (ed.): *Gróf Edelsheim Gyulai Ilona Horthy István kormányzóhelyettes özvegye. Becsület és kötelesség 1., 1918–1944 [Countess Ilona Edelsheim Gyulai Widow of Deputy Regent István Horthy. Honour and Duty 1., 1918–1944]* Budapest, Európa Könyvkiadó, 2001.
- SZENES S.: Interview with József Éliás – Az embermentés volt a fő feladat... [Rescuing people was the main task...] in Szentes S.: *Befejezetlen múlt: Keresztények és zsidók, sorsok [Unfinished Past: Christians and Jews, fates]*, Budapest, Szikra Nyomda, 1994, 29–105.

Secondary sources

- BAUER, Y.: Conclusion: The Holocaust in Hungary: Was Rescue Possible?, in Cesari, D.: *Genocide and Rescue: The Holocaust in Hungary 1944*, Oxford, Berg, 1997, 193–210.
- BRAHAM, R. L.: *The Politics of Genocide*, Vol. 2, New York, Columbia University Press, 1981.
- BRAHAM, R. L.: The Uniqueness of the Holocaust in Hungary, in: Braham, R. L.–Vago Bela (eds): *The Holocaust in Hungary: Forty Years Later*, New York, Social Science Monographs and Institute for Holocaust Studies of the City University of New York, 1985, 177–190.
- COLE, T.: *Holocaust City: The Making of a Jewish Ghetto*. New York–London, Routledge, 2003.
- JAKAB A.: The perception of Jews in the Hungarian Catholic and Reformed churches press and their attitude towards the Jewish community between 1919 and 1944 in Jakab A.–Törzsök E. (eds): *Churches – Holocaust: Christian Churches in three countries of Central and Eastern Europe and the Holocaust*, Budapest, Civitas Europica Centralis, 2016, 7–50.
- KOVÁCS, Á.: „Ideje van...”, Krisztus követése és a zsidómentés – A Jó Pásztor Bizottság hitvalló munkája a magyar református egyházban, [„It is time to...”, Following Christ and rescuing Jews – The professing work of the Good Shepherd Committee in the Reformed Church in Hungary] in Baráth B. L. (ed.): *Hittel és humorral: Tanulmánykötet a 60 éves Hörcsik Richárd születésnapjára* (Acta. Debreceni teológiai tanulmányok 8), [With faith and Humour: A volume of studies on the 60th birthday of Richárd Hörcsik] (Acta. Debrecen Theological Studies 8), Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2015, 157–165.

JAAP DE LANGE

Az ének a pasztorációban – Gyakorlati teológiai szempontok*

Van egy különleges kép, amelyet az élethez használunk: az életút képe. Ősi kép, amellyel azt fejezzük ki, hogyan éljük meg az életünket. Az emberek mindennapi életükben és a hit hagyományában az életet gyakran útként, úton járásként vagy zarándoklatként írják le.

Ez érthető is, mert így kezdődik minden ember élete: útra keléssel. Kifelé a szülőcsatornán át, be egy új világba. A születéssel az ember útra kel. És ez így marad az egész életben. Az ember folyamatosan átlép az újba, maga mögött hagyja a régit, és egy új fázisba érkezik. Az élet minden ember számára egy állandó mozgásbanlét. Nem tehetünk másképp. A csecsemőkorból a kisgyermekkorba, a kisgyermekkorból a gyermekkorba... És bár mindannyian ugyanazt az utat tesszük meg, az utazás senkinek sem ugyanaz.

Az életút és a zarándoklat képei annyira ismerősek, hogy nagyon könnyen értelmezhetjük életünk fejlődését általa. Mi történt az életem útján az elmúlt gyönyörű és sokkoló dolgokkal? Mi jött el az életem útján? És persze, ki? Milyen kereszteszédések voltak ott? Hogyan és miért választottam épp azt az irányt abban a pillanatban? Mi volt az, ami megállított? Ki hagyta el az utat? Vagy ki volt, aki éppen elment tőlem, más irányba? Mit vesztettem az úton, vagy mire találtam váratlanul? Ki ment újra és újra velem? Ki jött? Mi inspirált, amikor úgy döntöttem, hogy...?

A kérdések könnyedén bővíthetők és meghatározhatók az életút fogalma alapján. Arra utalnak, hogy hogyan látjuk az életünket. Minden időben és sokféle kultúrában látjuk úgy az embert, mint aki mozgásban van.

Az ének

Ezek a képek az énekekbe is bekerültek. Így énekeljük meg az életet. Ez nem meglepő, mert ebben a metaforában az énekek mindenféle aspektust, egzisztenciális kérdést és élettapasztalatot kifejeznek. Ily módon olyan témákhoz fordulnak, amelyeket az életünk során szereztünk, és kifejezik az életünk bizonyos pillanataihoz kapcsolódó érzéseinket. Ez azt jelenti, hogy az ének megérinthet minket. Ez megtörténhet egy világi dal, valamilyen vallásos vagy egyházi ének által is. Mindhárom képes megragadni, kifejezni és csatornázni az ember érzéseit.

* Eredetileg megjelent (holland nyelven): BARÁTH B. L.–FEKETE K.–KIS K.: *Ösztönző lelkiség. Tanulmányok Bodó Sára 60. születésnapja alkalmából* (Acta. Debreceni teológiai tanulmányok 13.), Debrecen, DRHE, 2019.

A vallásos énekeknek sajátos szerepük van. Érzelmeket emelnek ki a hit szimbolikus nyelvével a hit hagyománya vagy a hitbeli közösség rendje szerint. Ez gyakran egy külön dimenziót kínál közvetlen módon, olyat, ami a világi dalokban általában rejtve van jelen. A kérdésed, a tapasztalatod, az érzésed az Örökkévaló előtt áll. A hagyomány, amelyben felnőtél, amely ismerős a számodra, szavakat kínál erre. Néha ez olyan helyzetekben történik, amikor a saját szavaink cserben hagynak bennünket.

Természetesen ez sem egyforma mindenki számára. Az emberek különbözők, ahogy az énekek is. Arról van szó, hogy felismerjük az érzéseinket egy énekben, amit az megragad, megérint. Számos tényező szerepet játszik ebben. Például az élethelyzethez kapcsolódik, amelyben először hallottad azt a bizonyos éneket, összefügg az életmóddal és a hittel, azzal a (vallásos) fejlődéssel, amit átéltél és a nyelvvel is, amit ismersz. Röviden: mindenkinek teljesen egyedi háttere van.

Az élet, mint zarándoklat

A Bibliában is megtalálhatók az élet útjának a kereséséről szóló énekek, különösen a Zsoltárok könyvében. Itt különleges zarándokénekeket találunk. Vegyük például a 84. zsoltárt. A Biblia napjaiban az emberek konkrét zarándoklatokat vállaltak. Ebben az összefüggésben nagyon jól ismert az Újszövetség története. A Lk 2,31-ben, József, Mária és a gyermek Jézus Jeruzsálembé megy a Páskára. Ezt egy olyan szokás szerint teszik, amely az Ószövetség előírásaihoz kapcsolódik (23.34). Ma már metaforikus értelemben énekeljük a zarándokok énekeit mint életünk útjáról szóló dalokat. Ám egy szó szerinti és egy képletes zarándoklat nyomai is megvannak a Bibliában (Zsid 11,13–16).

Mindazonáltal először is különbséget kell tennünk néhány dolog között, hogy helyesen értsük mindezt. Mert nem tehetünk egyszerűen egyenlőségjelet életünk útja és a zarándokút között. Az ember tudatosan kezd el egy zarándoklatot. Elmenekül a mindennapi életből, és elindul egy úton, mélységet, jobb létezést, lelki impulzusokat keresve. Ebben az értelemben a zarándokútnak négy fontos pillanata van. Az első, hogy búcsút mondunk a mindennapi életnek. Tudatosan elhagyjuk a napi rutint, mindent, elhagysz mindent, ami addigi életed volt. Útra kelsz. Néhányan szó szerint elindulnak: gyalogolni fognak. Minden lépéssel egyre inkább hátra hagyják otthoni helyzetüket, és arra összpontosítanak, ami jön. De a végső cél még mindig a horizont mögött van. Amikor *útközben* vagy, még nem tudod, mit vagy kit fog hozni számodra az új nap. Hosszú utat kell megtenned. S ha körülbelül a feléig elértél, ott a bizsergés, a vágy, hogy immár hamarosan valósággá válik a megérkezés. És egyszer csak az egésznek vége van. A harmadik fő pillanat a *megérkezés* az úti célba. Megcsináltad. Az út mentén mindenféle tapasztalatot és gondolatot szereztél. Visszatekinthetsz erről a helyről, amelyet végső célként választottál. Előtte már mások számára is lehetett ez a hely az inspiráció helye, az önátadás és az istentisztelet helye. Talán a hosszú út után ez a hely új gondolatok és felismerések forrása lehet a számodra is, melyekkel aztán visszamehetsz. *Hazafelé*, mert ez a zarándoklat negyedik pillanata. A visszatérés az otthoni helyzetbe, ahol az ember

a tapasztalatait integrálja a mindennapi életébe. Ez is a zárandoklás lényeges része. Mit tett hozzá ez az utazás az életed utazásához? Mit tanultál magadban, magadról? Hogy mégis most tovább? Ezt járták be az emberek, szó szerint, az évszázadok során. Hasonlóképpen utaznak ma is sokan Taizébe, Rómába, Ionába, Santiago de Compostellába, vagy, mint a 84. zsoltárban, Jeruzsálembe. Még mindig járnak emberek a világ zárandokútjain.

Így a zárandokénekek a sajátos műfajt képeznek. Olyan dalok ezek, amelyek konkrét utazás közben születtek. Természetesen egy ilyen úton is sok minden történik az emberrel, de az éneket az a tény határozza meg, hogy ez egy szándékos utazás. Ezért ezek az énekek elsősorban az utazás idejére valók.

Ennek fényében tekintünk a zárandoklatra mint az életünk utazásának képére. Ezért fontos, hogy ne hagyjuk figyelmen kívül a zárandoklat jellemzőit. Hiszen az élet zárandoklatként való értelmezése ebben az összefüggésben inkább eszkatológiai orientációt feltételez. Feltételezi a tudatosságot olyan döntésekkel kapcsolatosan, mint a személyes elhívás, vagy hogy mi az, amire az életed irányul és amire fókuszálni akarsz. Mi az a cél, amit magad számára felállítottál? Az, hogy hogyan próbálsz meg ezekre válaszolni persze azt is meghatározza, hogy az élet útkereszteződéseiben milyen döntéseket hozol.

Ha visszatekintünk az életünkre, az életünk útjára, az valóban olyannak fog látszani, mint egy valódi zárandokút: a gyaloglástól a napfényben a sötétben tapogatózásig, a boldog előre haladástól az eltévedésig, egy gyors etaptól a leülésig és a várakozásig... Várakozásig, amíg elvonul a rossz időjárás. A 121. zsoltár, a Biblia egyik ilyen zárandokéneke is azt mondja: „Megőríz az ÚR jártodban-keltedben, most és mindenkor” (8. v.). Ebben az értelemben figyeljünk erre a sorrendre: elindulás, az ajtó bezárása magunk mögött, útra kelés, majd a megérkezés. Tehát újra és újra ez az élet folyamata: valahová elmenni, útra kelni és belépni valahová, ahol egy másik ajtó nyílik valami újra.

Spiritualitás

Ha ily módon beszélünk az életünk értelmezéséről, az élet értelme kereséséről, akkor belépünk a spiritualitás mezőjébe. A belső élet vagy a vallás az egyházi hagyományhoz tartozó szavak. Mindezekben a fogalmakban a belső, lelki életre összpontosítunk. A félreértések elkerülése érdekében ez nem jelenti azt, hogy már nem a konkrét életről lenne szó. Ez, helytelenül, azt feltételezné, hogy a spirituális és konkrét anyagi életünk között kontraszt van. Pedig a kettő együtt létezik. Minden belső dolognak megvan a külseje is, és fordítva is. Ami bennünket belül érint, az, így-vagy úgy, hat a külsőre is, és ami megérint minket az életben, az anyagiban vagy a fizikaiban, belülről is megérint. Ezt látjuk a szívünk mélyén.

Ezért fontos a spiritualitás helyes leírása. Itt elsősorban egy tudatos személyes (vagy közös) keresésre gondolunk, amit a vallási orientáció adhat az életünknek. Életünkben lelki középpontot keresünk vagy tapasztalunk meg, amit megpróbálunk elmélyíteni és gazdagítani. Innen vesszük az életet, és megpróbálunk kapcsolódni ahhoz, ami hozzánk érkezik. A keresztyének számára ebben az életorientációban

fontos szerepet játszik Jézus kijelentése mint Isten ajándéka. Természetesen itt is vannak személyes különbségek. Ezek például az egyes emberek háttérében, természetében és élettapasztalataiban mutatkoznak meg. Senki sem egyforma. Ebben az értelemben minden ember felismerheti saját spirituális motívumait ugyanazon egyházi irányzaton belül is. Fontos ezt hangsúlyozni. A lelkigondozásban történő bátorítás alapja a másik ember spirituális állapotának tiszteletben tartása.

Számos énekben összekapcsolódnak érzéseink az étellel és tapasztalatainkkal: a vigasztalás, az ígéret és a könyörgés szavaival és gondolataival, melyeket a hit kínál az embernek. Ily módon az énekek fontos szerepet játszhatnak a lelki életünkben: táplálhatnak, erősíthetnek és segíthetnek az életünkben, az úton.

A zene

Egy ének kifejező erejében természetesen a zene a kulcs, és a dallam is fontos szerepet játszik, nemcsak a szó. Egy dalban megtapasztaljuk ezek egységét. A dal szövege, amely versként először hallás és az olvasás által jön létre, a zene által összekapcsolódik a hangokkal, ami erősíti a szavak jelentését, vagy akár teljesen új érzéseket is hozzáad. A jól eltalált zene által a szavak egyre inkább saját érzéseinkké válnak, és rögzülnek a memóriánkban. A zene és az érzelem végül összekapcsolódik.

Az a különleges dolog, hogy az éneklés vagy a belső éneklés révén az emberek maguk adnak hangot a szavaknak, és az érzéseikkel ruházzák fel a szavaikat. Akár a panasz, akár az imádság, akár az öröm megszólalásakor. A szavak nagyon személyes módon rezonálhatnak a zene dallamában és hangszínében. Így az ember „magát” tudja énekelni, hiszen így a szavak még inkább eljuttatnak hozzánk a zenét hallgatva. Így jobban megértjük és átéljük azokat. Nemcsak azt, amit mondanak, hanem azt is, amit tesznek velünk.

Énekek, útközben

Érdemes néha elénekelni vagy elolvasni egy-egy éneket magunknak. Az egyházi év egy bizonyos szakaszán, az élet bizonyos eseményeihez kapcsolódva, vagy csak úgy... Az úton járás énekeit sok helyen megtaláljuk. Például, természetesen, az egyházi énekeskönyvekben. A 2013-as hollandiai protestáns egyházakban bemutatott énekeskönyv gazdag válogatást tartalmaz. A 790–861-es énekeket különösen is „Az élet útjai” énekeinek nevezik. Ezeknek az énekeknek egy része bizonyára megtalálható a magyar énekeskönyvben is. A Zsoltárok könyvében is hagyományosan számos záróének található: a 120–134. zsoltárokban.

Az egyházi énekeskönyvekből származó énekek mellett vannak más énekek is, amelyek inspirálják az embereket életünkben és hitünkben. Ha valaki járt Taizében vagy Ionában, tudja, hogy az éneklés fontos szerepet játszik mindkét közösség lelkiségében. Jó, ha nyitottak vagyunk és érdeklődünk, kérdezősködünk. Honnan való a szöveg? Hogy értelmezik? Milyen tapasztalatot fejez ki? És miért éppen azt?

A lelkipáspásztor találkozás

Beszélgetés közben hasznos lehet egy olyan énekre, zsoltárra rákérdezni, amely fontos a beszélgetőpartnerünk életében. Vagy egy olyan éneket felidézni, amely hasonló élethelyzetben jött létre. Lehetséges kérdések: van-e olyan dal, amit szeretne hallani vagy énekelni, vagy amelyen gyakran gondolkodik? Van-e olyan ének ebben az élethelyzetében, amely megérinti önt? Milyen helyzetben hallotta először az éneket? Van-e olyan mondat, amelyik különösen fontos az ön számára? Miért éppen az? Vannak-e személyes tapasztalatai, kérdései, gondolatai, melyek ehhez az énekhez kapcsolódnak? Miben segíti ez a dal? Milyen helyzetekben jut eszébe vagy szokta énekelni? Milyen hatással van önre?

Ne feledjük, hogy egy nem vallásos éneket is említhet valaki, vagy egy népszerűbb műfajból választott dalt! Talán nem is ismerjük. Kérjük meg, hogy mondja el, hogy miért hozta fel, és miért érinti meg a beszélgetőpartnerét! Kérdezzünk rá a szövegre, a zenére vagy a címre, és keressük meg az interneten, például a YouTube-on! Ez segít abban, hogy jobban megértsük a beszélgetőpartnerünket, és visszatérhetünk rá egy esetleges újabb beszélgetés során.

Bármi legyen is ez az ének, jó esély van rá, hogy a megemlített gondolatok különböző életpéldákhoz kapcsolódnak. Ezek lehetnek a megtörtés vagy szétesettség, az átélt öröm tapasztalatai is. Ezekben a helyzetekben az a lelkipásztor feladata, hogy segítse az embereket abban, hogy álljanak meg, értelmezzék érzéseiket, helyezték azokat összefüggésbe, foglalkozzanak azokkal. Ezért fontos azonosítani, hogy épp milyen tapasztalatokról van szó. Ebben az összefüggésben érdekes, hogy Vroom a vallásossággal foglalkozó kutatásai alapján öt alapvető tapasztalatról beszél, melyek az összes jelentős vallás alapját képezik. Ezek az élelményeket érintik, melyekkel az emberek gondolatokat, történeteket és a dolgok megértését keresik. Ezek segítségével megnyílik a lehetőség, hogy a beszélgetésben a másik személyt a lehető legjobban megértsük.

Az öt alapvető tapasztalat a következőkre vonatkozik:

1. az élet végességére vonatkozó tapasztalatok;
2. emberi felelősség és emberi kudarc, a meg nem felelés a magunk és/vagy mások elvárásainak;
3. a jó, a boldogság, a béke, a szeretet, a jóllét és valami értelmes megtalálása, megtapasztalása;
4. egy bölcs, inspiráló gondolat vagy felismerés megtalálása az életről, vagy annak egy aspektusáról;
5. a gonosz és a szenvedés kérdése.

Ha egy éneknek ezeknek az egzisztenciális momentumoknak az egyike határozza meg a hangulatát, akkor lehetségessé válhat, hogy a beszélgetést ebben az irányban mélyítsük el, vagy hogy behelyezzük azt a beszélgetőpartner élettörténetébe. Melyik alaptapasztalatot tartalmazza az ének? Mit szeretne ezzel elmondani beszélgetőpartnerünk? A hitélet milyen alapvető elemei rejtőzhetnek e mögött? És mit jelenthetnek ezek a partnerünk számára? S milyen kérdésekre van még szükség a még mélyebb megértéshez?

Éneklés

Nem mindenki képes elmondani, hogy miért szólítja meg egy dal. Nehéz ezt szavakba önteni. Jó lehet ilyenkor együtt meghallgatni vagy együtt elénekelni az adott éneket, és utána beszélgetni róla.

Éppen az énekek azok, amelyek megragadhatnak emlékeinkben. Ez vonatkozik azokra a személyekre is, akik introvertáltabbak, és nehezebben kommunikálnak. Néha ez a természetükből fakad, néha az oka abban rejlik, hogy más emberekkel kapcsolatos tapasztalataik blokkolják a kommunikációt, néha betegség vagy fogyatékoság is lehet az oka. Ha éneklünk velük, néha megnyílnak, megtapasztalhatják a közvetlenséget, vagy emlékeket idézhetnek fel. Néha utána néhány szó is elegendő, hiszen egy részletesebb beszélgetés könnyen elronthatja a pillanat különlegességét.

Imádság

Előfordul, hogy egy éneknek imádság jellege van. Ez kapcsolódást jelent: közbenjárás vagy panasz, merész kérdés vagy könyörgés. Néha egy éneket imádság formájában is meg lehet fogalmazni. Például a 23. zsoltár ilyen: „Az Úr az én pásztorem.” A versbe nem szedett zsoltárt, vagy annak egy részét (például az 1–4. verseket) kérdés formájában is átfogalmazhatjuk, és azután ez imádságként elmondható a beszélgetést. Jó, ha kinyomtatjuk a szöveget, és oda is adjuk beszélgetőpartnerünknek.

Zsoltárok

A versbe szedett zsoltárok mögött a Biblia zsoltárai vannak. Annak érdekében, hogy a zsoltár tartalmát mélyebben felfedezzük, fontos lehet, hogy visszatérjünk az eredeti zsoltárhoz. Néha egy másik, modernebb fordítás is segíthet. Hasznos lehet azt kérnünk a beszélgetőpartnertől, hogy készítse el egy parafrázist a szóban forgó zsoltárból, amely alapján a saját gondolatait és hangsúlyait majd meg lehet beszélni. Például egy zsoltár keretet adhat a jelenlegi élethelyzet értelmezéséhez a hit hagyományával összhangban. Ez együtt is elvégezhető. Az alábbiakban olvasható példaként a 42. zsoltár egy ilyen parafrázisa:

Istenem, mennyire vágyom az élet bizsergésére...
Mint a szarvas egy forró nap végén
az alkonyatban egy patakot keres,
úgy vágyom a nyugodt, hűvös felfrissülésre, az ellazulásra
– hogy végre fellélegezhessenek –,
Istenem, milyen régen is volt!
Az élet: teher,
rám nehezedik,
néha kisirom magam,

éjjel és nappal,
és azt gondolom:
Isten, hol vagy?
látom, hogy az emberek mit gondolnak,
vádolnak engem,

De nem fogom hagyni magam,
le fogom küzdeni mindezt,
és előhívok egy emléket,
hogymilyen volt
amikor
régén,
a többikkel együtt
én is ott voltam,
énekeltem,
szólt a zene, és ünnepeltünk
és hogy táncoltunk
az élettől kicsattanóan,

Istenem, milyen nyugtalan vagyok mégis,
mi van velem,
erre kell emlékezniem
– sok minden mást nem is tehetek –,
és mondogatnom kell magamnak:
Reménykedj mégis,
egyszer majd másképp lesz,
és újra énekelni fogok!

Negatív tapasztalat

Néha az egy jól ismert dalra vonatkozó kérdésünk váratlan reakciót idéz elő. A beszélgetőpartnernek egy olyan ének jut eszébe, melyhez negatív tapasztalata társul, melyet nem tud elengedni. Ez egy kellemetlen helyzethez, kellemetlen élményhez vagy egy megnyomorító hitfelfogáshoz kapcsolódhat. „Ez a dal... szörnyű!” Ám ekkor is fontos, hogy figyelmesen meghallgassuk, és kérdéseket tegyünk fel. Talán lehetséges, hogy partnerünk eljusson a negatívától a pozitívig: „Ha ez a dal nem jó önnek, akkor milyennek kellene lennie annak az éneknek, amely kifejezi a mostani hitét, vagy azt, ahogyan érzi magát? Milyen gondolatoknak kellene abban megjelenniük?” Lehet, hogy ismerünk is egy olyan éneket, amely átveheti a helyét ezeknek a blokkoló gondolatoknak.

Meditáció

Különböző módokon lehet meditálni és elmélkedni egy énekről. Két lehetőséget is megemlítünk.

Képmeditáció csoportban: egy adott dalt olvasunk el vagy hallgatunk meg. Modern élethelyzeteket ábrázoló fényképek közül mindenki választ egyet vagy kettőt az énekhez. A fényképeket megmutatják egymásnak. Mit van pontosan a képen? Mit képvisel? Mit adnak hozzá ezek a képek az énekhez az ön számára? Végül újra elolvashatjuk, vagy újra meghallgatjuk a zeneszámot. Vagy akár el is énekelhetjük.

Személyes meditáció: Egy dalt internalizálhatunk úgy is, hogy azt szótagolva, lélegzetvételekkel mondjuk el. Lehetőleg többször egymás után. Csinálhatjuk magunk, magunkban. Így lehet a szövegre összpontosítani, de a be- és kilégzés egy sajátos ritmust ad a szövegnek. Végül a holland költő, Huub Oosterhuis egy dalát közöljük, amely segítségével az ember ily módon ellazulhat, és kinyílnak a jövő felé és az őt körülvevő világ felé!¹

Gyengédségemet ébreszd fel bennem.
A gyermeki szemeket add vissza nékem.
Hogy láthassam ami.
És átadhassam magam.
És ne utáljam a fényt.

Fordította: Gonda László

Felhasznált irodalom

- BRADLEY, I.: *Pilgrimage. A Spiritual and Cultural Journey*, Oxford, Lion, 2009.
- FICTOOR, Chr.: „Spiritualiteit en muziek”, in BOUWMAN, K. és Bras, K., *Werken met spiritualiteit*, Baarn, Ten Have, 2001, 326–337.
- FIRET, J.: *Spreken als een leerling. Praktisch-theologische opstellen*, Kampen, Kok, 1987, 151–175, (itt: 172.)
- JANSEN, H.: *Relato Refero. Verzamelde artikelen over liturgie en kerkmuziek*, Zoetermeer, Boekencentrum, 1997, 189–194.
- DE LANGE, J. J.: „Geloofsinhoud en geloofsoverdracht”, in *Analecta Bruxellensia. Jaarboek van de Universitaire Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid* (4), Brussel, 1999, 7–22.
- DE LANGE, J. J.: „Spiritualiteit en godsdienstonderwijs. Aandachtspunten en mogelijkheden”, in *Analecta Bruxellensia. Jaarboek van de Universitaire Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid* (13), Brussel, 2008, 172–186.
- DE LANGE J. J. (red.): *Spiritualiteit voor onderweg. Het lied in het pastoraat*, Utrecht, VBK Media, 2013.
- *Liedboek. Zingen en bidden in huis en kerk*, 's Gravenhage/Zoetermeer, 2013.
- VAN DER MEULEN, H. C.: *Om het geheim van het leven. Over spiritualiteit en geestelijke begeleiding*, Zoetermeer, Boekencentrum, 2013.
- VROOM, H.: *Religies en de waarheid*, Kampen, Kok, 1988, 247kk.

¹ Köszönet Kovács Gyöngyinek az ének magyarra fordításáért [J. J. de Lange].

Ulrich Luz feleségével együtt laupeni házuk előtt

EMLÉKEZET

PERES IMRE

Ulrich Luz nekrológja

Meghalt Prof. Dr. Ulrich Luz (1938–2019)

A Berni Egyetem Teológiai Fakultása honlapjáról, valamint a jó barátok és kollégák jóvoltából hamar elterjedt a szomorú hír, hogy dr. Ulrich Luz professzor, az újszövetségi tudományoknak világszerte ismert tudósa rövid, de komoly betegség után 2019. október 13-án az általa választott intézetben, amelyben a gyorsan súlyosbodó betegség következtében készült az eszkatonba való elmenetelre, családjával körülveve 81 éves korában elhunyt. A Berni Egyetem sajnálattal közölte – ami igaz egész teológiai világunkra is –, hogy „halálával innovatív, nemzetközileg elismert tudóst és elkötelezett tanárt veszítettünk el, aki a teológusok és lelkészek generációit határozta meg”.

Ulrich Luz professzor 1938. február 23-án született a Zürich melletti Männedorfban, református családban. Miután 1956-ban Zürichben érettségizett, majd Zürich, Göttingen és Bazel egyetemeken folytatta teológiai tanulmányait (1957–1962), ahová lelkes ifjúkori-ifjúsági élményei és Isten igéjének egyházon belüli hirdetése indították. Akkor még nem gondolt arra, hogy világhírű újszövetséges tudóssá és professzorrá váljék. Azonban az Élet Ura másképp rendelkezett felőle. Életének ez a korszaka olyan időszakra esett, amikor a közemberek kegyessége egyházi és teológiai szinten is egyre intenzívebben parciálódott a Barth és Bultmann közti vitában. Milyen izgatta őt is az, hogy a barthi (mégiscsak politikai) biblicizmus és a Bultmann-féle személyes kegyesség biblicizmusa milyen utakat nyit a keresztyén hit számára. Lehetősége volt hallani mind a két nagy teológust. Nagyon szépen ír emlékezéseiben Bultmannról:

„Igen szerény ember volt, nem használt különleges retorikát, és nem voltak személyes ambíciói. Később, amikor már asszisztens lettem, leveleztem vele, és olyan kedves volt, hogy összegyűjtötte tanulmányainak összes különlenyomatát, amelyet még egyáltalán meg tudott találni, és elküldte nekem személyes dedikációjával. Ezeket mint kincseket őrzöm.”

Végül személyes jó ismerettsége Bultmannal, sokfajta beszélgetése (és később levelei is) egyre jobban hatottak lelki-teológiai profilja alakítására. Mint biblikus, aki időközben klasszika-filológiai tanulmányait is folytatta, kritikusként kezdte látni Barth elszakadását a történeti Jézustól, és az ún. társadalmi evangéliumra és személyes kegyességre kielezett barthi hangsúlyokat túl inkontextuálisnak vélte. Ezért a Bultmann-féle újszövetségi teológiában járhatóbb utat talált a bibliai üzenet

(kérügma) megragadására és tolmácsolására. Kezdetben Pál történelemszemlélete, ill. a páli teológia kötötte le figyelmét. Ebből a kutatásból született disszertációja (1967) és habilitációja is (1968), amelyet Eduard Schweizer újszövetséges professzora és szeretett tanára vezetése mellett írt meg és nyújtott be a zürichi egyetemen, majd összesítve egy kötetben adott ki *Das Geschichtsverständnis des Paulus* címmel (Kaiser, 1968). Akkor már mint Eduard Schweizer asszisztense (1963–1968) működött Zürichben. Rövid időre vállalt lelkészi szolgálatot is a zürich-seebachi gyülekezetben (1968–1969), mivel korábban a Zürichi Kantonális Egyház kebelezte be és vikáriussá tette Wädenswillben (1962–1963). Akadémiai pályáját korábbi professzora, Eduard Schweizer tovább támogatta, látva Ulrich Luz erudícióját és tehetségét. Tette ezt nagy szeretettel annak ellenére, hogy kettőjük között tisztázni kellett, hogy Ulrich Luznak némileg más teológiai irányvonala bontakozik ki, más kutatási aspektusokkal és hangsúlyokkal, mint szeretett és mélyen respektált tanárának. Luz sokkal inkább Hans Conzelmann kiváló újszövetséges teológiai és vallástörténeti vonalában érezte a megragadható magyarázatot, akinek előadásait Zürichben nagyon szívesen hallgatta. Lehet, hogy talán ennek köszönhetően is lett Bultmann „szellemi unokája”, ahogy vallotta. Viszont éppen ez volt vonzó Eduard Schweizernek, hogy tanítványai nem utánozzák őt, hanem önálló teológiai gondolkodással gazdagít(hat)ják az újszövetségi teológiát, és nem akarnak a „Schweizeriskola” követői lenni. Ekkor jött a meghívás Japánból, két tokyói egyetemről is, ahol Eduard Schweizer támogatásával két évig működött (1969–1971). Visszatérte után nem kisebb intézményben, mint a Göttingeni Egyetemen lett újszövetséges professzor, ahol 8 évet töltött (1972–1980), majd 1980-tól egészen nyugdíjba vonulásáig a Berni Egyetem Teológiai Fakultásának volt a professzora.

Teológiai érdeklődése és kutatása egyre inkább a páli és keresztyén teológia legfőbb alakjára, azaz Jézus Krisztusra irányult, ahogy életét, működését és teológiáját Máté evangélista adja elő. Ebből a kutatásból született életének legnagyobb műve, a Máté-kommentár (*Das Evangelium nach Matthäus*), amely 4 kötetben jelent meg (1989–), és újonnan fokozatosan jelenik meg mostanáig nemcsak németül (immár 5. kiadásban), hanem angolul (vö. a rangos Continental Commentaries sorozatot, Minneapolis–Edinburgh 1989, 2007), spanyolul (1993, 2002, 2010), japánul (1990, 1997, 2004), olaszul (2006, 2010), románul (2011), oroszul (2014) és más nyelveken, eddig mintegy 40 000 példányban. Teológiai hangsúlyai fokozatosan finomultak, amit észlelni lehet a Máté-kommentárok átdolgozott és bővített kiadásaiban is. Ebben segítségére volt az Ithamar Grunwald tel-avivi és Vermes Géza oxfordi magyar professzorral tartott barátsága is, akik egyértelműen a „zsidó Jézus” vonalát vitték. Némileg (bizonyos aspektusokban) „összebékült” Barthtal is, de maradandó példa Bultmann maradt számára a kritikai szemléletben, az újszövetségi szövegek elemzési módszereiben és a korabeli források és életviteli szokások kutatásában. Talán azért is fordult olyan nagy érdeklődéssel az újszövetségi szövegek és magyarázataik historikus története felé, amiből a hatástörténet (*Wirkungsgeschichte*) nagy atyjává nőtte ki magát, aminek ékes példája éppen a Máté-kommentár. Ezen kívül más kommentárt is írt (pl. *Der Brief an die Epheser* és *Der Brief an die Kolosser*, NTD 8/1, 1998), és számtalan más fontos műve jelent meg különböző nyelveken, tudomásunk szerint köztük hét magyarul is. Számtalan újszövetségi

könyvhöz előadott és kéziratban rögzített kommentárjait, az újszövetségi bevezetést és teológiát nagy becsben tartjuk. Mivel egészen idős koráig dolgozott, a legutóbbi kiadott munkái közé tartozik a sajátosan írt újszövetségi hermeneutika (*Theologische Hermeneutik des NTs*, 2014), vagy korábbi exegetikai munkáinak válogatott kiadása (*Exegetische Aufsätze*, 2016). Isten kegyelméből úgy halhatott meg, hogy végül megírhatta még azt az utolsó művét is, amiről mint ilyenről éveken keresztül beszélt és készült rá, amit meg is írhatott más nem teológusok közreműködésével, és amelyet az a hazai kiadó adott ki, ahol teológiai pályája kezdődött: a Theologischer Verlag Zürich: *Das Neue Testament – Wer, Was, Wo für Einsteigen* (2018 októberében, 192 old.).

Személye nem maradt észrevétlen a különböző teológiai közegekben sem, széles nemzetközi viszonylatban. Több neves tudományos társaság tagjává választották, közülük kiemelhetjük a világhírű SNTS-t (Studiorum Novi Testamenti Societas), amelynek két éven keresztül elnöke is volt (1997–1998), majd hosszabban a szélesebb vezetőség tagja (1995–1999), végül pedig ezen testület közép- és kelet-európai országok teológiai professzorait tömörítő szekciójának elnöke volt (1996–2016). Az SNTS-tagságát eddig elnyerő magyar teológusainknak is (†Bolyki János, Cserhádi Sándor, Geréb Zsolt, Balla Péter, Benyik György, Zamfir Korina és Peres Imre) készséges támogatója volt. Elmondhatatlan teherbírásának és teológiaszeretetének köszönhetően éveken keresztül volt vezetője vagy elnökségi tagja több jelentős könyvsorozat (pl. *Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament*, 1995–2016) vagy tudományos folyóirat, mint pl. *New Testament Studies* (1995–1999), *Evangelische Theologie* (1986–2013), *Judaica* (1983–1998), *Sacra Scripta* (2005–2015), *Bibliotheca Biblica* (2006–2013) szerkesztőségének. Komoly teológiai tekintélye kivívta munkatársai elismerését és háláját, aminek köszönhetően több egyetem magas kitüntetéssel (honoris causa) díjazta munkásságát: Lipcse (1993), Budapest (1996), Szeged (1998), Lausanne (2004), Prága (2004), Nischinomiya (2005), Uppsala (2006), Kolozsvár (2006), Fribourg (2007) és Debrecen (2008). Ezenkívül a prágai Károly Egyetem Comenius Plakett-tel és az angol akadémia (British Academy) Burkitt Medal for Biblical Studies (2010) kitüntetéssel méltatta. Kitüntetésnek vette azt is, hogy rábízták Albert Schweitzer hagyatékának feldolgozását, akit valamikor személyesen hallgatott templomukban orgonálni, mint ahogy őrizhette Rudolf Bultmann leveleit is.

Hatalmas mélységű teológiai látása és erudíciója, valamint igen barátságos és segítségére kész természete alkalmassá tette őt arra, hogy magához vonzza a munkatársakat, a kiforrott és akkor már közismert teológusokat, de a kezdőket is, hogy mindennemű segítséget nyújtson az induló teológusoknak, a majdani munkatársaknak. Így nyitotta meg berni tanszéki irodáját, de laupeni házát is, ahol felesége, Salomé is (akivel 1968-ban házasodott) szívesen vette a náluk lakó vendégeket, és ahol mérhetetlen komoly, mély és órákon keresztül tartó teológiai párbeszédet lehetett vele folytatni, visszatérve akár éveken keresztül is. Ennek köszönhetően sok magyar újszövetséges teológus is megfordulhatott nála, mint pl. †Bolyki János, †Herczeg Pál, Geréb Zsolt, Cserhádi Sándor, Balla Péter, Peres Imre, Bekő István, Ravasz Hajnalka, Kókai Nagy Viktor stb., és akinek köszönhetően megismerhettük neves teológus barátait (pl. Eduard Schweizert, Gerd Theissent, Samu-

el Vollenweidert, Wolfgang Stegemannt, Hans Wedert, Jörg Freyt, Peter Lampet, Matthias Konradot, stb.), akik közül néhányukkal máig tartó értékes barátságot és komoly kollegiális együttműködést ápolhatunk.

Az idősödő tudós professzor tiszteletére a 70. majd a 80. születésnapjára is a berni, zürichi és bázeli egyetem, valamint a barátok és munkatársak nemzetközi szümpoziumot szerveztek (ún. Luzianát), amelyek írásaiból értékes tanulmánykötetek is készültek. Halála nagy veszteséget jelent az újszövetségi teológia és művelői számára. Temetésére lakóhelyén, a Bern melletti Laupenben került sor a temetőben, majd a helyi templomban 2019. október 29-én 13.30 órakor. Gyászjelentése saját és családja hitvallását hirdeti: „Boldogok a szelídek (német szerint: die Freundlichen), mert ők öröklik a földet.” (Mt 5,5) Fájó szívvel, de hálával és tisztelettel őrizzük emlékét.

GAÁL SÁNDOR

Emlékezés a 100 éve született Bütösi Jánosra

(Elhangzott a DRHE által szervezett Magyar Tudomány Napja alkalmából 2019. november 28-án)

Nemes, és komoly, jelentőségteljes dologra vállalkoztunk itt a mai napon, amikor a DRHE Magyar Tudomány Napja rendezvénysorozat keretében az egyetem dísztermében majd üléstermében vagyunk. Azért vagyunk itt, hogy felelősségteljesen bővítsük egy újabb darabbal az ülésteremben elhelyezett festmény portrék sorát, leleplezzük, átadjuk a Bütösi Jánosról készült festményt.

A Bütösi Missziói Alapítvány Kuratóriumának javaslatára az egyetem vezetésének döntése helyénvaló és méltó erre vonatkozóan. Köszönetünket fejezzük ki érte.

Ide készülve annak a nehézsége telepedett rám, hogy miként lehetséges egy statikus kép elhelyezésével egy rendkívül aktív, szellemi és fizikai értelemben is mobilis személyiség, Bütösi János emlékét megörökíteni. Hiszen a filmgyártás technikájából tudható, hogy egyetlen másodperc leforgása alatt 24 állóképet kell mozgatni annak érdekében, hogy egybefüggő, követhető és élvezhető mozgókép legyen belőle. Mégis alkalmas és illendő lehet a mai megemlékezésünk azzal, hogy egyetlen művészi munka kiábrázolása a jövőben emlékeztessen arra az életútra, amely Bütösi Jánosé volt.

Megemlékezésünk méltóságát emeli az a tény, hogy ő 100 évvel ezelőtt, 191. december 18-án született, és 2010. július 12-én fejezte be földi küldetését. Nagy ívű életműve ebben is kiábrázolódik: Nyírgyulajban született Kelet-Magyarországon egy nyírségi vegyes vallású faluban és az Amerikai Egyesült Államokban fejezte be útján Sheltonban, Connecticut államban.

Mint Krisztusban új látást és életet nyert, követője és követe is lett Urának. Legalább olyan széles, nagy feszítávot átfogva, mint amit életének kezdeti és végső szakaszának helyei mutatnak.

A kis nyírségi faluból úgy kerülhetett éles eszű gyermekként a Ceglédi Királyi Állami Reálgimnáziumba, hogy édesapja I. világháborús hadirokkantságának ténye odasegítette. Itt 1931–1939 között tanult Czakó Jenő vallástanár meghatározó személyisége idején. Majd 1939–1946 között a Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem Hittudományi Karán folytatta tanulmányait. 1946-ban itt szerzett lelkészi diplomát.

Munkácson lett segédlelkész, majd pedig a magyarországi ébredés idején a Bethánia Egyesület utazótitkára. Ennek a hatására és Czeglédy Sándor professzor tanácsára, támogatásával pályázott és nyert ösztöndíjat az Amerikai Egyesült Államokba, hogy ott tanulmányozza az ébredési mozgalmakat, és szerzett tudásával, tapasztalataival hazatérve segítse egyházunk életét. A terv világos, tiszta, célirányos, csak a megvalósulás ütközött akadályba, amikor 1949-ben nem kapott

engedélyt a hazatérésre az elváltozó itthoni társadalmi rendben.

Hatalmas feszültség és távolság: hiszen itthon nemcsak egyháza várta szolgálatra, hanem menyasszonya is közös életútjukra. Austinban, Princetonban folytatta tanulmányait, és be kellett látnia, hogy a hazatérés állandósult vágya helyett hazát kellett találnia a tengerentúlon, egyházat az ottani magyarok között. Ez megtörtént: Hammond, Indiana (1950–1955), McKeesport, Pennsylvania (1955–1959) – ekkoriban PhD-fokozatot szerzett – Norwalk, Connecticut (1960–1976) és Bridgeport, Connecticut (1976–1989) gyülekezeteiben szolgált.

Egyházi szolgálatában kiemelkedő megbízatást is teljesített: a Krisztus Egyesült Egyháza, Kálvin Egyházkerületében 1967–1985 főtitkár, majd püspök volt 1989-ban történt nyugdíjba vonulásáig. Közben sok-sok anyaországi és nemzetközi kapcsolatot épített a reformátusság között és az ökumené területén.

Oktatói tevékenységet már tengerentúlon is végzett, de a nyugdíjba vonulását követően új aktív korszak kezdődött életében itt egyetemünkön.

1990-ben egy szemeszternyi időre érkezett vendégtanárként, itt aztán felismerve élettapasztalatait, tudását az egyetem tanszékvezető professzorává nevezték ki – 1993–1998 között.

A mi életünket munkásságának ez az ideje határozta meg, de sok tekintetben és alaposan. Utólag és értékelő szemlélettel nézve éppen jókor érkezett a 90-es évek elején. Mint aki ismerte múltunkat és látta kétségbeesett jövőkeresésünket. Ez őt egyfelől megrendítette, másfelől pedig arra vértette fel, hogy erejének határáig itt maradjon közöttünk, ha kell kezünket fogva velünk tartson, hogy aztán újra nyugdíjba vonuljon életének utolsó éveit szerettei körében eltöltve.

Életének méltatása tanulmányok terjedelmét igényli, de néhány egymás mellé rendelt állításban hadd folytassam erre vonatkozó próbálkozásomat! Hiszen a róla készült festmény itt marad és a nemsokára bemutatásra és díjazásra kerülő életművét feldolgozó pályamunka közkinccsé válik.

A vidék, a falu nemcsak születési helye – ahogy azt a közöttünk végzett szolgálati ideje alatt láttuk – a missziói szolgálat célpontja: evangelizációk diákok által kísértén tartott missziói napok helyszínei – természetesen a nagyvárosok mellett –, s közben föld körüli utat tett meg a Református Világszövetség elnökeként, keresve és kutatva a szétszórtságban élő magyar reformátusokat.

Mindig odatalált, és mindig visszatalált. Micsoda feszítávolságok között élt önmagát egyensúlyban tartva, sokakat egyensúlyba segítve – a Krisztusban való lét lehetőségét magyarázva és meg is mutatva!

Úgy tanított gyülekezetvezetésre, hogy megmutatta, korábbi életszakaszában hogyan gyakorolta a vezetés tudományát a gyülekezeteiben és a rábízott egyházkerületben. Őrzöm azokat a diagramokat, statisztikákat, amelyeket gyülekezeti szolgálati területén nagy szorgalommal és pontossággal készített, hogy naprakészen szembesítse a gyülekezet tagjait közösségük valódi létével és lehetőségeivel.

Egyházi vezetőként pedig vállalta mások nemtetszésének kinyilvánítását, amikor bizonyos esetekben a magyarság létmódjának a védelme fölé helyezte a megtartott és megtartó egyház létmódját.

Tanításában is kiemelkedő jelentőségű volt. Itt, ebben az épületben neki köszönhető a korábban volt Ökumenika Tanszék arculatának megváltozása, megőrizve a korábbi, eredeti ökumenikus kapcsolatok jelentőségét, de a kor kihívásaival szembesülve és szembesítve a misszió és gyülekezetépítés rendszerének beépítését is elvégezte. Ráadásul ezt úgy tette, hogy amikor gyülekezeti közösségekbe érkezett, ott is érthetően, világosan tette közzé az egyház lényegének, küldetésének valóságát.

Saját maga tanulmányai során Kálvin Intitutióján, Makkai Sándor, Victor János tanításán érlelődött, megőrizve azokat, hozta a legújabbakat D. Bosch és L. Newbigin 20. század végi missziológusok felismeréseit. Tanultuk tőle Makkait és mellette K. Callahen gyülekezetépítési elveit.

Nem egyszerűen lefordított műveket kaptunk, hanem kultúrákat és korokat átívelve olyan használható egységbe olvasztotta azokat, ami egyházi életünk számára eligazítást adó volt. Mindezekhez hozzátette a gyakorlati életre alapozott kritikái megjegyzéseit vagy elkötelezésre serkentő megállapításait.

Talán észre sem vettük itt a falakon belül, hogy tevékenysége mennyire kihatott a 90-es években alakuló egyházi egyesületekre, szerveződésekre. A Doktorok Kolégiuma új szekcióját hívta életre, az evangélikusokkal való összefogás eredményeként a Protestáns Missziói Tanulmányi Intézet megalapításán dolgozott.

A valóságos veszélyt jelentő szektákkal nem riogatott, hanem felkészített a velük való elkerülhetetlen találkozásokra.

Belénk vésődött mondatai tudatunkban élnek: az egyház természete szerint missziói – és ezt a katedrán mondta – így kell érteni! De amikor lejött onnan, máris mutatta a legkülönbözőbb élethelyzetekben: így kell csinálni!

Ehhez hasonlóan magyarázta a sáfárság bibliai értelmét, számonkérte a vizsgán, de megmutatta, hogy ez valóságos életgyakorlat, s így hozott létre alapítványt saját fizetése összegyűjtéséből az egyetem missziói tanszékének támogatására.

Szervező munkájában ott lüktetett a megalkuvásmentesség, ahogyan a Református Világszövetség elnökeként szervezte a reformátusok hazai és határon túli világtalálkozóját, és megértette azt, hogy a magyarság hármaskörének időszzerű formája a Világszövetségen túl a Magyar Református Egyház létrejötte. Ragaszkodott mindezekhez és meggyőzése, meggyőződése után engedett.

Láttuk ragyogni, amikor örömteli lélekkel arról szólt, hogy Isten nagy köveket mozdított el, diákjai „tűzet” fogtak (fogtunk), amikor a gyülekezetek inspirálódtak a tanítvánnyá válásra. De néhányan láthattuk tusakodni. Egy-egy komoly kihívás, döntés előtt bizalmasan mondta: gyötör engem ez a dolog. És valóban gyöttrődött.

Személyisége lelkesítő volt, lendülete magával ragadott. Békességteremtő volt – így a hegyi beszéd szerint boldog is, de nem kerülte el a konfliktusokat csak azért, hogy neki alkalmilag könnyebb legyen, hanem még utolsó éveiben is, otthonában felvállalta a „szent böjt” programot, amellyel ellenállást váltott ki azokból, akik hite szerint ellene álltak Ura akaratának.

Emlékszem, mert emlékezhetem arra, hogy élete utolsó szakaszában utolsó földi otthonában, javarészt ágyhoz kötötten, elhalkuló telefonbeszélgetéseink során mondta: amikor éjszaka megébredek: Fújom a zsoldárokat!

„Szélfúttá ember” – mondta róla Bölcskei Gusztáv püspök, „érces, ízes beszédű, szókimondó hangvételű, egyben nyíltszívű, diákbarát oktató”-ként emlékezett rá Fekete Károly püspök.

Mi pedig ma hálával mondhatjuk kedves zsoldárát a 100 éve született Bütösi Jánosra mint lekipásztorra, püspökre, professzorra, világszövetségi elnökre, János bácsira emlékezve: „Áldjad én lelkem az Urat!”.

Felhasznált irodalom

- BÜTÖSI J.: *Áldjad én lelkem az Urat! Teológiai önéletrajz*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület–Bütösi Missziói Alapítvány, 2015.
- BÜTÖSI J.: *Három haza szolgálatában*, Budapest, Henczi Lajos–Protestáns Missziói Tanulmányi Intézet, 1999.
- BÜTÖSI J.: *Hatvankét nap a föld körül. A Magyar Református Világszövetségének szolgálatában*, Budapest, Henczi Lajos, 1994.
- BÜTÖSI J.: *Odaszánt élet. Igehirdetések*, Debrecen, Bütösi Missziói Alapítvány, 2017.

RECENZIOK

KUSTÁR ZOLTÁN–REPELIK GÁBOR

A bibliai arámi nyelv alapjai (DÓTTF 8)

Szerkesztők: Kustár Zoltán–Repelik Gábor

Kiadó: Debreceni Református Hittudományi Egyetem,

Debrecen, 2019

ISBN 978-615-5853-17-3

A Debreceni Református Hittudományi Egyetem tantervében a bibliai héber és görög mellett ugyan nem szerepel kötelező bibliai arámi nyelv, az Ószövetségi Tanszék mégis fontosnak tartotta megteremteni annak lehetőségét, hogy hűen a reformátori elvekhez minden – bibliai nyelv elsajátítható legyen a teológiai hallgatók számára. Ez az újra érvényre jutó törekvés Debrecenben nem előzmények nélküli, hiszen Dicsőfi József (1859–1920) debreceni teológiai professzor volt az, aki elsők között ismerte fel a bibliai arámi nyelv elhanyagolt voltát a magyar bibliakutatásban és teológiai oktatásban. Dicsőfi ezért nemcsak tanítani kezdte a bibliai arámit, hanem cikksorozatot is közölt erről a nyelvről (A bibliai arám nyelvről, in: *DPL* 1886/48, 414–416; 1886/49, 424–426; 1886/50, 432–434.). Később szintén egy debreceni professzor, Karasszon Dezső (1924–2008) karolta fel a bibliai arámi nyelv oktatásának ügyét, amikor az általa szerkesztett hé-

ber gyakorlókönyv függelékeként rövid grammatikát is közölt (*Héber gyakorlókönyv és bibliai arám nyelvtan*, Budapest, Ráday Kollégium Sokszorosító Műhelye, 1983).

Ebbe a sorba illeszkedik „A bibliai arámi nyelv alapjai” című, most megjelent

nyelvtankönyv is, mely a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Ószövetségi Tanszékének Tanulmányi Füzetei (DÓTTF) kiadványsorozat 8. köteteként 2019-ben látott napvilágot. A kötetet szerzőpáros jegyzi: Dr. Kustár Zoltán, a DRHE Ószövetségi Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára, valamint Repelik Gábor, a tanszék doktorandu-

sa, aki Kustár Zoltán vezetése mellett Arámmal és az arámokkal foglalkozik doktori kutatásában. A szerkesztési folyamatban Dr. Koltai Kornélia, az ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszékének adjunktusa szakmai lektoraként vett részt.

A kiadvány a hagyományos leíró nyelvtanok és a gyakorlatorientált nyelvkönyv-

vek jó hagyományit ötvözi, amennyire ezt egy holt nyelv tanulása és tanítása lehetővé teszi. A leíró jelleget tükrözi a nyelvtankönyv struktúrája. Az Ószövetség arámi szakaszait és a nyelv általános jellemzőit ismertető rövid bevezetés (1. §) után két hangtani fejezet következik (2–3. §), majd az egyes szófajokat bemutató alaktani fejezetek adják a nyelvkönyv nagyobbik részét (4–17. §). Külön mondattani leckéket nem tartalmaz a tankönyv, ám a morfológiai paragrafusok némelyikéből, illetve azok egyes bekezdéseiből, valamint a példamondatokból megismerhetők a legalapvetőbb szintaktikai törvényszerűségek. Nagyon hasznos az arámi nyelvben való további elmélyülést segítő ajánló bibliográfia a tananyag legvégén (96–98. o.), valamint a kötet függelékében található, kb. 340 szóból álló arámi–magyar szójegyzék (99–104. o.).

A tankönyv gyakorlati jellegét a didaktikailag jól megválogatott és leckékhez rendelt példamondatok adják. Ezek egyfelől – így például a névszók, prepozíciók, kötőszók, határozószók és partikulák tárgyalásánál – az egyes paragrafusokon és szakaszokon belül mutatják be az adott nyelvtani jelenség tényleges ószövetségi előfordulását. Másrészt pedig – ahogyan az igeragozás paragrafusainak esetében – az alfejezetek végén szerepel gazdag példatár az Ószövetség arámi szövegeiből. Ezek a példamondatok együtt gyakorlatilag le is fedik a Biblia arámi szöveganyagát, mindeközben leckéről leckére illusztrálják, begyakoroltatják és elmélyítik a bibliai arámi nyelvről tanultakat. A példamondatokban szereplő nyelvtani formák alaktani meghatározásához a már említett szöszedet miatt nincs szükség külön szótárra. Az ige-
gyökök nyelvtani elemzésében külön is

kap segítséget az olvasó a zárójelben megadott gyökökön keresztül. A szándékoltan nyers munkafordítások pedig olyan filológiai finomságokra is felhívják a figyelmet, melyeket egy irodalmi vagy művészi fordítás már elfedne. Kiemelendő az igényes tipográfia is, amely nagyon jól látható és olvasható arámi szövegeket eredményezett a tankönyvben.

Fontos előzetes tudnivaló a tankönyv használatához, hogy a szerzők a bibliai arámi nyelv bemutatásakor a bibliai héber nyelv alapvető ismeretét feltételezik az olvasónál. A paragrafusok emiatt nem vagy csak nagyon röviden magyaráznak olyan nyelvtani alapfogalmakat, melyek a bibliai héber grammatikából már ismertek lehetnek. Számos nyelvtani szabály megfogalmazásánál utalás történik arra, hogy mi jelenti az azonosságot vagy éppen az eltérést a héber nyelvhez képest, és értelemszerűen részletesebb, magyarázó kifejtésekkel ott találkozunk, ahol a nyelvtani jelenségnek nincs párhuzama a bibliai héberben. Néhány didaktikailag indokolt áthelyezéstől eltekintve – pl. a létige ragozásának bemutatása az erős igék előtt – a fejezetek sorrendje párhuzamos a Tóth Kálmán által összeállított „*A héber nyelvtan elemi szabályai*” c. egyetemi jegyzettel (Debrecen, ³2012; ⁴2019).

Mivel az ún. bibliai arámi valójában a sztenderdizált birodalmi arámi normáit mutatja egyrészt (lásd Ezsdrás könyve), másrészt a középarámi korszak nyelvi állapotát tükrözi (lásd Dániel könyve), a bibliai arámi alapszintű elsajátítása nemcsak az Ószövetség teljesebb megértéséhez vezet el, hanem egyéb Biblián kívüli források elemző olvasása és más arámi dialektusok tanulása felé is megnyithatja az utat. Különböző epigrafikus szövegmélekek, az elephantinei papiru-

szok, a holt-tengeri tekercsek, továbbá a midrás-irodalom és a Targumok szövegei kerülhetnek elérhető távolságba, melyek közelebbi megismerése szintén gyümölcsöző lehet a bibliatudomány vagy az ókortudomány művelői számára.

A teológus-, a pap-, illetve lelkész-képzésben vagy hebraisztikai stúdiumok során a kiadvány jól használható felsőoktatási tankönyv lehet egy bibliai héberre épülő arámi kurzushoz. Ezen a téren még kipróbálásra vár ez a kiadvány,

a szerzőknek azzal a megalapozott reménységével, hogy a könyv didaktikai szempontból alkalmas arra, hogy sikeres oktatási segédanyag legyen. Ezen túlmenően héber nyelvi alapokkal már rendelkező szakemberek, végzett lelkészek és papok, gyakorló bibliakutatók, ókortudománnyal vagy ókori nyelvekkel foglalkozók akár autodidakta módon is könnyen bővíthetik ismereteiket a sémi nyelvek terén e szakkönyv segítségével.

Németh Áron

SUE JOHNSON

Ölelj át!

Szerző: Sue Johnson
Kiadó: Harmat Könyvkiadó, Budapest, 2019 (323 oldal)
ISBN 978-963-288-437-0

SUE JOHNSON–KENNETH SANDERFER

Kapcsolatra teremtve

Szerzők: Sue Johnson–Kenneth Sanderfer
Kiadó: Harmat Könyvkiadó, Budapest, 2019 (352 oldal)
ISBN 978-963-288-446-2

A kik ott voltunk 2015-ben a Magyar Családterápiás Egyesület 29. Vándorgyűlésén és Konferenciáján Békéscsabán, nagy figyelemmel hallgattuk a neves kanadai családterapeuta, dr. Susan M. Johnson előadását, aki az Érzelmekre Fókuszáló Terápia (EFT-Emotionally Focused Therapy) módszerének megalkotójaként vált világhírűvé. Dr. Johnson az Ottawai Pár- és Családterápiás Intézet (Kanada) és a Nemzetközi Központ az Érzelmekre Fókuszáló Terápiában való Kiválóságért igazgatója, valamint az Ottawai Egyetem nyugalmazott klinikai pszichológia professzora és a San Diegó-i (Kalifornia) Alliant Nemzetközi Egyetem kutatóprofesszora.

Az EFT a párterápia rövid (8–20 ülés), strukturált megközelítése, amelyet Johnson és Les Greenberg alkotott meg az 1980-as években. Alapja a brit pszichoanalitikus, John Bowlby nevével fémjelzett kötődéelmélet,¹ mely kidolgozása óta, számtalan fejlődési szakaszon ment át, s az utóbbi évtizedekben nagy hatást gyakorolt felnőtt kötődés kérdéskörében a párterápiákra is. Az EFT beavatkozásai integrálják a humanisztikus és élménycentrikus megközelítéseket annak érdekében, hogy újrastrukturálják az érzelmi élményeket. A párral dolgozó segítő szakember az érzelmi gátakra helyezi a fókuszát, azokra az elakadásokra, me-

1 A *kötődéelmélet* alapkonceptiójának leírása *John Bowlby* (1907–1990) angol pszichiáter nevéhez fűződik. Véleménye szerint a kötődés alapvetően egy ösztönalapú viselkedéses mintázat, amelynek biológiai funkciója a biztonság és a védelem biztosítása. Az ember egy ún. *bioszociális ösztönnel* születik, amely a csecsemőt arra készíti, hogy az őt gondozó személlyel szoros kapcsolatot alakítson ki. Egy esetleges veszély ellen a kötődő gyerek számára a kötődési személy jelenti a megoldást, így a tartós közelség fenntartása elengedhetetlen fontosságú mechanizmus.

lyek megakadályozzák, hogy a pár tagjai egymás felé elkötelezett társként tudjanak funkcionálni, hiszen – ahogy Johnson vallja – „*a minket szerető személyek a testi válaszaink és érzelmi életünk rejtett szabályozói.*” A párral folyó munka során a partnerek képessé válnak felismerni és megszüntetni az olyan, közöttük folyamatosan ismétlődő negatív interakciókat, mint az egymás indulatvezérelt minősítése és kritikus értékelése, mely falakat épít közénk és elszigeteli egymástól őket, és az eltávolodáshoz vezethet. A házaspárok képessé válnak az elhagyással és elutasítással kapcsolatos félelmek szabályozására, és ezzel egy időben úgy kifejezni a kötődési igényüket – a másik közelségének igényét –, hogy az válaszkész reakciót hívjon elő a másik félből. Megélik, hogy a kérdéseik és szavaik érdeklődésre és értő fülekre találnak a másikonál, a párjuk elérhető a számukra, és ez hatással

van a párkapcsolat minőségére. A házaspárral való munka során a cél három pontban foglalható össze. Az első lépés a kulcsfontosságú érzelmi válaszok kiterjesztése és újraszervezése. A második lépés során elősegítünk egy pozitív elmozdulást a pár tagjai közötti interakciós mintázatok és pozíciók vonatkozásában. Harmadik lépésként pedig segítünk a pár tagjai között egy biztonságot adó kötelék kialakításában.

Sue Johnson *Hold Me tight!* című könyve nem ismeretlen a magyar olvasóközönség előtt, hiszen az már 2011-ben megjelent a Park Kiadó *Hétköznapi pszichológia* című sorozatában. Jelen-

legi – a Harmat Kiadó és az EFT Alapítvány gondozásában 2018-ban megjelent – könyv talán két szempontból jobb a számunkra, gyakorló lelkipásztorok számára. Egyfelől az eredeti könyvet újrarendelték, a tartalmat érthetőbbé tették a magyar olvasók számára. Másfelől helyet kapott mellette a másik könyv is, melyet Kenneth Sanderferrel szerkesztett Johnson. Sanderfer szintén pár- és családterapeuta, magánpraxisban dolgozik a Tennessee-beli Nashville-ben. Több évet töltött misszionáriusként Nyugat-Afrikában, majd a Trevecca Nazaréus

Egyetemen pár- és családterápiából szerzett mesterdiplomát, jelenleg az egyetem adjunktusa.

Az *Ölelj át* három fő részben tekinti át a témát. Az első részben magát a párkapcsolati szerelem kérdését járja körbe. A második részben hét „beszélgetést” olvashatunk, ami olvasmányos stílusban végig vezeti a terápia menetét. Az elakadások, problémák

felszínre hozását követően eljutunk a megértésig és megbocsátásig. A harmadik részben a családon belüli traumák gyógyulásánál mutatja be a társas kapcsolatok fontosságát mint erőforrását.

A *Kapcsolatra teremtve* első ránézésre és beleolvasásra ugyanannak a könyvnek tűnik. Néhol szó szerint egyezik az előző kötettel. A címe mellett a másváltat az Istenre, illetve a hitre vonatkozó kiegészítések adják, ahogy lépésről lépésre végig halad az EFT módszerén.

A könyveket azért ajánljuk a gyakorló lelkipásztorok, lelkigondozók számára, mert nagy segítség lehet egy tudato-

san felépített jegyesoktatás kidolgozásához, házaspárok pasztorációjához, lelkipozásához, de akár családi tragédiák, gyászmunka segítése során is, hiszen az EFT nagyon jó eredményeket tud felmutatni olyan párok esetében is, akik depresszióval, traumát követő

szorongással vagy testi betegségekkel, illetve megbocsátási dilemmákkal küzdenek. S ha valaki még inkább érdeklődik az EFT iránt, annak örömmel ajánljuk Sue Johnson gyakorlati kézikönyvét² is, ami szintén elérhető magyar nyelven.
Sajtos Szilárd

Felhasznált irodalom

- JOHNSON, S.: *Ölelj át! 7 lépés az életre szóló szerelemért*, Budapest, Harmat Kiadó, EFT Alapítvány, 2018.
- JOHNSON, S.–SANDERFER, K.: *Kapcsolatra teremtve. Ölelj át! Együtt, Istennel!*, Budapest, Harmat Kiadó, EFT Alapítvány, 2018.
- JOHNSON, S. M.: *Az érzelmekre fókuszáló párterápia gyakorlata*, Budapest, Oriold és Társai Kiadó, 2016.
- JOHNSON, S.: *Ölelj át! Beszélgetések az életre szóló szerelem lehetőségeiről*, Budapest, Park Kiadó, 2011.

² JOHNSON, Susan M.: *Az érzelmekre fókuszáló párterápia gyakorlata*, Budapest, Oriold és Társai Kiadó, 2016.

BARTHOLOMEW, CRAIG G.–GOHEEN, MICHAEL W.

A Nagy Történet – Hogyan találjuk meg a küldetésünket a Biblia elbeszélésében?

Szerzők: Bartholomew, Craig G., Goheen, Michael W.

Kiadó: MRE Kálvin Kiadó a Magyar Bibliatársulat megbízásából,
Budapest, 2018

A könyvet két szerző jegyzi Michael Goheen és Craig Bartholomew. Az előszóban beszámolnak az olvasónak a könyv keletkezési körülményeiről is, így megtudhatjuk, hogy az alapvetően biblika-teológiai kurzushoz készült tankönyv gyanánt. Ez a meghatározottság végig érződik is a művön, mégis határozottan különbözik az eddigi szakkönyvektől. A szerzők elsőéves hallgatók számára írták. A kötetben közreadott alapvető biblika-teológiai ismeretek és összefüggések olyan alapot nyújtanak a hallgatóknak, amire minden mást építeni lehet, ez pedig segítheti a teológus hallgatókat ismereteik rendszerezésében. Ugyan a jelenlegi magyar teológia-oktatásban a biblika-teológiák felsőbb éves tárgyak, mégis egy ilyen alapozó mű ismerete a teológiai tanulmányok elején hatékonyabbá teheti a képzést. Mindazonáltal a könyv elolvasása nem helyettesíti a későbbi biblikus tanulmányokat.

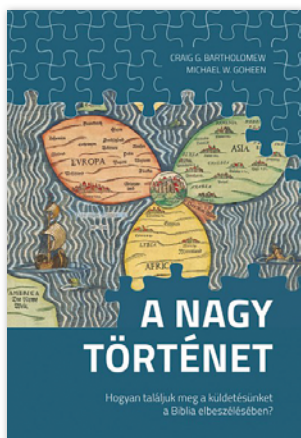
A szerzők központi célja abban fedezhető fel, hogy szeretnék, ha az olvasók átlátnák a Biblia történeteinek, pontosabban az üdvtörténetnek az ívét, ez-

által minden üdvtörténeti eseményt – kezdve a teremtéstől Izrael szerepén át egészen az Új Teremtésig – el tudnának helyezni Isten munkájában. Ahhoz, hogy az alapvetően a színpadi dráma metaforáját használják, amit N.

T. Wrightól vesznek át, és azt következetesen végigvezetik az egész művön. „Wright a Bibliát egy ötfelvonásos »színműnek« tekinti, mi viszont egy hatfelvonásos felosztást használunk” – írják. (21. o.) Ehhez mérten minden fejezet a címe mellett számszerű besorolást kapott arról, hogy hányadik felvonásnak felel meg. A felvonások a következők: Isten

létrehozza az országát, Lázadás Isten országában, A Király kiválasztja Izráelt, Reménység és várakozás, A Király eljövetele, A Király hírének terjesztése, A Király visszatér.

A színmű metafora a végén tartalmilag is újra megjelenik. Ennek célja, hogy a szerzők azt érzékeltessék, hol helyezkedik el maga az olvasó, a mai kor keresztyén embere Isten üdvtörténetében. Wright illusztrációja szerint olyan a mai keresztyén szerepe, mint annak a szí-

nésznek, akinek egy hiányos Shakespeare darabban, az utolsó felvonás előtt kellene improvizálnia úgy, hogy a történet cselekménysorába beleilleszkedjen a játéka. Ugyanígy a keresztyén életben, az egyház idejében a végjáték, vagyis Krisztus visszajövetele előtt úgy kell élnünk, hogy az összhangban legyen a Szentírás tanításával, és a mi életünk szála is Isten országába vezessen.

A tárgyalt könyv biblika-teológiai műnek tekinthető, amely közérthetően, a lehető legkevesebb szakszóval ad át kortörténeti, vallástörténeti és egyéb teológiai ismereteket. Pozitívuma, hogy nem kerül elerőltetetten a teológiai szakszavakat. Mindemellett éppen közérthetősége miatt tekinthető missziológiai műnek is, amely nem a missziológiáról ír, hanem teológiai alapismeretek és szemlélet átadását viszi véghez a modern ember nyelvén, vagyis missziót végez. A könyv pozitívumait illetően elsőként azt mondhatjuk, hogy maga a mű a kontextualizáció egyik eredménye. Nemcsak tényeket közöl, hanem magyaráz. Nem kerül a nehéz kérdéseket, és a mai ember gondolkodásmódjával kérdez, ellentétben a széles körben elterjedt fundamentalista írásértelmezéssel, miszerint amit a Biblia ír, szó szerint és kétséget kizáróan el kell fogadni. Egy olyan művet tartunk a kezünkben, amely nem csak teológushallgatók kezébe adható, de bátran ajánlható gyülekezeti tagoknak, presbitereknek, keresőknek, és kifejezetten hasznos lehet felnőtt konfirmáció során. Ez a könyv a lelkipásztor eszköztárában is szerepelhetne. A szóban forgó mű élénkítően hathat a szolgálatra, a gyülekezeti életre, érettebb hitre és írásértelmezésre segítheti a gyülekezeti tagokat. Ez természetesen nem csorbítja a lelkeszi szolgálat fontosságát, hiszen a teológiai képzettséget,

illetve egyéb teológiai szakkönyvek ismeretét nem pótolja egyetlen könyv.

A 39. oldalon egy nagyon jól érthető, modern metaforával magyarázza el, hogy hogyan is kell érteni az ember istenképűségét és a feladatot a sáfárságra, a föld őrzésére és a felette való uralkodás gyakorlására. A metafora szerint az istenképűség és sáfárság olyan, mintha Michelangelo megkérné minket, hogy egy félkész szobrát fejezzük be. A munkát úgy kell elvégezni, hogy általa az ő hírneve növekedjen. Örvendetes lenne, ha több ilyen modern képet, hasonlatot alkalmazna más helyeken is. Éppen ezért hiányérzete támadhat az olvasónak, hogy amikor az ószövetségi képeket magyarázza Isten leírására, akkor nem alkalmaz modern képeket, hogy ezeket a jelentéseket mai környezetbe helyezze, ami által az olvasó mélyebben megértené, hogy az adott képet mit jelentett a korabeli zsidó embernek. Ezt főleg akkor lenne szükséges, amikor olyan ókori képekről van szó, amelyekhez a modern és posztmodern korban már más asszociációkat társítanak az emberek. Példának okáért az uralkodó és a király képe ma már nem feltétlenül ébreszt pozitív gondolatokat az emberben – bár ez a régi korokban sem volt ilyen egyszerű –, ma ugyanis az uralkodás képéhez kapcsolódnak a XX. századi borzalmak, a totalitárius rendszerek, világháborúk, népirtások.

A könyv pozitív vonásai közé tartozik, hogy a bibliai könyveket nem a kánon szerinti sorrendben magyarázza, hanem kronológiailag. Ez segíti az olvasót abban, hogy valóban lássa az üdvtörténet ívét, hogy az evangéliumoknak, így a Krisztus-eseménynek is jobban lássa a történelmi fontosságát és beágyazottságát. Ez mélyebb megértéshez vezet mind az evangéliumi történeteket

– vagy akár Izráel történetét –, mind pedig a teljes Írást illetően. Szintén pozitívum, hogy az intertestamentális kornak egy egész fejezetet szentel, és annak iratait, a deuterokanonikus műveket is megemlíti.

Hiányolható azonban a kánontörténetet és az Írás ihletettségéről szóló tanítás. Minden hívő ember fejében megfordul a kérdés, hogy miért éppen ezek a könyvek kerültek a kánonba, főleg, ha olvasnak vagy hallanak egy-egy könyv keletkezési körülményeiről. Maga a kánontörténet, illetve az Írás ihletettségének értelmezése egy érettebb hitre vezethetne. Ha ez hiányzik, akkor a hívő ember esetleg ki van téve a fundamentalista írásértelmezésnek, amelyben a Biblia égből alászállott szent könyvnek tetszik, vagy a szerzők mint Isten írno-kai jelennek meg lelki szemek előtt, akiknek az Úr tollba mondja az Ő szavait.

A 24. oldalon azt írják, hogy Isten először Üdvözítőként és Megváltóként ismerhető meg, Jézus Krisztus által. Ez az általánosítás azonban megkérdőjelezhető, ugyanis nem feltétlenül minden hívő Üdvözítőként találkozik először Istennel. Lehet, hogy Izráel történetében így volt, hiszen Izráel hite az Exodus-hitből fejlődött ki, és a szerzők tapasztalatai is ezt az olvasatot oszthatják, de lehetnek olyanok, akik úgy jutottak hitre, hogy először mint Teremtőről gondolkodtak a Biblia Istenéről. Ez a lehetőség semmiképpen sem zárható ki, sőt mi több, aki érdeklődőként előveszi a Bibliát, az rendre az első lapokon, vagyis a teremtéstörténetnél fogja kezdeni, míg nem egy hívő azt nem tanácsolja neki, hogy először az evangéliumokat olvassa.

Negatívumként említhető továbbá, hogy nem ajánl további olvasmányokat a különböző fejezetekhez. A jegyzetek

között található hivatkozások és szakirodalmak, de ezek egy-egy szakaszt hivatkoznak le. Talán érdemes lett volna a fejezetek vagy a könyv végére készíteni egy ajánlott irodalom jegyzéket azok számára, akik mélyebben érdeklődnek a téma iránt. Továbbá vannak ugyan a főszövegben hivatkozások, de többet tartanék indokoltnak, hiszen alapvető biblika-teológiai és kortörténeti ismereteket közölnek, amelyek lehivatkozható szakirodalommal rendelkeznek.

A fordítás jó minőségű, gördülékeny, nem akadályozza a szöveg értelmezését.

Tartalmi ismertetés

Az első felvonás a teremtéstörténetet dolgozza fel, és az „Isten létrehozza az országát” címet viseli. A szerzőpáros a fejezetben ismerteti az *Elóhím és Jahve* istennevek eredetét, valamint jelentésüket, mindezt az ókori Közel-Kelet kontextusába helyezve. Ezután a teremtéstörténet lényegét szintén kortörténeti szempontból magyarázza, miszerint a bibliai teremtéstörténet polemizál a korabeli kánaáni kultuszokkal. A könyv kiemeli, hogy a teremtéstörténet olvasásakor nem a *hogyan*-ra kell helyezni a hangsúlyt, az írás célja ugyanis nem történeti leírás, hanem annak a hitnek a továbbítása, miszerint a világ Isten alkotása. Olyan kifejezések magyarázatára is kitér, amelyek az átlagos hívő embert foglalkoztatják: pl. „alkossunk” többes száma (1Móz 1,26), illetve az istenképző ember értelmezésére egy egész alfejezetet szentel a mű. A második felvonás „Lázadás Isten országában.” Ennek ismertetése során újból hangsúlyozza, hogy a Biblia történeteit egy nagyobb egész részeként kell szemlélni és értelmezni, nem pusztán önmagában. Ezért

nem a mitikus elemekre kell irányítani a figyelmünket, hanem arra, hogy volt egy pont a világ története során, a teremtés után, amikor az ember önmagát választotta kiindulópontnak döntései meghozatalában, ezzel pedig a mindenséggel együtt elvesztette eredeti kapcsolatát Istennel, és azóta sérülten, torzultan működik.

A harmadik felvonás „A Király kiválasztja Izráelt” címet viseli, melynek célja, hogy felvezesse Isten választát a bűnesetre. Ez a válasz a megváltás lesz, melynek lényege, hogy Isten nem hagyja veszni teremtett világát és az embert, nem hagyja, hogy a történet a bűnesettel végződjön. Amint tudjuk, Izráel története a megváltás felé csak az első lépés. Annak ellenére, hogy ez csak az első lépés a megváltás felé, mégis a legvaskosabb fejezete a műnek, hiszen majdnem az egész Ószövetség tartozik ehhez az időszakhoz, egészen pontosan a bűneset történetétől (1Móz 3) kezdődően a prófétai irodalom végéig. A szerzők kronológiai sorrendben ismertetik Izráel történetét, kitérve minden bibliai könyvre, a prófétákat pedig a működési idejük alatt uralkodó királyokhoz kötve, ami nagyban segíti a próféták munkájának mélyebb megértését, hiszen azokat nem önmagukban szemléli így az olvasó, hanem Izráel történetébe ágyazva.

A bűneset után a történet fonalát Káin testvérgyilkosságával folytatja a mű, majd Noé és Babel tornya történetének ismertetése után elérkezik Ábrahámhoz, akivel kezdetét veszi Izráel története. Az ósatyák történetét röviden, csupán 7 oldalon keresztül veszi át. Nem részletezi az ósatyátörténeteket, hanem kiemeli egy-egy jellemző vonásukat, valamint Isten gondviselését. Ezután rátért az egyiptomi eseményekre, az exodusra, melyet Izráel népének szü-

letéseként értékel. Mózes és a kivonulás történetét részletesebben ismerteti, valamint kitér a csapások értelmezésére. A könyv ismerteti a sínai szövetségekötést is, és itt kitér Izráel szerepének értelmezésére, amely segít megérteni Izráel és a pogányság kapcsolatát. A tíz parancsolat tárgyalásakor kiemeli azok pozitív vonásait, amely a posztmodern korban különösen is indokolt, hiszen korunk megkérdőjelezi az abszolút igazságokat, a nagy elbeszélések és a vallás érvényességét.

Józsue könyvének leírásakor bemutatják a szerzők Kánaán földjének elfoglalását, itt kitérnek arra is, hogyan kell értelmezni Isten parancsát a kánaániták kiirtására, mely az idegen kultuszoktól való védelem miatt szükséges. A bírák könyve Izráel kudarcáról szól. Maga a könyv azzal a megjegyzéssel kezdődik, hogy Izráel megszegte Istennel való szövetségét, és nem üzte ki az összes kánaánitát az országból, így az idegen kultusz folytonos veszélyt jelent számukra. A Bírák könyvének ciklikussága elvezet Sámuelig, majd a királyság problematikájának kibontása után Saulig, az első királyig, aki még jobban hasonlít egy bírához, így tulajdonképpen átmenetet képez a bírák és a királyság kora között. Az első király sorsa pedig előre vetíti a királyság sorsát, mert már Saul nem tud eleget tenni az Isten által meghatározott királyképnek, és az Úrral szembeni engedetlenség miatt kudarcot vall. Őt két pozitívan értékelt király követi Dávid és fia, Salamon bár egyikük története sem szeplőtelen. Az ország két részre szakadása által a királyok könyvei végső soron a szövetség kudarcát mutatják. Ebben az időszakban erősödik meg a profetizmus, az első kiemelkedő alakok Illés és Elizeus, őket követik az írópróféták. Az Ószö-

vetség eseményeinek tárgyalása után a mű nem tér rá közvetlenül az Újszövetségre, hanem azzal a céllal, hogy valóban lássa az olvasó Izráel és az üdvösség történetének ívét, bemutatja az intertestamentális kort is a „Reménység és várakozás” című fejezetben, amelyet a harmadik és negyedik felvonás közlékel közjátékként.

A negyedik felvonás „A Király eljövele” a második leghosszabb fejezet 50 oldal terjedelemmel – a leghosszabb a 76 oldalas Izráel kiválasztásáról szóló felvonás után –, az ötödik felvonás „A Király hírének terjesztése” pedig a harmadik 40 oldalal.

A negyedik felvonás a Krisztus-eseményt dolgozza föl, miután kortörténetileg megágyazott neki a messiási váradalom bemutatásával, az Isten országába vetett reménységgel és a korabeli zsidó társadalmat meghatározó csoportok bemutatásával, ám még ebben a fejezetben is kitér néhány bekezdés erejéig a zsidó váradalmakra Isten országával kapcsolatban. Ez az előkészítés azért is fontos, mert Jézus Krisztus munkáját is az Isten országáról szóló tanítását középpontba helyezve fejt ki. Kitér a kereszt széleskörű magyarázatára, ugyanis a kortörténeti kontextus (római kivégzési mód, amelyet rabszolgákra, idegenekre és a legsúlyosabb bűnökre szabtak ki) mellett újszövetségi bibliKateológiai jelentőségét is ismerteti. A felvonást pedig a feltámasztás történetével és teológiai jelentőségével zárja.

Az ötödik felvonás az egyház küldetését dolgozza fel az Apostolok Cselekedetei és Pál levelei alapján, így azt a

folyamatot tekinti át, ahogyan az evangélium eljutott Jeruzsálemből Rómába. Ebbe a fejezetbe ágyazza a jelenkor keresztyénének helyzetét és szerepét. Elsőként kiemeli a Szentlélek munkáját és a pünkösdsöt, majd áttér a gyülekezetalapítások történetére. Ezután Pál Biblián belül elfoglalt helyét és teológiáját értelmezi, ezen belül pedig a *már igen-még nem* feszültségére és az új életre helyezi a hangsúlyt. A felvonás végén pedig a jelenkor egyházának és híveinek feladatát magyarázza és szemlélteti a korábban említett példákkal, amelyek szerint improvizálással kell kitölteni a következő felvonás előtti időt.

A hatodik felvonás „A Király visszatér” címet kapta, alcíme pedig „A megváltás teljessége.” Ez lesz a történet vége. Ha dramaturgia szóhasználatával élünk, a konfliktus megoldódott a kereszten, de az új teremtés lesz az igazi katarzis: a menny, Isten lakhelye a földre jön (232. o.). Az utolsó oldalakon kitérnek a szerzők arra, hogy az új teremtés az eredeti *jó* helyreállítása lesz, nem pedig a hívek kiragadása a megromlott világból.

Összegzésként elmondható a műről, hogy Jézus megismerése nem fakad belőle, viszont nem is ez a célja, hiszen ahhoz egyrészt a Szentírás olvasására van szükség, másrészt pedig a Szentlélek ajándékára. De teológiai látást és ismeretanyagot ad, ami pedig egy érettebb, kifinomultabb Ige-látáshoz, hitvalláshoz és identitáshoz segíthet hozzá. Szintén gyümölcsöző lehet a gyülekezetek életére nézve egy hasonló stílusú, közérthető áttekintő mű az egyháztörténet és a dogmatika tárgykörében.

Prém Alexandra

SZERZŐK, FORDÍTÓK

DAMÁSDI DÉNES	doktorandusz, DRHE, Missziói és Felekezettudományi Tanszék, Debrecen
DR. GAÁL SÁNDOR	egyetemi docens, DRHE, Missziói és Felekezettudományi Tanszék, Debrecen
DR. GONDA LÁSZLÓ	egyetemi docens, DRHE, Missziói és Felekezettudományi Tanszék, Debrecen
DR. KOVÁCS KRISZTIÁN	egyetemi adjunktus, DRHE Szociáletikai és Egyházzsociológiai Tanszék, Debrecen
DR. LANGE, JAAP J. DE	ny. egyetemi tanár, Faculteit voor Protestntse Godgeleerheid, Brüsszel
DR. NÉMETH ÁRON	egyetemi adjunktus, DRHE, Ószövetségi Tanszék, Debrecen
DR. PERES IMRE	egyetemi tanár, DRHE, Újszövetségi Tanszék, Debrecen
PRÉM ALEXANDRA	doktorandusz, DRHE, Missziói és Felekezettudományi Tanszék, Debrecen
SAJTOS SZILÁRD	lelkipásztor, mentálhigiénés szakember, pár- és családterapeuta
SERES ANNAMÁRIA	doktorandusz, DRHE, Újszövetségi Tanszék, Debrecen
TAMUS ELVIRA	egyetemi MA hallgató, Leiden University – Faculty of Humanities – Institute for History, Masters History, Leiden

